ΕΠΟΠΤΕΙΑ

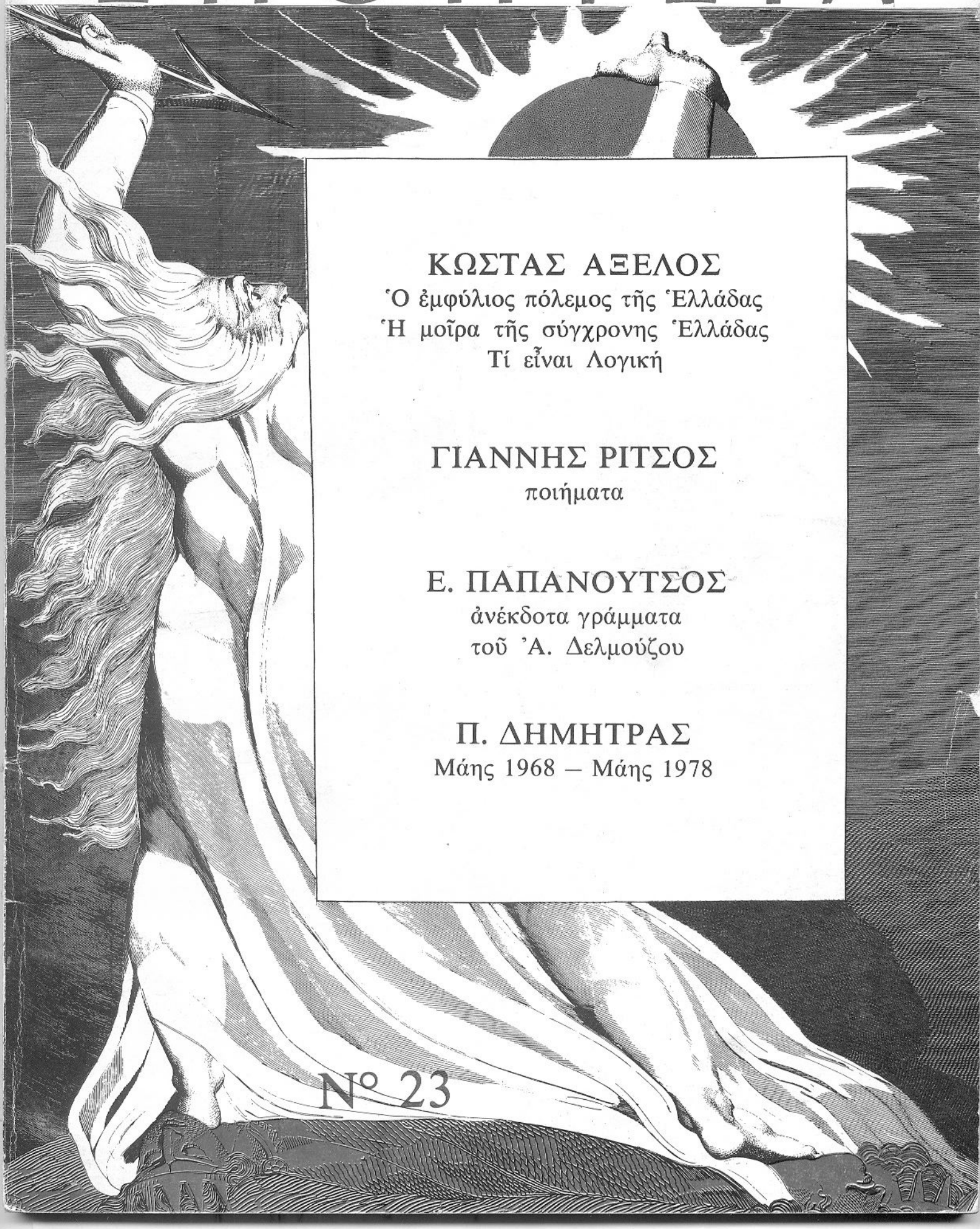

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ
Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἑλλάδας
Ἡ μοῖρα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας
Τί εἶναι Λογική

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ
ποιήματα

Ε. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ
ἀνέκδοτα γράμματα
τοῦ Ἀ. Δελμούζου

Π. ΔΗΜΗΤΡΑΣ
Μάης 1968 – Μάης 1978

Nº 23

Α. ΧΑΤΖΗΣΤΥΛΗ
0395

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

ΜΗΝΙΑΙΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΤΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΓΡΑΦΕΙΑ: Ἰκαρίας 11, Κηφισιά τηλ. 8011117.

Διεύθυνση Συντάξεως: *Παναγιώτης Θ. Δρακόπουλος*. Ἀρχισυντάκτις: *Ζηνοβία Δρακοπούλου*.

Ἀνταποκριτές: Panayote Dimitras καί St. Castanos de Medici.

Ὑπεύθυνος Δημοσιότητος: Νίνα Βοντζαλίδου, Σόλωνος 17 Ἀθήνα, τηλ. 36.14.925

Καλλιτεχνική ἐπιμέλεια: Φωτεινή Κουβαράκη.

Φωτοστοιχειοθεσία — Ἐκτύπωσις: *Ἑπτάλοφος* ΕΠΕ, Ἀρδηττοῦ 12, τηλ.: 92.14.820. ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ: Δέν ἐπιστρέφονται καί δέν μένουν ἀναπάντητα. Γίνονται δεκτά μόνον δακτυλογραφημένα. Ἀνάτυπα δέν γίνονται. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Μόνον γιά 12 τεύχη καί προπληρωτέες. Ἐσωτερικοῦ καί Κύπρου ἰδιωτῶν: δρχ. 1.200. Ὀργανισμῶν — Ἐπιχειρήσεων: δρχ. 3.000. Ἐξωτερικοῦ ἰδιωτῶν $40. Ὀργανισμῶν: $ 110. Τά τεύχη στέλνονται μέ τό κοινό ταχυδρομεῖο γιά τίς καθυστερήσεις τοῦ ὁποίου ἡ *Ἐποπτεία* δέν ἔχει εὐθύνη. Γιά ἀεροπορική ἀποστολή οἱ συνδρομητές πρέπει νά προσθέτουν $ 10 γιά τήν Εὐρώπη, $ 20 γιά Ἀμερική, Ἀσία, Ἀφρική καί $ 60 γιά Αὐστραλία. ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ: Ἀπό τό *Νέο Πρακτορεῖο Ἐφημερίδων καί Περιοδικῶν* σέ ὅλη τήν Ἑλλάδα, ἀπό τό *Κέντρο Διάθεσης Βιβλίου* Λεων. Κουρσούμη, Βαλτετσίου 50 Ἀθήνα, ἀπό τό *Κέντρο Διάθεσης Βιβλίου* Γιάννη Κοπιδάκη, Τσιμισκῆ 26 Θεσσαλονίκη τηλ. 200.043 καθώς καί ἀπό τά βιβλιοπωλεῖα τῶν Ἀθηνῶν: *Γρηγόρη, Δωδώνη, Ἐνδοχώρα, Ἑστίας, Gutenberg, Κέδρος, Φιλιππότη.*

ΙΟΥΝΙΟΣ 1978 ΤΕΥΧΟΣ 23 ΔΡΧ. 100

ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΚΩΣΤΑ ΑΞΕΛΟ

Γιατί ἡ συνάντηση **459** *Ε*
Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἑλλάδας **460** Κ. Ἀξελός
Ἡ μοῖρα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας **469** Κ. Ἀξελός
Τί εἶναι Λογική; **479** Κ. Ἀξελός
Κώστας Ἀξελός, στοχαστής τοῦ «παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου» **489** J.-M. Palmier
(Βλέπε καὶ συνέντευξη μὲ τὸν κ. Ἀξελὸ στὴν ΑΓΟΡΑ) R. P. Droit

ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ

Δύο γράμματα τοῦ Ἀλέξανδρου Δελμούζου **493** Ε. Παπανοῦτσος

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Μάης 1968 - Μάης 1978 - α΄ **499** Π. Δημητρᾶς

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ἀπό τή «Γραφή τυφλοῦ» **509** Γ. Ρίτσος

ΑΓΟΡΑ

Στὴ Βουλή! **517** Π. Δρακόπουλος
Συνέντευξη μέ τόν Κώστα Ἀξελό **519** Π. Τζερμιᾶς
ΣΤΗΛΗ: Ἀντίρρηση στήν ψυχολογία! -α΄ **523** S. Koch
Γράμματα **526** —
Τό ἄλλο (ἴδιο) ἐπίπεδο **527** Ἀγοραῖος
Οἱ συγγραφεῖς τοῦ τεύχους **528** *Ε*

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

Ὁ ἀποφατισμός στήν ποίηση τοῦ Ν. Καρούζου **529** Π. Δρακόπουλος
Ἡ «γραφή τυφλοῦ» τοῦ Γ. Ρίτσου **533** Κ. Φράιερ
Ἡ μυστηριακή «γραφή τυφλοῦ» **540** Κ. Μυρσιάδης
Λαβαίνω [ἐπιλέγω] **545** *Ε*
Ἀμφισημίες **551** Νίκη Η.

ΓΙΑΤΙ Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

Ἡ παρουσίαση τῶν κειμένων τοῦ Κώστα Ἀξελοῦ, δέν ὑπακούει σέ καμιάν ἀνάγκη «νά γνωρίσουμε ἕνα φιλόσοφο» ἤ νά σημειώσουμε μιάν «ἐκδοτική ἐπιτυχία». Στό δεύτερο ἡ «Ε» ποτέ δέν σκόπευσε ἀφοῦ καί ἡ μεγίστη «ἐπιτυχία» της οὔτε μπορεῖ νά ἔχει βάρος (μιά καί «ἐπιτυχίες» ἔχει στόν τόπο μας μόνο τό εὔπεπτο ἤ/καί ἀπροβλημάτιστο ἔντυπο) οὔτε ἄλλωστε τά θέματά της συνιστοῦν «ἐπιτυχία» ὅσο εἶναι ζωντανά: ἡ «ἐπιτυχία» στό χῶρο τοῦ πνεύματος εἶναι ἕνα φέρετρο. Ἀλλ' οὔτε καί στή «γνωριμία» ἀποβλέπουμε — ὅσο τουλάχιστον αὐτή ἡ λέξη σημαίνει «πληροφόρηση» —, ἀφοῦ κάτι τέτοιο διεξάγεται ἐξαντλητικά ἀπό κάθε λογῆς δημοσιογραφικό ἔντυπο καί «σκέψη» κι ἀφοῦ χωρίς ἀμφιβολία εἴμαστε ἤδη ἕνας λαός ὄχι μόνο «ἐπαρκῶς πληροφορημένος» ἀλλά — ἀτυχῶς— μ ό ν ο ν πληροφορημένος.

Ἡ ἐπαφή μέ ἕνα στοχαστή δέν μπορεῖ νά ἔχει νόημα παρά μόνο ἄν ὁλοκληρώνεται σέ μιά ἐπαφή μέ τόν στοχασμό τ ο υ — καί τοῦτο σημαίνει διεύρυνση τοῦ στοχασμοῦ μ α ς: ὅλα τοῦτα εἶναι σοβαρά ἄν δ έ ν ἔχουμε πληροφόρηση. Σ' αὐτή τήν ἐπαφή καί τή διεύρυνση σ κ ο π ε ῖ κ ά θ ε δημοσίευση κειμένου ἀπ' τήν «Ε» (χωρίς τοῦτο νά τό π ε τ υ χ α ί ν ε ι μέ κ ά θ ε δημοσίευση.

Ἐντούτοις τά κείμενα τοῦ Ἀξελοῦ πού παραθέτουμε δέν ἀποβλέπουν ο ὔ τ ε στή διεύρυνσή μας. Ἡ δημοσίευσή τους, νά θεωρηθεῖ ὡς διατύπωση τῆς ἀπελπισίας αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ, ὡς μία κραυγή ἀγωνίας γιά τά συμβαίνοντα γύρω καί μέσα στόν τόπο, γύρω καί μέσα μας. Δέν δημοσιεύουμε Ἀξελό γιά τήν ἐν-ίσχυση τῆς πνευματικότητάς μας ἀλλά γιά μιά θεώρηση αὐτῆς τῆς «ἰσχύος» μας. Δέν δημοσιεύουμε Ἀξελό γιά νά μᾶς διδάξει ἀλλά γιά νά μᾶς σ υ ρ ρ ι κ ν ώ σ ε ι μέσα στό πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς αὐτογνωσίας μας, γιά νά δ ι α λ ε χ θ ο ῦ μ ε μέ τό εἶδος τῆς πνευματικότητάς μας. Δέν ἐννοοῦμε μ' αὐτά ὅτι θέλουμε νά μηρυκάσουμε τίς γνωστές κατάρες καί μεμψιμοιρίες ἤ καί μομφές γιά τά «ἑλληνικά πράγματα»· θέλουμε νά φέρουμε στήν ἐπιφάνεια τήν ἀγωνία γιά ὅ,τι εἴμαστε, ἐ μ π ο δ ί ζ ο ν τ α ς τήν ἀντιμετώπιση αὐτῆς τῆς ἀγωνίας, π α ρ α μ έ ν ο ν τ α ς μέσα της. Δημοσιεύουμε Ἀξελό μέ τήν ἐλπίδα πώς δ έ ν θ ά σ π ε ύ σ ο υ μ ε νά θάψουμε τήν ἀγωνία μέ τά συνήθη μας ξόρκια, μέ τίς «περιφανεῖς» ψυχολογικές ἀναλύσεις ἤ τίς εὑρηματικές μέχρι σαλτιμπαγκισμοῦ ἰδεολογικές ἀναφορές καί ἐξηγήσεις, ἤ ἀκόμα μέ τά «συνηθισμένα μας τά mea culpa». Δημοσιεύουμε τά κείμενα αὐτά μέ τήν ἐ λ π ί δ α (πού δέν περιμένουμε π ρ α γ μ ά τ ω σ ή της) πώς θά διαλεχθοῦμε γιά τή μ ο ῖ ρ α μας (χωρίς νά μ ο ι ρ ά σ ο υ μ ε τίς εὐθῦνες μας), πώς θά δεχθοῦμε ὅτι ἡ μοῖρα αὐτή ἤ ἡ ἄλλη ἀ ν α λ α μ β ά ν ε τ α ι ὡς τοιαύτη, καί συνεπῶς τό πεπρωμένο δέν θά συνεχίσουμε νά τό θεωροῦμε ὡς μία τυφλή καί ἄλογη κατίσχυση ἀλλά ὡς μία δική μας ἐκλογή καί ἀποδοχή. Δημοσιεύουμε αὐτά τά ἐρωτήματα πού δέν ἐπιδιώκουν μιάν ἀπάντηση ἀλλά μιάν ἔ ν σ τ α σ ή μας, παρωθώντας ὄχι σέ ἕνα δικανικό ἀντίλογο ἀλλά σέ ἕνα φιλοσοφικό Λόγο — καί ὁ Λόγος δέν φέρνει σέ ἀντίκρουση τοῦ ὁμιλοῦντος ἀλλά στήν ἀντιμετώπιση τοῦ Γεγονότος.

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ

Ἡ μοῖρα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας

Μετάφραση: Λίλα Σκάμη

«Οἱ ἄνθρωποι πού ἔπεφταν ἦταν στ' ἀλήθεια νεκροί. Οἱ φωνές τῶν πληγωμένων ἦταν ἀληθινές φωνές κι ἐπί πλέον ἡ ὅλη ὑπόθεση ἦταν τόσο ἔντονα ἱστορική!»

Μάρξ

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία (1871)

«Πρέπει νά μάθει κανείς στό λαό νά φοβᾶται τόν ἑαυτό του γιά νά τοῦ δίνει κουράγιο».

Μάρξ

Εἰσαγωγή στήν κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου τοῦ Hegel.

Ἰδού τό ἱστορικό τῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη 1944 πού διαδραματίστηκαν στήν Ἀθήνα. Ἡ Ἑλλάδα ἐλευθερώνεται ἀπ' τήν τριπλή κατοχή της (γερμανική, ἰταλική καί βουλγάρικη), τόν Ὀκτώβρη 1944. Αὐτή ἡ ἀπελευθέρωση ὀφείλεται στήν εἰσβολή τῆς Κόκκινης Στρατιᾶς στά Βαλκάνια, (στρατιά τοῦ στρατηγοῦ Τολμποῦκιν), στήν ἀγγλική ἀπόβαση καί στίς ἐπιθέσεις τῶν ἀνταρτῶν. Στήν Ἀθήνα ἔρχεται νά ἐγκατασταθεῖ μιά κυβέρνηση «Ἐθνικῆς Ἑνότητας» πού ἀντιπροσωπεύει ὅλα τά πολιτικά κόμματα καί πού εἶναι ἀναγνωρισμένη ἀπό τούς Συμμάχους· αὐτή ἡ κυβέρνηση εἶχε συγκροτηθεῖ μετά ἀπ' τίς μακροχρόνιες καί δύσκολες συνομιλίες τοῦ Λιβάνου (Μάης 1944), ἔχοντας ἡ ἀριστερά[1] σχεδόν ἐθελοντικά ὑποχωρήσει σ' ὡρισμένους ὅρους πού τῆς ἔθεσε ἡ δεξιά. Ἡ κυβέρνηση «Ἐθνικῆς Ἑνότητας», — μέσα στήν ὁποία δέσποζαν τά παραδοσιακά κόμματα — θέλει ν' ἀφοπλίσει τούς ἀντάρτες[2], ἡ ἀριστερά ἀπ' τήν πλευρά της, ζητάει τόν ταυτόχρονο ἀφοπλισμό ὡρισμένων σωμάτων τῆς ἄκρας δεξιᾶς — πού εἶχαν συγκροτηθεῖ σέ σῶμα στρατοῦ στήν Αἴγυπτο, κάτω ἀπό ἀγγλική διοίκηση — γιά νά φτιάξουν τόν ἐθνικό στρατό (πού ἔπρεπε νά εἶναι λαϊκός), πάνω σέ νέες βάσεις. Ἔτσι, τό ρῆγμα πού χώριζε τούς Ἄγγλους καί τά παραδοσιακά κόμματα ἀπό τήν ἀριστερά, δηλαδή τό στρατιωτικό ζήτημα πάνω στό ζήτημα τοῦ ἀφοπλισμοῦ τῶν ἀνταρτῶν καί τῶν σωμάτων τῆς δεξιᾶς, γίνεται ἡ αἰτία τῆς διακοπῆς τῆς συνεργασίας τῶν κομμάτων καθώς καί ἡ ἀφορμή τῶν αἱματηρῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη. Στίς 2 τοῦ Δεκέμβρη οἱ κομμουνιστές καί σοσιαλιστές ὑπουργοί ἀποχωροῦν ἀπ' τήν περίφημη κυβέρνηση «Ἐθνικῆς Ἑνότητας». Στίς 3 τοῦ Δεκέμβρη, γίνεται ἕνα ὀγκῶδες συλλαλητήριο — δυναμική διαμαρτυρία ἐναντίον τοῦ ἀφοπλισμοῦ τῶν ἀνταρτῶν· οἱ κυβερνητικοί ἐπιτίθενται ἔνοπλοι μέ τήν ἐνθαρρυντική ἀνοχή τῶν Ἄγγλων καί οἱ διαδηλωτές ζωγραφίζουν ἀγκυλωτούς σταυρούς μέ τό αἷμα τῶν θυμάτων αὐτῆς τῆς ἐπίδειξης δυνάμεως, πάνω στά ἀγγλικά τάνκς πού τριγυρίζουν ἀπειλητικά στούς δρόμους τῆς πρωτεύουσας.

Τήν ἑπομένη (4 Δεκέμβρη), ἡ ἀριστερά καί ἡ Ἀντίσταση ὀργανώνουν καί ἐξαπολύουν γενική ἀπεργία καί μιά τεράστια λαϊκή πομπή θάβει τούς νεκρούς τῆς προηγούμενης· ἡ ἀστυνομία ἐπιτίθεται πάλι μέ ὅπλα ἐναντίον αὐτῆς τῆς μισο-εἰρηνικῆς μισο-ἐπιθετικῆς διαδήλωσης ἐνῶ ὁ Ἄγγλος διοικητής Σκόμπι κηρύσσει στρατιωτικό νόμο μπαίνοντας μ' αὐτόν τόν τρόπο ἀνοιχτά στό παιχνίδι. Οἱ λαϊκές δυνάμεις ἀπαντοῦν τώρα κι αὐτές μέ ὅπλα, ἀρχίζουν μέ τήν κατάληψη ἀστυνομικῶν τμημάτων καί ἐπιχειροῦν νά καταλάβουν ὁλόκληρη τήν πρωτεύουσα· στίς 5 καί 6 Δεκέμβρη γενικεύεται ὁ ἐμφύλιος πόλεμος μέσα στήν Ἀθήνα. Οἱ Ἄγγλοι μέ τά τάνκς, τό στόλο, τ' ἀεροπλάνα καί τά μισθοφορικά τους σώματα ὑπερασπίζονται στό πλευρό τῆς ἑλληνικῆς δεξιᾶς καί τῶν μικρῶν δυνάμεων πού διαθέτει, τά κοινά καί ἀπειλούμενα συμφέροντά τους. Ἡ ἔνοπλη πάλη διαρκεῖ 33 μέρες στήν Ἀθήνα. Οἱ δυνάμεις τῆς ἀριστερᾶς κατάφεραν νά ἐλέγχουν ὅλη τήν Ἑλλάδα καί σχεδόν ὁλόκληρη τήν πρωτεύουσα (ἐκτός ἀπό ὡρισμένες συνοικίες τῆς Ἀθήνας ὅπου κατέφυγε τό κράτος). Τό σχέδιο ν' ἀνατινάξουν τό ξενοδοχεῖο τῆς «Μεγάλης Βρετανίας» — κέντρο τοῦ ἀγγλο-ἑλληνικοῦ ἐπιτελείου καί «ἕδρα» τοῦ κράτους, σχέδιο μελετημένο ὡς τήν τελευταία λεπτομέρεια καί ἕτοιμο νά μετατραπεῖ σέ ἔκρηξη, ἀκυρώθηκε τήν τελευταία στιγμή, μέ τόν ἐρχομό τοῦ Τσῶρτσιλ στην Ἀθήνα, ἀκριβῶς τά Χριστούγεννα. Ἔτσι χάνεται ἀμετάκλητα ἡ μοναδική εὐκαιρία νά καταλάβουν ὁλοκληρωτικά τήν πρωτεύουσα, γιατί μετά τήν ἔκρηξη πού θά τίναζε στόν ἀέρα τό ἀγγλο-ἑλληνικό ἐπιτελεῖο θά ἀκολουθοῦσε γενική ἐπίθεση. Ἐπιπλέον οἱ διαπραγματεύσεις μέ προοπτική μιά ἀνα-

κωχή (διαπραγματεύσεις στίς ὁποῖες συμμετεῖχε καί ὁ Τσῶρτσιλ ὁ ἴδιος), ἀποτυχαίνουν ἐξ αἰτίας τῆς ἀδιαλλαξίας τῆς ἀριστερᾶς. Αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἀριστερά εἶναι ἐντούτοις καταδικασμένη νά παραχωρήσει ὅλο καί περισσότερα ἐδάφη κάτω ἀπ' τήν στρατιωτική πίεση τοῦ ἀντιπάλου, καί τή νύχτα τῆς 6 Γενάρη, δίνεται ἡ διαταγή τῆς ὑποχώρησης· ὁλόκληρος ὁ λαϊκός στρατός (ΕΛΑΣ) καί οἱ ἐφεδρεῖες του ἀκολουθούμενος ἀπό χιλιάδες κόσμου, ἀρχίζει νά ὑποχωρεῖ, μέ μιάν ἀργή καί δύσκολη ὑποχώρηση. Οἱ ἔνοπλες ἀγγλο-ἑλληνικές δυνάμεις ἐπεκράτησαν τοῦ κοινοῦ ἀντιπάλου τους. Οἱ στρατιωτικοί καί πολιτικοί ἀντιπρόσωποι τῆς ἀριστερᾶς, ἔχοντας καταφύγει στό ἐσωτερικό τῆς Ἑλλάδας μετά τήν ὑποχώρηση, ξαναρχίζουν τίς συνομιλίες μέ σκοπό τήν ἀνακωχή — ἀνακωχή πού ὑπογράφτηκε στίς 15 Ἰανουαρίου· ἀλλά οἱ συνομιλίες συνεχίζονται σέ μάκρος καί ἡ συμφωνία τῆς Βάρκιζας δέν ὑπογράφεται παρά στίς 13 Φεβρουαρίου. Ἐγγυητές ὁ Μακ-Μίλλαν καί ὁ Λῆπερ. Ἡ ἀριστερά ὑποχώρησε ἔτσι καί στό πολιτικό πεδίο, χωρίς νά κατορθώσει τουλάχιστον νά καλύψει τήν ἧττα της μέ τή μορφή διμεροῦς συμβιβασμοῦ· στήν πραγματικότητα, ἡ νικήτρια δεξιά ἐπέβαλε τούς ὅρους της. Ἐντούτοις, ἡ συμφωνία τῆς Βάρκιζας δέν εἰρήνευσε τή χώρα: Ἡ δεξιά πέρασε στή φάση τῆς ἀντεπαναστατικῆς καταστολῆς τοῦ κινήματος τῆς ἀριστερᾶς, κι αὐτή ἡ τελευταία θά ἑτοιμάσει τή νέα φάση τῆς ἐξέγερσης πού θά εἶναι καταδικασμένη ἐπίσης σέ ἀποτυχία[3].

Αὐτή εἶναι ἡ σύντομη ἱστορία τῶν δραματικῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη, ἀπ' τά ὁποῖα τώρα θά πρέπει ν' ἀπομονώσουμε καί διακρίνουμε τόν κοινωνικό καί πολιτικό χαρακτήρα. Ἀπ' τή μεριά τῆς δεξιᾶς, βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά ἔνοπλη ἀντεπίθεση πού κατευθύνεται ἐναντίον μιᾶς ὡρισμένης διαδικασίας κοινωνικῆς ἐπανάστασης ἡ ὁποία ἐκδηλωνόταν ἤδη μέσα στά πλαίσια τῆς Ἀντίστασης (πού δέν σκόπευε παρά μόνο φαινομενικά στήν ἐθνική ἀπελευθέρωση) καί ξεπερνοῦσε κατά πολύ τούς στόχους αὐτῆς τῆς τελευταίας. Γιά τούς Ἄγγλους πού ἑνώθηκαν μέ τή δεξιά, ἡ Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε μιά πολύτιμη ζώνη οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης καί στρατηγικό σημεῖο μεγάλης σπουδαιότητας γιά τήν κυριαρχία τῆς Μεσογείου. Ἔκαναν λοιπόν τά πάντα γιά νά μήν τήν χάσουν, δεδομένου ὅτι διαφαινόταν ἤδη ἡ μέλλουσα ἐξέλιξη τῆς ἀγγλο-ρωσο-ἀμερικανικῆς συμμαχίας.

Κοινωνικές ἀνακατατάξεις γινόντουσαν φυσικά ἀπό καί πρός τίς δύο πλευρές τῶν ἀντιπάλων· ἐν τούτοις ὑπῆρχε ἀρκετά σαφής κοινωνικός διαχωρισμός. Ἀπ' τή μιά μεριά ἡ ἐργατική τάξη, τό προλεταριάτο γενικώτερα, (γιατί ἡ Ἑλλάδα δέν διαθέτει ἀνεπτυγμένο βιομηχανικό προλεταριάτο), καί ὡρισμένα στρώματα φτωχῆς ἀγροτιᾶς πού ἤθελαν νά διατηρήσουν ὅσα εἶχαν ἀποκτήσει στή διάρκεια τῆς Ἀντίστασης, ὅπως π.χ. τήν ἀπαλλοτρίωση μερικῶν μεγάλων κτημάτων. Μαζί τους, πολυάριθμες ὁμάδες ριζοσπαστῶν μικροαστῶν, μεθυσμένων ἀκόμα ἀπ' τό ξεσήκωμα γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωση. Πολλοί διανοούμενοι τῆς ἀριστερᾶς (δηλαδή κομμουνιστές ἀγωνιστές), ἀποτελοῦσαν τά πλαίσια τῶν διαφόρων πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ὀργανώσεων· ἡ ἀγωνιζόμενη intelligentia στρατικοποιήθηκε γρήγορα. Ὁ ρόλος τῶν φοιτητῶν στή διάρκεια τῆς ἔνοπλης πάλης ἔγινε ἀρκετά ὑπολογίσιμος. Τό τάγμα τους, ὁ «Λόρδος Βύρων», ἔγινε μιά ἀποτελεσματική ὁμάδα κρούσεως. Ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά τοῦ ὁδοφράγματος, ἡ μεγάλη καί μεσαία ἀστική τάξη ἔρριχνε στή μάχη τίς στρατιές της φτάνοντας ἀκόμα στήν ἐπιστράτευση ὀρδῶν τοῦ πεινασμένου λοῦμπεν προλεταριάτου.

Τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη ἦταν σίγουρα ἐπαναστατικά ἀλλά τό ξεσήκωμα αὐτό ἀποτελεῖ ἐπανάσταση; Ἐπανάσταση δηλαδή, ὑπό τήν ἔννοια πού παίρνει ἡ πάλη τῶν τάξεων ὅταν τείνει νά ξεριζώσει τό κατεστημένο καί τήν ἀντίστοιχη κρατική μηχανή. Τό πιό ὀξύ της σημεῖο, ἔχει σημαδευτεῖ ἀπό τήν ἔνοπλη ἐξέγερση πού σκοπεύει στήν κατάληψη τῆς ἀρχῆς. Ἡ πάλη γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωση διεξαγόμενη ἀπό τήν Ἀντίσταση (ξεκάθαρα ὀργανωμένη καί καθοδηγημένη ἀπό τό κομμουνιστικό κόμμα), ἔπαιρνε ἕνα κάποιο ἐπαναστατικό χαρακτήρα ἀπό τό γεγονός ὅτι δέν πολεμοῦσε μόνο τούς ξένους ναζί καί φασίστες, ἀλλά ἐξ ἴσου τή βάση τῆς οἰκονομίας καί τήν ντόπια πλουτοκρατία, ὅπως καί τόν κρατικό μηχανισμό. Αὐτό εἶναι ἀλήθεια, παρ' ὅλες τίς πατριωτικές καί δημοκρατικές ἐπαναστατικές καί σταλινικές αὐταπάτες πού δέσποσαν σ' αὐτήν τήν πάλη. Στήν ἀπελευθερωμένη ἀπ' τούς κατακτητές ἐπαρχία, (γιατί ἀκόμα καί κάτω ἀπ' τό ζυγό τῆς τριπλῆς κατοχῆς κατόρθωσαν νά δημιουργηθοῦν στό ἐσωτερικό τῆς χώρας νησίδες «ἐλεύθερης Ἑλλάδας»), τήν παλιά ἑλληνική κρατική μηχανή ὑποκατέστησε μιά «Παν-λαϊκή Ἐπιτροπή Ἐθνικῆς Ἀπελευθέρωσης» (Π.Ε.Ε.Α.), μηχανισμός ἔντονα γραφειοκρατικός, ἀλλά πού παρ' ὅλα αὐτά ἔσπαγε τό παλιό καί τό ἀντικαθιστοῦσε μ' ἕνα περισσότερο «προοδευτικό» κυβερνητικό σχῆμα. Ἡ λογική τοῦ ἐθνικοῦ ἀγώνα πού ἐξαπέλυσε ἡ Ἀντίσταση ἐναντίον τῶν Γερμανῶν, Ἰταλῶν καί Βουλγάρων ὁδηγοῦσε ἀμετάκλητα στήν κοινωνική πάλη πού ἐπρόκειτο νά πλήξει ἀργότερα τόν ἑλληνικό καπιταλισμό καί τόν Ἄγγλο προστάτη του. Ἡ διαλεκτική αὐτῆς τῆς πορείας συνεχιζόταν σταθερά ὡς τόν Δεκέμβρη καί ὅλοι οἱ συμβιβασμοί (κι ἀπ' τίς δυό πλευρές) δέν μποροῦσαν νά τῆς ἀλλάξουν ἐντελῶς τόν χαρακτήρα.

Τό βίαιο κίνημα τοῦ Δεκέμβρη ἀποτελοῦσε λοιπόν συνέχεια τοῦ προηγούμενου κινήματος καί δέν ἦταν σημάδι αὐτόνομης (ἤ σχετικά αὐτόνομης) ἐκδήλωσης ἐπανάστασης. Ἡ ἀριστερά δέν ἐξαπέλυσε τήν ἐπανά-

σταση· βρέθηκε ἀναγκασμένη ἀπ' τόν ἀντίπαλο νά πάρει τό δρόμο τοῦ ἔνοπλου ἀγώνα κι αὐτό τήν στιγμή πού τό ἑλληνικό κράτος βρισκόταν ἀνασυγκροτημένο καί ἐπί πλέον ὑπό τήν προστασία τῶν Ἄγγλων. Ἡ δεξιά ἀπ' τήν πλευρά της, ἐξαπέλυσε ἀντεπανάσταση, ὄχι ἐναντίον μιᾶς ἐπανάστασης ἀλλά ἐναντίον μιᾶς ἐπαναστατικῆς διαδικασίας: ἤθελε νά σταματήσει τήν πορεία ἀνθρώπων καί πραγμάτων. Σ' αὐτήν τήν ἀντεπανάσταση, οἱ λαϊκές μᾶζες (καθοδηγημένες ἀπό τήν ἀριστερά, δηλ. τό Κ.Κ.), ἀπάντησαν μέ ὅπλα. Ὁ ἀμυντικός χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ὄψης τῶν γεγονότων παραμένει ἔντονος. Ὁ Δεκέμβρης δέν ἦταν παρά μιά συγκεκριμένη στιγμή στήν ἐξέλιξη τῆς πάλης τῶν τάξεων, πού πῆρε τήν ὄψη ἐμφυλίου πολέμου, καί πού εἶχε ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ὅπως κάθε σύγχρονος ἐμφύλιος πόλεμος, διεθνῆ χαρακτήρα. Τά ἱστορικά παραδείγματα τῆς Κομμούνας τοῦ Παρισιοῦ, τῆς ἐπανάστασης τοῦ Ὀκτώβρη στή Ρωσία καί τοῦ ἐμφύλιου στήν Ἱσπανία, μᾶς βοηθοῦν νά καταλάβουμε καλύτερα τό ρόλο τῶν στρατιῶν καί τοῦ προμηθευμένου ἀπό ξένους ὑλικοῦ σ' ἕναν ἐμφύλιο πόλεμο. *«Ἡ ὑψηλότερη προσπάθεια ἡρωϊσμοῦ»* γράφει ὁ Μάρξ στό βιβλίο του *Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία, «πού ἡ παλιά κοινωνία εἶναι ἀκόμα ἱκανή νά δείξει, εἶναι ὁ ἐθνικός πόλεμος· καί εἶναι τώρα ἀποδεδειγμένο ὅτι εἶναι ἕνας καθαρά κυβερνητικός μῦθος, ἐπινοημένος γιά νά ἐπιβραδύνει τήν πάλη τῶν τάξεων καί γιά νά παραμερίζεται ὅταν αὐτή ἡ πάλη ξεσπάει σέ ἐμφύλιο πόλεμο. Ἡ ταξική κυριαρχία δέν μπορεῖ πιά νά μεταμφιεσθεῖ μέ μιά ἐθνική στολή, οἱ ἐθνικές κυβερνήσεις δέν εἶναι παρά ΕΝΑΣ ἐναντίον τοῦ προλεταριάτου».* (Editions Sociales, 1964, σελ. 71).

Ἄς ξανατοποθετήσουμε τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη μέσα στό διεθνές τους πλαίσιο. Ἦταν ἡ ἐποχή τῆς Συμμαχίας Ἀγγλίας — ΗΠΑ — καί Σοβιετικῆς Ἑνωσης μέ ὅλες της τίς αὐταπάτες. Ὁ δυϊσμός ΗΠΑ - ΕΣΣΔ δέν ἐμφανιζόταν τότε ἀκόμα πολύ καθαρά. Πρέπει νά ὑπογραμμισθεῖ ὅτι μέσα στό ἑλληνικό πλαίσιο τῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη οἱ μέν δέν πολεμοῦσαν γιά τήν ΕΣΣΔ καί οἱ δέ γιά τή Δύση. Ἡ ρήξη δέν ἦταν πρίν ἀπ' ὅλα ρήξη μεταξύ τοῦ ἀγγλικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ καί τῆς σοβιετικῆς εἰσβολῆς. Ἡ ρήξη ἔγινε μέ στόχο τήν ἀνατροπή τῶν λαϊκῶν κινημάτων σ' ὅλη τήν Εὐρώπη ἀπό τά ἀστικά ἀντικινήματα γιά νά ξανακατακτηθεῖ ἀπ' τόν καπιταλισμό τό ἔδαφος πού χάθηκε στή διάρκεια τῆς Ἀντίστασης. Ἐν τούτοις, ἡ Ἑλλάδα συμπεριλαμβανόταν, σύμφωνα μέ τά σχέδια πού εἶχαν ἀπό πρίν καταρτισθεῖ (πολύ πιθανό στή διάρκεια τῶν συμφωνιῶν τῶν Συμμάχων στήν Τεχεράνη), μέσα στήν ἀγγλική ζώνη στρατιωτικῆς δραστηριότητας, δηλαδή ἐθεωρεῖτο ἀγγλική ζώνη ἐπιρροῆς καί κατ' ἐπέκταση ἀμερικάνικη. Ἡ ΕΣΣΔ καί τό ΚΚΕ ἔκρυβαν ὑποκριτικά τό γεγονός αὐτό παραποιώντας ἔτσι τήν προοπτική τῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη καί ἀφαιρώντας, κατά συνέπεια, ἀπ' τούς ἀντιμαχόμενους τή δυνατότητα κάθε καθαρῆς συνειδητοποίησης[4]. Ἡ Σοβιετική Ρωσία ἔμεινε οὐσιαστικά οὐδέτερη σ' αὐτή τή ρήξη· οἱ λίγες ραδιοφωνικές ἐκπομπές καί τά ἀναγραφόμενα στό σοβιετικό τύπο, δέν ἀρκοῦσαν κατά κανένα τρόπο νά ἐξισορροπήσουν τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀγγλικῶν τάνκς καί ἀεροπλάνων.

Ἔτσι, τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη ἐξέφραζαν πλήρως καί συγκεκριμένα στόν ἑλληνικό χῶρο, τή λανθάνουσα ρήξη (ἐκείνη τήν ἐποχή) μεταξύ τῆς Ἀγγλίας, τῶν καπιταλιστικῶν χωρῶν καί τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀντιπαρέθεταν βίαια μιά δεξιά (ἀγγλόφιλη) καί μιά ἀριστερά (ρωσόφιλη) ἔμπλεκαν μέσα τή διαλεκτική τῆς ἀνάπτυξης τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς. Πρέπει νά συζητήσουμε καί νά προσπαθήσουμε ν' ἀναλύσουμε τό κίνημα τοῦ Δεκέμβρη δεχόμενοι τή διάλεκτο τῆς ἴδιας του τῆς λογικῆς πού ἀποκαλύπτεται μέσα σέ δεδομένο τόπο καί χρόνο. Καί κάθε τοπικό ἐπαναστατικό κίνημα πρέπει νά γίνεται ἀντιληπτό μέ τή βοήθεια τοῦ συνολικοῦ κινήματος. Ὁ Λένιν γράφει στόν πρόλογο τῆς ρωσικῆς μετάφρασης τῶν *«Ἐπιστολῶν στόν Kugelmann»* τοῦ Μάρξ: *«Ὁ Μάρξ ἤξερε ἐπίσης νά βλέπει: ὅτι ὑπάρχουν στιγμές τῆς ἱστορίας ὅπου μιά ἀπελπισμένη πάλη τῶν μαζῶν, ἔστω καί γιά μιά ὑπόθεση χαμένη ἀπό πρίν, εἶναι ἀπαραίτητη γιά τή μεταγενέστερη ἐκπαίδευση αὐτῶν τῶν ἴδιων μαζῶν καί γιά τήν προετοιμασία τους γιά τόν ἑπόμενο ἀγώνα [...] Ὁ Μάρξ, τόν Σεπτέμβρη 1870, ἕξι μῆνες πρίν ἀπ' τήν Κομμούνα, εἶχε ἐπί τούτου προειδοποιήσει τούς Γάλλους ἐργάτες: «ἡ ἐξέγερση θά εἶναι μιά τρέλλα», δήλωνε στήν περίφημη «Adresse de l' Internationale». Κατήγγειλε ἐκ τῶν προτέρων τίς ἐθνικιστικές αὐταπάτες [...]. Ἀλλά ὅταν οἱ μᾶζες ξεσηκώνονται, ὁ Μάρξ θέλει νά βαδίσει μαζί τους, νά διδαχτεῖ μαζί μ' ἐκείνους στή διάρκεια τῆς πάλης καί ὄχι νά δώσει γραφειοκρατικά μαθήματα. Καταλαβαίνει ὅτι κάθε προσπάθεια νά προεξοφλήσει μέ τέλεια ἀκρίβεια τήν ἔκβαση τοῦ ἀγώνα θά ἦταν ἀδιόρθωτος τσαρλατανισμός καί σχολαστικότητα. Βάζει πάνω ἀπ' ὅλα τό γεγονός ὅτι ἡ ἐργατική τάξη ἡρωϊκά, μέ αὐταπάρνηση καί πρωτοβουλία δημιούργησε τήν ἱστορία τοῦ κόσμου. Ὁ Μάρξ ἔβλεπε τήν ἱστορία ἀπ' τή σκοπιά ἐκείνων πού τήν δημιουργοῦν χωρίς νά ἔχουν τήν δυνατότητα νά προεξοφλήσουν ἀλάθητα ἀπ' ἀρχῆς τίς δυνατότητες ἐπιτυχίας καί ὄχι ἀπ' τή σκοπιά τοῦ μικροαστοῦ διανοούμενου πού ἔρχεται νά διδάξει ἠθική «θά ἦταν εὔκολο νά προβλέψει κανείς ... δέν θᾶπρεπε νά διακινδυνεύσει ...»*

(*Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία.* Editions Sociales 1946 σελ. 32 ὁμοίως *Lénine, Marx, Engels, Marxisme,* éditions en Langues étrangêres, Moscou, 1947 σελ. 169, 171 - 172.)

Ἐν τούτοις, οἱ δρόμοι πού ἀκολουθεῖ ἡ παγκόσμια ἱστορία καί ἡ παγκόσμια (πλανητική) πολιτική (σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες προσανατολίζονται οἱ δρόμοι τῆς τοπικῆς ἱστορίας καί πολιτικῆς), παραμένουν περίπλοκοι, ἀκόμα κι ὅταν φωτίζονται ἀπ' τό μαρξιστικό φῶς. Καί ἡ μαρξιστική σκέψη εἶχε πάντοτε δυσκολίες νά περιλάβει τήν νεοελληνική πραγματικότητα. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἔγκελς θεωροῦσαν τούς Νεοέλληνες σά λαό σλαβικῆς καταγωγῆς, (κλάδο τῶν Σλάβων τοῦ Νότου) καί βασικά δέν τούς εἶχαν σέ ὑπόληψη[5]. Πίστευαν ἀκόμα ὅτι ὁ πόλεμος τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν Νεοελλήνων κατά τῶν Τούρκων, δέν γινόταν παρά γιά ὄφελος τῶν Ρώσων πού ἤθελαν νά διαδεχθοῦν τούς Τούρκους. Ἔτσι, ἀπ' τή μιά μεριά ἡ τουρκική αὐτοκρατορία ἐθεωρεῖτο σά μιά ἀντιδραστική δύναμη πού ἐμπόδιζε τήν ἀνάπτυξη τῶν βαλκανικῶν χωρῶν κι ἀπ' τήν ἄλλη πλευρά, ἐπιβεβαιωνόταν ὅτι ἡ κατάρρευση αὐτῆς τῆς αὐτοκρατορίας δέν θά συνέβαινε παρά γιά ὄφελος τοῦ ἐπεκτατισμοῦ τῆς τσαρικῆς Ρωσίας — πού θά ἀπέβαινε ἔτσι, τό κύριο ἐμπόδιο τῆς δημοκρατικῆς καί ἐπαναστατικῆς ἐξέλιξης τῆς Εὐρώπης. Καί οἱ Νεοέλληνες παρ' ὅλον ὅτι εἶχαν περισσότερα κοινά συμφέροντα μέ τή Δυτική Εὐρώπη παρά μέ τή Ρωσία βρῆκαν ἐν τούτοις στούς Ρώσους τούς «προστάτες», οἱ ὁποῖοι θά τούς βοηθοῦσαν ν' ἀπελευθερωθοῦν ἀπ' τούς Τούρκους. Ὁ Λένιν ποτέ δέν κουράστηκε νά διασαφηνίζει τήν ἄποψη ὅτι τά παγκόσμια συμφέροντα τῆς ἐπανάστασης πρέπει νά προηγοῦνται ἀπό τά τοπικά καί ἐθνικά συμφέροντα.

Δέν εἶναι ἐν τούτοις εὔκολο νά συλλάβει κανείς τήν προοπτική τοῦ παγκόσμιου συγκεκριμένου καί ἡ κίνηση τῆς σκέψης χάνει συχνά τήν κίνηση τῆς πραγματικότητας.

Ἄς ξαναγυρίσουμε στή διαλεκτική — πραγματικά

Διαδήλωση τοῦ ΕΑΜ. Δίπλα, ἀγγλικό ἅρμα μάχης παρακολουθεῖ.

σύνθετη — τῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη 1944. Σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς Ἀντίστασης, ἡ ἀριστερά (οὐσιαστικά σταλινική), δέν ἤξερε ἄν καί πῶς θά μετέτρεπε τόν πόλεμο γιά τήν ἐθνική ἀπελευθέρωση σέ πόλεμο κοινωνικῆς ἀπελευθέρωσης· τό κόμμα καί οἱ ὀργανώσεις του, ὁ στρατός καί οἱ ἐφεδρεῖες του, ὅπως καί ἡ «προσωρινή κυβέρνηση τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας» δέν ἀνέλαβαν τήν εὐθύνη τῆς μέλλουσας ἐξέλιξης τοῦ ἀγώνα καί δέν σχεδίασαν νά βαδίσουν γιά τήν κατάληψη τῆς ἀρχῆς — παρ' ὅλη τήν ὑποστήριξη τῶν λαϊκῶν μαζῶν πού εἶχαν. Πῆγαν νά βροῦν ἐκείνους πού δέν ἦταν ἐκεῖ, δηλαδή τήν δεξιά πού εἶχε καταφύγει στήν Αἴγυπτο καί συμφιλιώθηκαν μαζί της. Τό ἔκαναν ἄραγε γιά νά μήν διαταράξουν περαιτέρω τήν διαταραγμένη συμμαχία ΕΣΣΔ-Ἀγγλίας-ΗΠΑ, συμμαχία ἡ ὁποία γιά νά περισώσει ἄλλα συμφέροντα πολύ πιό ζωτικά γιά τή Ρωσία, εἶχε θυσιάσει τήν Ἑλλάδα στά βρετανικά συμφέροντα καί κατ' ἐπέκταση στά ἀμερικάνικα; Ἀλλά τότε, ἐάν ὁ ἀντιστασιακός σταλινισμός πίστευε — ἔστω καί λίγο — στό σύνθημα πού δέν σταμάταγε νά διακηρύσσει στή διαπασῶν, τήν περίφημη «εἰρηνική δημοκρατική ἐξέλιξη», δέν ἔβλεπε ὅτι τόν παρέσυρε τό ἴδιο του τό παιχνίδι, ἀφοῦ οἱ ἀντίπαλοί του δέν τό πίστευαν; Γιά νά τό ποῦμε διαφορετικά: Ἡ Ἀντίσταση δέν ἔκανε τίποτε γιά νά ἐξελιχθεῖ σέ πραγματική Ἐπανάσταση καί μιλώντας πάντα γιά εἰρηνική ἐξέλιξη, ὁδηγήθηκε στήν πιό βίαιη ἐξέγερση.

Ἀπ' τήν ἀρχή τῆς Ἀντίστασης, ἡ ἀριστερά ὑπῆρξε θύμα τῶν ἴδιων της τῶν ἀντιθέσεων, ἀντιθέσεων πού δέν ἀνήκουν σ' ἐκεῖνες πού μιά διαλεκτική μπορεῖ νά συνθέσει. Ἀπ' τήν ἀρχή τῆς Ἀντίστασης, ἡ ἀριστερά ἐκφράζει ἕνα πατριωτικό καί κοινωνικό κίνημα πού ἐκφράζει τίς ἐπιθυμίες καί τά συμφέροντα τῶν κατεχομένων μαζῶν βοηθώντας ἐπίσης ἔτσι τήν ἐμπόλεμη ΕΣΣΔ. Ἔτσι ὅπως ἔχει ἡ κατάσταση, οἱ Γερμανοί ναζί καί οἱ Ἰταλοί φασίστες εἶναι οἱ ἀπόλυτοι ἐχθροί καί οἱ σοβιετικοί Ρῶσοι οἱ ἀπόλυτοι φίλοι της· ἀλλά οἱ Ἀγγλο-Ἀμερικάνοι δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι φίλοι - ἐχθροί. Αὐτό τό δυναμικό κίνημα δέν κατευθύνεται πρός τήν κοινωνική ἐπανάσταση: ἀρχίζοντας ἀπ' τήν Ἀντίσταση «ἐκφυλίζεται» σέ ἐξέγερση ὅταν βρίσκεται σέ μεγάλο βαθμό ξεπερασμένο (τίς πρῶτες μέρες τοῦ Δεκέμβρη), μέ τίς διαδηλώσεις τῶν λαϊκῶν μαζῶν, οἱ ὁποῖες ἀπ' τή δική τους ἐσωτερική λογική ξεπερνοῦν τά ὅρια (πολύ ἀόριστα ἐξ ἄλλου) πού τούς χάραξαν οἱ ἀρχηγοί τους. Ἀκριβῶς τήν προηγούμενη τῆς ἔνοπλης ρήξης, μιά ἀνώτερη ἐπιτροπή θεωρητικῶν καί προπαγανδιστῶν τοῦ κόμματος δέν κατώρθωνε νά καθορίσει τό σύνθημα πού ἔπρεπε νά δοθεῖ: ταλαντευόταν ἁπλῶς ἀνάμεσα στό σλόγκαν τῆς «πάλης γιά τήν εἰρηνική δημοκρατική ἐξέλιξη» καί σ' αὐτό τῆς «ἐξέγερσης».

Ἡ δεξιά ἀντίθετα, δέν ἔκανε τίποτε ἤ σχεδόν τίποτε στήν ἀρχή τῆς Ἀντίστασης· θέλοντας κατόπιν νά συμφιλιωθεῖ μαζί της τό ἔκανε στή σωστή στιγμή. Παρ' ὅλον ὅτι φοβόταν φρικτά τόν θάνατο, ἡ ἀστική τάξη δέν ἤθελε μέ κανένα τρόπο νά πεθάνει πρίν ριχτεῖ μέσα σέ μιά ἀπ' αὐτές τίς «ὕστατες» μάχες τῶν ὁποίων κρατάει τό μυστικό. Καί κατόρθωσε νά ἐπιβάλλει τό παιχνίδι της στήν ἀριστερά ὅταν αὐτή δέχτηκε τούς ὅρους πού ἐπιβλήθηκαν γιά τόν σχηματισμό τῆς κυβέρνησης «Ἐθνικῆς Ἑνότητας». Ἡ δεξιά συνέδεε ἔτσι τό παρελθόν της μέ τό μέλλον της ἐνῶ ἡ ἀριστερά ἔχανε ὅλες τίς κτήσεις της τοῦ παρόντος κι ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἐλπίδων της τοῦ μέλλοντος. Ἡ δεξιά δέν ἤθελε παρά νά χτίσει τήν κρατική της μηχανή κι ἔχοντας εὐνουχίσει τήν ἀριστερά πρίν τούτη ἐξεγερθεῖ, τήν ἔσπρωξε κατόπιν σέ καλή, δηλαδή σέ κακή στιγμή στήν ἐξέγερση καί σέ τόσο κακές συνθῆκες, ὥστε δέν ἀπέμενε παρά ἡ ἐξόντωση.

Οἱ Ρῶσοι ἤξεραν ἤδη, πολύ πρίν τόν Δεκέμβρη, ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἦταν στήν ἀγγλική ζώνη ἐπιρροῆς· τό ξεραν, γιατί οἱ ἴδιοι εἶχαν συμφωνήσει σ' αὐτό τό μοίρασμα τοῦ κόσμου σέ ζῶνες ἐπιρροῆς, στόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, γιά νά ἐξασφαλίσουν τίς δικές τους σφαῖρες ἐπιρροῆς. Δέν ἔκαναν ἀπολύτως τίποτε γιά νά προλάβουν τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη ἀλλά δέν ἔκαναν ἐπίσης τίποτε γιά νά τά θέσουν σέ κίνηση· τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη δέν ἔγιναν κατά διαταγή τῆς Ρωσίας. Οἱ Σοβιετικοί φαντάζονταν — ἀπέχοντας νά μεσολαβήσουν ἐνεργητικά κατά τόν ἕνα ἤ τόν ἄλλο τρόπο — ὅτι παρ' ὅλον ὅτι τό παιχνίδι εἶχε παιχτεῖ, μιά ἔνοπλη ρήξη στήν Ἑλλάδα συντελοῦσε στό νά διατηρηθεῖ ὁ ἀναβρασμός στά Βαλκάνια, πλήττοντας ἔτσι τήν ἀγγλική κυριαρχία στή Μεσόγειο καί ἐξυπηρετώντας μ' αὐτόν τόν τρόπο «τήν ὕστερη ἐκπαίδευση τῶν μαζῶν»; Ἐν τούτοις, αὐτή ἡ ἔνοπλη ρήξη δέν μποροῦσε παρά νά δώσει τή νίκη στή δεξιά, μέ ἐπιπλέον κίνδυνο νά ἀπομακρύνει — ἔστω καί παροδικά — τίς μᾶζες ἀπό τήν κομμουνιστική τους ἡγεσία γιά νά μήν ἀναφερθοῦν οἱ θυσίες σέ ἀνθρώπινες ζωές γιατί οἱ ἄνθρωποι πού ἔπεφταν ἦταν στ' ἀλήθεια νεκροί, γιά μιά ἐπιχείρηση τῆς ὁποίας τό πεπρωμένο ἦταν ἡ ἀποτυχία. Ὅλα αὐτά παραμένουν σκοτεινά καί εἴτε ἀκολουθεῖ κανείς τό ἐπίσημο καί ὀρθόδοξο μαρξιστικό σχῆμα, εἴτε ὄχι, εἶναι ἀλήθεια πολύ δύσκολο νά πεῖ ἄν τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη ἀποτελοῦσαν μιά πλάνη ἤ ἕνα λάθος[6].

Οἱ Ἐγγλέζοι φαίνονταν νά ξέρουν καλά τί ἔκαναν. Φλερτάριζαν λίγο τήν ἀριστερά ἐπειδή πολεμοῦσε κι αὐτή ὅπως κι ἐκεῖνοι ἐναντίον τοῦ Ἄξονα. Δέν ἔτρεφαν αὐταπάτες γιά τήν πραγματική φύση τῆς Ἀντίστασης καί ἤξεραν πῶς νά ὑποχρεώσουν τήν ἀριστερά νά δεχτεῖ τό παιχνίδι τους παρασύροντάς την ὡς τή μάχη, ἀκριβῶς τή στιγμή πού αἰσθάνθηκαν ἀρκετά

δυνατοί γιά νά τήν ἀποδεκατίσουν. Κρατώντας τήν Ἑλλάδα σά ζώνη ἐπιρροῆς τους, ἐπενέβησαν ἀποφασιστικά στόν ἐμφύλιο πόλεμο καί παραμένοντας σύμμαχοι τῶν Ρώσων, διηύθυναν τήν πάλη τῶν Ἑλλήνων ἐθνικιστῶν κατά τῶν κομμουνιστῶν. Πρέπει ἀκόμα νά ὑπογραμμιστεῖ ὅτι δέν ἔγινε τίποτε ἀπό τά ἐθνικά κομμουνιστικά κόμματα, στά χρόνια τοῦ πατριωτικοῦ καί ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ στά Βαλκάνια, γιά νά κατευθυνθοῦν ὅλα αὐτά τά «κράτη - νάνοι» (ὅπως τά ὀνόμαζε ὁ Ἔγκελς) πρός τή Βαλκανική Ἕνωση πού θά ἔβαζε τέλος σ' ὅλους αὐτούς τούς ἐθνικούς καί φυλετικούς ἀνταγωνισμούς. Ἡ μαρξιστική καί λενινιστική ἰδέα μιᾶς ὁμόσπονδης δημοκρατίας τῶν βαλκανικῶν χωρῶν ἔμεινε στήν ἀοριστία σώζοντας τοὐλάχιστον ἔτσι τήν Ἑλλάδα ἀπό τήν σλαβική ἰμπεριαλιστική ἀπορρόφηση.

Ἡ ἔλλειψη προοπτικῆς, στή γενική πορεία τῆς Ἀντίστασης καί στήν ἐπαναστατική της ἐξέλιξη ὑποχρέωσε τήν ἀριστερά νά μείνει συνεχῶς στήν ἄμυνα. Κοινωνικά, ἡ ἀριστερά ἔμενε ἀμυνόμενη γιατί δέν φαινόταν παρά νά θέλει νά διατηρήσει τά κεκτημένα, ἀρνούμενη νά ρίξει ἐπαναστατικά συνθήματα στρατιωτικά· ἔμενε ἐπίσης στήν ἄμυνα, γιατί κι αὐτές ἀκόμα οἱ ἐπιθετικές ἐνέργειες παράμειναν στά γενικώτερα πλαίσια τῶν ἀμυντικῶν ἐνεργειῶν· στηρίζοντας τή ματιά στό πεδίο τῆς μάχης ὅπου ξετυλίχτηκαν οἱ 33 μέρες τοῦ αἱματηροῦ ἀγώνα, διαπιστώνουμε ὅτι κι ἐδῶ ἀκόμα ἐπικρατοῦσε ἡ ἴδια ἀμυντική στάση, ἰδίως στήν ἀρχή τῶν ἐπιχειρήσεων. Τίς δύο πρῶτες μέρες ἡ ἐπίθεση δέν ἦταν κεραυνοβόλα ἄν καί θά μποροῦσε νά εἶναι. Τό Ἅγιο τῶν Ἁγίων κράτος τῆς μπουρζουαζίας ἔμεινε σῶο καί ἀβλαβές γιατί ὁ συνασπισμός τῶν κομμάτων τῆς ἀριστερᾶς (ΕΑΜ) καί ὁ στρατός του (ΕΛΑΣ) εἶχαν ὅλη τήν Ἑλλάδα κάτω ἀπό τόν ἔλεγχό τους, ἐκτός ἀπό μερικές συνοικίες τῆς Ἀθήνας πού ἦταν ἀρκετές γιά τόν ἀντίπαλο νά συγκεντρώσει τό κράτος. Ἐν τούτοις, ὅλοι οἱ ἀγωνιζόμενοι κομμουνιστές ξέραν καλά ἀπ' τόν Κλαούζεβιτς καί τόν Λένιν ὅτι ἡ ἄμυνα εἶναι ἀξεχώριστη ἀπ' τήν ἐπίθεση καί ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε ἤδη κάνει κριτική γιά ἔλλειψη ἀποφασιστικότητας, συνοχῆς καί ἐπαφῆς μέ τίς μᾶζες, τῶν ἀρχηγῶν τῆς Κομμούνας: *«Στήν ἀντίθεσή της ν' ἀρχίσει τόν πόλεμο πού ξεκίνησε ὁ Θιέρσος μέ τήν πειρατική ἀπόπειρα ἐναντίον τῆς Μονμάρτρης, ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή ἦταν αὐτή τή φορά ὑπεύθυνη μιᾶς ἀποφασιστικῆς πλάνης, γιατί δέν βάδισε ἐνάντια στίς τελείως ἀνυπεράσπιστες Βερσαλλίες, κι ἔτσι δέν ἔβαλε τέλος στίς συνωμοσίες τοῦ Θιέρσου καί τῶν γαιοκτημόνων του». (Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία.)* Καί ὁ Ἔνγκελς γράφει γιά τήν 20η ἐπέτειο τῆς Κομμούνας στήν εἰσαγωγή τοῦ *«ἐμφύλιου πολέμου στή Γαλλία»: «Σχετικά μέ τό οἰκονομικό θέμα, πολλά πράγματα παραλείφτηκαν τά ὁποῖα, σύμφωνα μέ τήν σημερινή ἀντίληψή μας, θάπρεπε νά ἔχει κάνει ἡ Κομμούνα. Τό πιό δύσκολο νά συλλάβει κανείς εἶναι τό ἱερό δέος τό ὁποῖο τούς σταμάτησε μπροστά στίς πόρτες τῆς Τράπεζας τῆς Γαλλίας. Αὐτό ἦταν ἐπίσης σοβαρό πολιτικό λάθος. Ἡ Τράπεζα στά χέρια τῆς Κομμούνας ἄξιζε περισσότερο ἀπό 10.000 ὅμηρους».*

Ἐξ ἄλλου κάτω ἀπ' τόν ἑλληνικό οὐρανό καί ἡ ἰδέα ἀκόμα τοῦ συμβιβασμοῦ δέν ἦταν τόσο σίγουρη. Ὅταν ὁ Τσῶρτσιλ ἔφθασε στήν Ἀθήνα τά Χριστούγεννα, ἡ ἀριστερά δέν μπόρεσε νά διαπραγματευθεῖ, ξέροντας καλά ὅτι ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἦταν ἀμετά-

Ν. Πλαστήρας καί Ἀλεξάντερ κατά τά Δεκεμβριανά

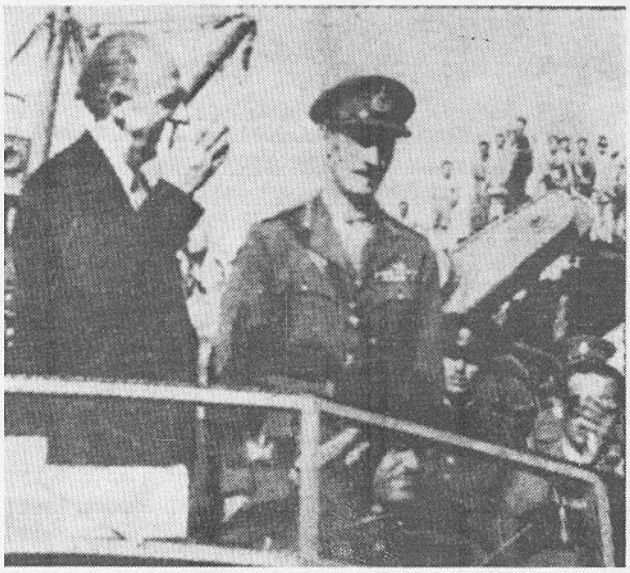

Γεώργιος Παπανδρέου καί Σκόμπι κατά τήν Ἀπελευθέρωση

κλητα χαμένος γι' αὐτήν: διαπραγματεύθηκε ἕνα μῆνα ἀργότερα ὅταν εἶχε πλέον χάσει καί τό τελευταῖο της ἀτού!

Τά πολιτικά καί στρατιωτικά γεγονότα πού ξετυλίχτηκαν τόν Δεκέμβρη στά πλαίσια μιᾶς ἀρκετά ἠλεκτρισμένης διεθνοῦς κατάστασης, ἀποτελοῦσαν τά οὐσιαστικά σχήματα ἑνός κοινωνικοῦ κινήματος πού παράλειψε ὅμως τήν οἰκονομική καί κοινωνική πλευρά τῆς ρήξης. Οἱ λαϊκές ἐπιτροπές τῶν διαφόρων συνοικιῶν πού ἀντικατέστησαν τήν κρατική διοίκηση, δέν μπόρεσαν νά πάρουν πραγματικά συνεταιριστικό σχῆμα καί δέν ἐξελίχθηκαν σέ «ἐργατικά συμβούλια» καί «σοβιέτ»· παρέμειναν βοηθητικά. Τά οἰκονομικά θέματα δέν ἀποφεύχθηκαν· μόνο μέσα στή φωτιά τῆς μάχης, ἔμειναν ἐξ ἀρχῆς στή σκιά· ἔτσι ἡ ρήξη παρουσιάστηκε πιό πολύ σά μιά ρήξη πού ἀφορᾶ στρατιωτικά θέματα — ἀφορμή τοῦ ἐμφυλίου πολέμου — ἐνῶ τό πραγματικό αἴτιο παρέμεινε στή σκιά. Πρέπει ἄραγε νά ὑποτεθεῖ ὅτι ἕνα οἰκονομικό κίνημα μεταμορφώνεται σέ πολιτικό καί στρατιωτικό ἤ βρισκόμαστε μπροστά — γιά μιά ἀκόμα φορά — στήν ὑπεροχή τῆς πολιτικῆς (συνδεδεμένης βέβαια μέ τό οἰκονομικό καί «κοινωνικό»), σέ σχέση μέ τό οἰκονομικό καί τό κοινωνικό; Κι αὐτή ἡ σχέση ἀνάμεσα στό πολιτικό καί στό κοινωνικό εἶναι ἀκόμα πιό περίπλοκη ἀπ' τό γεγονός ὅτι οἱ ἐθνικές ὑποθέσεις σχετίζονται μέ τίς διεθνεῖς. Ἐν πάσει περιπτώση, τό ζήτημα τοῦ λαϊκοῦ χαρακτήρα τοῦ κινήματος τοῦ Δεκέμβρη παραμένει ὑπό συζήτηση. Εἶναι ἀναμφισβήτητο ὅτι οἱ λαϊκές μᾶζες (τῆς μικροαστικῆς τάξης μεταξύ τῶν ἄλλων) ξεπέρασαν τήν ἀκινησία τους καί ἐκδηλώθηκαν μέ ριζοσπαστικό τρόπο.

Στρατός καί λαός ἦταν συνδεδεμένοι. Ἡ συγκρότηση τῶν ἐφεδρειῶν (σέ ὑλικό καί σέ ἀνθρώπους), ὁ ἐπισιτισμός, ἡ ἰατρική βοήθεια, σέ μεγάλο τουλάχιστο μέρος, πραγματοποιοῦνταν μέ τήν βοήθεια καί συμπαράσταση τῶν μαζῶν. Ἀντίθετα, σχεδόν καμιά κοινωνική ἐνέργεια δέν ἔγινε παράλληλα μέ τήν στρατιωτική· τό σοβαρό πρόβλημα προγραμματισμοῦ τοῦ δυϊσμοῦ τῆς ἐξουσίας (σχηματισμός παράλληλα μέ τήν κρατική καί ἀστική ἐξουσία, μιᾶς σοβιετικῆς καί λαϊκῆς ἐξουσίας σ' ὅλα τά ἐπίπεδα, ἕτοιμης νά ἀντικαταστήσει τήν πρώτη, μέσα στή φωτιά τῶν ἐπιχειρήσεων), αὐτό τό σοβαρό καί ἀποφασιστικῆς σημασίας πρόβλημα γιά τό πεπρωμένο μιᾶς κοινωνικῆς πάλης ὑπῆρξε παραγκωνισμένο καί θεωρητικά καί πρακτικά[7].

Θά μπορούσαμε ἄραγε νά ποῦμε ὅτι τό κίνημα ἦταν μᾶλλον γραφειοκρατικό παρά λαϊκό; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό κίνημα στό σύνολό του ἦταν προσανατολισμένο πρός τήν ἀντίληψη τῆς «λαϊκῆς δημοκρατίας» καί ὄχι πρός αὐτήν τοῦ σοσιαλισμοῦ· ἐν τούτοις, ἡ λαϊκή δημοκρατία δέν ἐπρόκειτο νά εἶναι παρά ἕνας σταθμός πρός τόν σοσιαλισμό, ἔχοντας ὁ ὅρος σοσιαλισμός τήν σημασία πού τοῦ δίνει ἡ σύγχρονη ἱστορία πού πραγματοποιεῖ, μέ ἀποκλίσεις καπιταλο-σοσιαλιστικοῦ συλλογικοῦ καθεστῶτος, τήν κομμουνιστική προφητεία τοῦ Μάρξ.

Μιά λέξη ἀκόμα γιά τίς φρικαλεότητες αὐτοῦ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου γιά τίς ὁποῖες τόσος ἔγινε λόγος, δηλαδή αὐτές πού διαπράχθηκαν ἀπ' τό ΕΑΜ ἄρα ἀπό τό Κομμουνιστικό Κόμμα: ὑπῆρξαν πράγματι δολοφονίες, ἐκτελέσεις ἀνθρώπων ὅλων τῶν πολιτικῶν ἀποχρώσεων (καί βεβαίως συμπεριλαμβανομένων τῶν τροτσκιστῶν), λεηλασίες, συλλήψεις, καί ἐκπατρισμοί ὁμήρων, καθεστώς τρόμου. Ὅλα αὐτά εἶναι ἀληθινά, δηλαδή ὅτι ἐκτός ἀπ' τίς βιαιότητες πού συμβαίνουν σέ κάθε ἐμφύλιο πόλεμο (ἀπ' τήν ἐξέγερση τοῦ Σπάρτακου ὡς τή γαλλική ἐπανάσταση κι ἀπ' τήν Κομμούνα τοῦ Παρισιοῦ ὡς τή ρωσική ἐπανάσταση), ὑπῆρξαν παραπανίσιες βιαιότητες, συλλήψεις καί δολοφονίες ἄσκοπες καί ἀλόγιστες. Ἀλλά φυσικά οἱ κυβερνητικοί καί οἱ Ἄγγλοι δέν ἔκαναν λιγότερα.

Τί πρέπει νά συμπεράνουμε λοιπόν; Εἶναι δύσκολο νά βγεῖ ἐδῶ τό ὁποιοδήποτε συμπέρασμα γιατί τό πρόβλημα ἦταν νά δείξουμε κι ὄχι ν' ἀποδείξουμε. Θελήσαμε νά δείξουμε τή λογική ἑνός κομματιοῦ τῆς ἱστορίας μιλώντας μέ τήν ἴδια της τή γλῶσσα. Μέσα στό πλαίσιο θεωρητικῆς καί ἀναλυτικῆς παρουσίασης πού ἀποτελεῖ αὐτό τό δοκίμιο, ἦταν ἀδύνατο νά ἐμποδίσει κανείς τήν ἐμφάνιση τῆς ἀλήθειας καί τῆς πλάνης πού συνδέονται στενά μέσα στό ἴδιο αὐτό κίνημα.

Ἄς σταθοῦμε ὅμως στίς ἑπόμενες ἀλήθειες. Εἴδαμε τήν Ἀντίσταση, γεννημένη ἀπ' τόν ἀγώνα ἐναντίον τῆς τριπλῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδας, νά περιέχει τό σπέρμα μιᾶς πιό βαθειᾶς κοινωνικῆς πορείας πού ἡ ἡγεσία τοῦ κινήματος δέν ἐκπροσωποῦσε πλήρως[8]. Αὐτή ἡ ἡγεσία, στριμωγμένη στόν τοῖχο ἀπ' τίς ἴδιες της τίς ἀντιθέσεις δεχόμενη τήν ἐπίθεση τοῦ ἐχθροῦ τήν ὥρα πού ἦταν εὐνοϊκή γι αὐτόν, ὁδηγεῖ τό κίνημα στό χαμό του· ἐν τούτοις, ἦταν αὐτή ἡ ἴδια ἡγεσία πού ἔμπαινε καί ἦταν ἐπικεφαλῆς τῆς πάλης. Τό κόμμα τῶν Ἑλλήνων τροτσκιστῶν ἔκανε λάθος ὅταν διακήρυξε ὅτι ἡ συνολική δράση τοῦ ΕΑΜ (αὐτό τό εἶδος τοῦ λαϊκοῦ Πατριωτικοῦ Μετώπου πού δέν πρέπει νά τό ταυτίζουμε ἀπόλυτα μέ τόν ἐμψυχωτή του τό ΚΚ) καί τοῦ στρατοῦ του (κινητοποιημένου ἀπό τό ΚΚΕ) ἦταν ἐθνικιστικό, μικροαστικό, ἀντιδραστικό, καί ὅτι τό κίνημα τοῦ Δεκέμβρη ἦταν στρατιωτικό πραξικόπημα τῆς «ἀριστερᾶς». Στήν πραγματικότητα, ἡ (σταλινική) ἡγεσία τοῦ (λαϊκοῦ) κινήματος διατηροῦσε ἀρκετά ταραγμένες σχέσεις μέ τήν ἴδια τή λογική τῆς κίνησης, συσκότιση πού ἦταν αὐξημένη ἀπ' τό γεγονός τῆς ὕπαρξης ἑνός διεθνοῦς πλαισίου μέσα στό ὁποῖο ἀναγραφόντουσαν τά «ἐθνικά» γεγονότα. Θολή μένει ἀκόμη ἡ σχέση, ἀνάμεσα στό λαϊκό

καί γραφειοκρατικό χαρακτήρα αὐτῶν τῶν γεγονότων. Ὅπως καί νἆναι τά πράγματα, ἡ πολιτική σημαίνει κίνηση καί δέν μπορεῖ κανείς νά πιστέψει ὅτι γίνεται πολιτική καταφεύγοντας στήν διαλεκτική τῆς μηκίνησης.

Τά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη δέν ἔγιναν ἁπλῶς γιά νά ἐξυπηρετήσουν τή ρωσική ὑπόθεση: θά ἦταν πολύ πιό καλά ὀργανωμένα σ' αὐτήν τήν περίπτωση· ἐπίσης δέν ἦταν μιά σαφής πρόκληση τῶν Ἄγγλων πού δέν ἐπιζητοῦσε παρά τήν πρόφαση γιά τόν ἀφανισμό τῆς ἑλληνικῆς ἄκρας ἀριστερᾶς: ἡ ἱστορία δέν ἀκολουθεῖ τήν πλοκή ἀστυνομικοῦ μυθιστορήματος.

Στά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη 1944 στήν Ἀθήνα ἦρθαν νά συναντηθοῦν μέ πραγματικά δραματικό τρόπο, τό ἐθνικό κράτος, καί οἱ Διεθνεῖς Δυνάμεις, οἱ μᾶζες καί οἱ ἀρχηγοί τους, ὁ λαός καί ἡ ἡγεσία ἑνός κόμματος. Δέν ἐξαπολύθηκαν οὔτε γιά νά ἀποτύχουν οὔτε γιά νά ἐπιτύχουν (τουλάχιστον μέσα στά ὅρια τῶν ἴδιων τους χωρο - χρονικῶν πλαισίων). Ἐκεῖ φωλιάζει ἡ ἀντίθεση τῆς διαλεκτικῆς τους.

(*) Αὐτή ἡ μελέτη πού γράφτηκε στά 1946, προτίθεται νά παρουσιάσει μιά μαρξιστική ἀνάλυση ἑνός μαρξιστικοῦ γεγονότος — συνδέοντας ἔτσι τό ὅπλο τῆς κριτικῆς μέ τήν κριτική τῶν ὅπλων. Ἡ λογική της φιλοδοξεῖ νά συμπέσει μέ τήν λογική τοῦ γεγονότος, ἀκολουθώντας το ὅσο πιό κοντά γίνεται, γιά νά ξεπηδήσει ἡ διαλεκτική σχέση ἀνάμεσα στό πάθος τῆς ἀλήθειας καί τήν ἀλήθεια τοῦ πάθους. Ἡ σκέψη καί ἡ ἔκφραση τοῦ δοκίμιου αὐτοῦ εἶναι ἐθελοντικά δογματικά καί (σχηματικά) γιατί πρόκειται ἐδῶ νά προσπαθήσουμε νά εἰσχωρήσουμε μέσα στόν τόπο καί τό χρόνο, ὅπου συναντιοῦνται τό δόγμα (σχηματικό) καί ἡ πραγματικότης (ρευστή). Προσχέδιο τοῦ δοκίμιου αὐτοῦ δημοσιεύθηκε στό Νο 12 Δεκέμβρης 1953 τοῦ *"La vie intellectuelle"* μέ τήν εὐκαιρία τῆς 9ης ἐπετείου τῶν γεγονότων τοῦ Δεκέμβρη, μέ μιά σύντομη εἰσαγωγική σημείωση καί μιά μελέτη πάνω στίς «προοπτικές τοῦ Churchill πάνω στήν ἑλληνική κρίση» πού προτάσσονται τοῦ κειμένου — ἐνῶ ἀκολουθεῖ σύντομο σχόλιο (ὅλα αὐτά τά κείμενα εἶναι γραμμένα ἀπό τόν E. Borne). Ἡ βελτιωμένη ἔκδοση, πού ἀναδημοσιεύεται ἐδῶ, δημοσιεύθηκε στίς *Etudes* (Bruxelles, no 1, 1962).

1

Μέ τόν ὅρο «ἀριστερά» ἐννοῶ σ' αὐτό τό κείμενο, ἀρχικά τό Κομμουνιστικό κόμμα καί ἐπίσης μερικούς σοσιαλιστές καί ἄλλα φιλελεύθερα στοιχεῖα· ἦταν ἡ μόνη ἀποτελεσματική ἀριστερά — ἱστορικά ἐνεργητική — τῶν χρόνων αὐτῶν.
Οἱ μικροί συνδυασμοί, οἱ τοποθετημένοι ἀριστερά τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, δέν κατόρθωσαν νά σταθεροποιήσουν μιά πολιτική γραμμή δράσεως.

2

Ὁ Maurice Thorez στή Γαλλία, συμφώνησε χωρίς δυσκολίες μέ τόν Στραγηγό De Gaulle γιά τή διάλυση τῶν πατριωτικῶν ἐφεδρειῶν, καί τό ΚΚΓ, ἔκανε ὅτι μπόρεσε γιά νά ἐπανορθώσει τήν οἰκονομία καί τό στρατό τοῦ καπιταλιστικοῦ καί ἀστικοῦ κράτους.
Ἡ ΕΣΣΔ δέν ἔμοιαζε νά θέλει τήν Δυτική Εὐρώπη. Τό ΚΚΓ μποροῦσε τότε νά τεθεῖ ὑπερασπιστής τῆς ἰδιοκτησίας καί νά ζητήσει τήν ἐντατικοποίηση τῆς παραγωγῆς. Ἰσχυρή μέ τήν γαλλική μικροαστική φρονιμάδα της, ἡ ἡγεσία τοῦ ΚΚΓ, κατηγόρησε τήν ἡγεσία τοῦ ΚΚΕ ὅτι ρίχτηκε σέ μιά τροτσκιστική περιπέτεια μέ τό νά ἀρνηθεῖ τήν ἀποστράτευση τοῦ λαϊκοῦ στρατοῦ, μέ τό νά ἀρνηθεῖ κατά συνέπεια, νά ἀποδεχτεῖ ὁλοκληρωτικά τόν κανόνα τοῦ παιχνιδιοῦ τῶν Δυτικῶν Συμμάχων καί τῆς ἐθνικῆς ἀστικῆς τάξης.

3

Ἔδωσα ἕνα πολύ σύντομο «προσχέδιο τῆς κατάστασης στήν Ἑλλάδα», ὅπως παρουσιαζόταν τό 1946, σ' ἕνα μικρό ἄρθρο πού δημοσιεύθηκε (κατά λάθος) στό *"Nouvelles paroles françaises"*, στίς 6 Ἀπριλίου 1946. Τό λάθος τῆς δημοσίευσής του συνίσταται στό γεγονός ὅτι ἡ διεύθυνση αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ τῆς δεξιᾶς, τό ἄφησε νά δημοσιευθεῖ χωρίς νά τό κυττάξει ἀπό πρίν. Ὅσο γιά τό σύνολο τοῦ νεοελληνικοῦ προβλήματος βλέπε τά δοκίμιά μου *«Le destin de la Grèce moderne» (Esprit* no 7, 1954) [*Ἡ μοῖρα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, Ἐποπτεία* 23, 1978] καί *Das hand der Griechen von Heraklit bis zur Gegenwart (Deutsche Zeitung und Wirtschaftzeitung,* 12 Mars 1955).

4

— Ἀπό τότε, χάρις στή δημοσίευση τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* τοῦ Τσῶρτσιλ μάθαμε πολλά πράγματα. Ὁ Τσῶρτσιλ πῆγε νά ἐπισκεφθεῖ τόν Στάλιν στή Μόσχα τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1944. Ἐκεῖ οἱ δυό μεγάλοι ἄνδρες τακτοποίησαν κυνικώτατα μέσα σέ λίγα λεπτά, τίς βαλκανικές ὑποθέσεις, πρίν προχωρήσουν στίς παγκόσμιες. Ἡ Ρωσία θά ἐπικρατοῦσε κατά 90% στή Ρουμανία καί κατά 75% στή Βουλγαρία. Ἡ Μεγάλη Βρετανία (μέ σύμφωνες τίς ΗΠΑ), θά ἐπικρατοῦσε κατά 90% στήν Ἑλλάδα, ὅσο γιά τή Γιουγκοσλαβία καί τήν Οὐγγαρία, θά εἶχε ἡ κάθε μιά τό 50% της. — Ὁ Τσῶρτσιλ ἄρχισε μέ τήν δήλωση: «Ἄς ρυθμίσουμε τίς ὑποθέσεις μας τῶν Βαλκανίων. Τά στρατεύματά σας βρίσκονται στή Ρουμανία καί τή Βουλγαρία. Ἔχουμε συμφέροντα, ἀποστολές καί πράκτορες στίς χῶρες αὐτές. Ἄς ἀποφύγουμε νά ἔλθουμε σέ σύγκρουση γιά θέματα τά ὁποῖα δέν ἀξίζουν τόν κόπο». Ὁ Τσῶρτσιλ πῆρε ἕνα χαρτί, ἔγραψε ἐπάνω τά ποσοστά καί τδσπρωξε πρός τή μεριά τοῦ Στάλιν. Ὁ Στάλιν πῆρε στό χέρι τό μπλέ του μολύβι, τράβηξε μιά χοντρή γραμμή — ἔνδειξη ὅτι τό ἐγκρίνει καί ἐπέστρεψε τό χαρτί. «Τά πάντα ἐτακτοποιήθηκαν σέ λιγότερο χρόνο ἀπ' ὅτι χρειάζεται τώρα γιά νά τά γράψω» σημειώνει ὁ Βρετανός Πρωθυπουργός στά *«Ἀπομνημονεύματά»* του. Ἀκολούθησε κατόπιν μακρά σιωπή. Τό χαρτί μέ τήν μπλέ του γραμμή ἔμεινε στό κέντρο τοῦ τραπεζιοῦ. Ὁ Τσῶρτσιλ εἶπε: «Μήπως θεωρηθεῖ κάπως κυνικό τό νά ἔχουμε ρυθμίσει τά προβλήματα αὐτά ἀπό τά ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ τύχη ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων κατά ἕνα τόσο πρόχειρο τρόπο; Ἄς κάψουμε τό χαρτί αὐτό». «Ὄχι κρατῆστε το» ἀπάντησε ὁ Στάλιν. Κατόπιν πέρασαν στά σχέδια τῶν ἐπιχειρήσεων στόν Εἰρηνικό καί στό γερμανικό ζήτημα. *(Ἀπομνημονεύματα τοῦ Β΄. Παγκοσμίου Πολέμου* τοῦ W. Churchill, I, VI, 10 μέρος Κεφ. XV, Paris PLON 1953). Ἔτσι λοιπόν, ἀνάμεσα σέ ὅλες τίς συμ-

φωνίες, διεθνεῖς καί πανελλήνιες πού ἔγιναν πρίν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας — συμφωνίες τῆς Τεχεράνης (1943), διάσκεψη τοῦ Κεμπέκ μεταξύ Ροῦζβελτ καί Τσῶρτσιλ (Αὔγουστος 1943), συμφωνίες τοῦ Λιβάνου (Μάϊος 1944) καί τῆς Καζέρτας (Σεπτέμβριος 1944), ὅπου ὁ ΕΛΑΣ ὑποσχέθηκε νά μήν καταλάβει τήν Ἀθήνα μετά τήν Ἀπελευθέρωση — καί οἱ Συμφωνίες τῆς Γιάλτας (Φεβρουάριος 1945) — τοποθετεῖται καί ἡ Συμφωνία μεταξύ Στάλιν καί Τσῶρτσιλ. Ἔτσι δημιουργεῖται ἡ ἀγορά τῶν ἀγγλοσαξωνικῶν καί σοβιετικῶν ζωνῶν ἐπιρροῆς (καί κατοχῆς), οἱ ὑποθέσεις τακτοποιοῦνται σύμφωνα μέ προκατασκευασμένες λύσεις. Ἀγγλοσάξωνες καί σοβιετικοί δέν παύουν νά διακηρύσσουν στή διαπασῶν ὅτι ἐνεργοῦν ἐν ὀνόματι τοῦ Δικαίου καί τῆς Αὐτοδιαθέσεως Ἐθνῶν καί λαῶν. Ἀπ' ὅλη αὐτήν τήν ὑπόθεση παίρνουμε ἕνα ὡραῖο παράδειγμα κοινῆς θεωρητικῆς καί πρακτικῆς κατεύθυνσης, πρακτικῶν μεθόδων καί θεωριῶν καπιταλιστῶν καί «σοσιαλιστῶν».

5

Βλέπε τό ἄρθρο *«Οἱ ἐθνικότητες στήν Τουρκία»*, δημοσιευμένο γιά πρώτη φορά στό ἀμερικάνικο περιοδικό *New York Tribune*, τῆς 7ης Ἀπριλίου 1853, καί ἀναφερόμενο μαζί μέ ἄλλα ἄρθρα τῆς ἐποχῆς στό «Ἀνατολικό Ζήτημα» τ. III, τῶν *«Πολιτικῶν Ἔργων»* τοῦ Μάρξ, Costes 1929. Δέν εἶναι τάχα ἀναγκαῖο νά ἀνατρέχουμε πάντα, ἀπ' τήν πολιτική τοῦ Στάλιν στήν πολιτική τοῦ Λένιν καί ἀπό αὐτήν στή μαρξική καί μαρξιστική πολιτική; Δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά βλέπουμε μέσα σ' αὐτήν τήν κίνηση σύγχρονα τήν ἀλληλουχία καί τίς λύσεις τῆς ἀλληλουχίας;

6

Ἡ τροτσκιστική ἤ τροτσκίζουσα προοπτική πάνω σ' αὐτά τά γεγονότα ἔμεινε πάντα, πολύ ἀόριστη, ἀριστερίστικη καί ἰδεολογική, καί δέν κατάφερε νά ἐνεργοποιηθεῖ. Ἀκόμα καί μέσα στό θεωρητικό σχῆμα, αὐτή ἡ προοπτική δέν κατάφερε μέχρι σήμερα νά πάρει μορφή. Ἐξ ἄλλου δέν ὑπῆρξε ποτέ ἑνοποιημένη τροτσκιστική προοπτική· οἱ πλουραλιστικές τάσεις ἦταν ριζικά ἀντίθετες μεταξύ τους καί ἡ κάθε μιά διεκδικοῦσε τό ὀρθόδοξο, ἔτσι πού παρέμειναν ἀρκετά σχολαστικές καί μπερδεμένες. Ἡ κίνηση πού κατέληξε στά γεγονότα τοῦ Δεκέμβρη καί ὁ ἀγώνας τοῦ Δεκέμβρη χαρακτηρίστηκαν ἀπ' τό «Ἐργατικό Μέτωπο» καί τήν «Ἐργατική Πάλη» (τροτσκιστικές ἑλληνικές ἐφημερίδες), σά μιά «μερική ἐκδήλωση τοῦ ἰμπεριαλιστικοῦ πολέμου» καί σά μιά «μικροαστική, ἐθνικιστική καί ἀντιδραστική κίνηση». Ὡρισμένες μειονότητες ἐπιθυμοῦσαν νά ἔχουν τό κρίσιμο στήριγμα καί τήν ἐπαναστατική βοήθεια ἀπό τή δράση τοῦ ΕΑΜ, χωρίς ὅμως νά λένε πῶς αὐτό μποροῦσε καί ἔπρεπε νά γίνει. Ἡ Εὐρωπαϊκή Γραμματεία τῆς 4ης Διεθνοῦς, ἀναγνώριζε τό 1946 ὅτι «οὐσιαστικές ἀποκλίσεις» ὑπῆρχαν, τόσο μέσα στίς ἑλληνικές τροτσκιστικές ὀργανώσεις ὅσο καί μέσα στήν πολιτική τους, καί στήν πολιτική τῆς 4ης Διεθνοῦς ἡ ὁποία, ἐπίσης, περιεῖχε τάσεις πού ἀπόκλιναν ὡς πρός τήν οὐσία. Ἡ Εὐρωπαϊκή Γραμματεία τῆς 4ης Διεθνοῦς, κατηγόρησε ζωηρά τίς «ἀκροαριστερές, τυπικά στενοκέφαλες, ἀντιδιαλεκτικές καί συγχιστικές» θέσεις, τῶν διεθνιστικῶν ἑλληνικῶν ὀργανώσεων, οἱ ὁποῖες, ἐνῶ θεωροῦσαν ὁλόκληρο τό κίνημα τοῦ ΚΚ καί τοῦ ΕΑΜ σά μιά κίνηση «πού ἀποτελοῦσε προέκταση τοῦ μετώπου τῶν ἀγγλοσαξωνικῶν ἐπιχειρήσεων στό ἐσωτερικό τῆς χώρας», συμπτυσσόταν σέ μιά θέση «τόσο ἀνεξάρτητη ὅσο καί ἐχθρική ἀπέναντι στίς δυό ἀγωνιζόμενες ὁμάδες». Βλέπε γιά ὅλο τό ζήτημα τό *Bulletin intérieur* (τυπωμένο) τῆς Διεθνοῦς Γραμματείας, τομ. I no 8 Paris, Ὀκτώβρης 1946. Ἐν τούτοις, ἡ Εὐρωπαϊκή Γραμματεία καί ἡ Διεθνής Γραμματεία, οὔτε κι αὐτές, μπόρεσαν νά δοῦν καθαρά ὅλη αὐτήν τήν κατάσταση, καί στή συνέχεια, δέχτηκαν τήν ἐπίθεση ἄλλων τάσεων τῆς 4ης Διεθνοῦς, πού τίς κατηγόρησαν γιά σταλινισμό. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὁ λυσσώδης ἀγώνας τῶν Ἑλλήνων σταλινιστῶν ἐναντίον κάθε ἀντίστασης τῆς ἀριστερᾶς, πού ἔφτανε μέχρι τήν φυσική ἐξόντωση τῶν τροτσκιστῶν, ἐνῶ οἱ ἀγωνιστές τοῦ ΚΚ τόβρισκαν πολύ φυσικό τήν ἐποχή ἐκείνη.

7

Κανείς δέν μπορεῖ νά παραβλέψει ὅτι τό πρόβλημα τοῦ δυϊσμοῦ τῆς ἐξουσίας ὑπῆρξε «θετικά» λυμένο στίς ἀστικές ἐπαναστάσεις, στήν Κίνα καί τήν Ἰνδοκίνα. Δέν εἶναι λιγότερο ἀληθινό τό γεγονός ὅτι αὐτή ἡ λύση ἔμεινε γραφειοκρατική. C.F. Pierre Naville, *Note sur l' histoire des conseils ouvriers (Arguments* no 4, 1957). Τό ζήτημα τῶν ἐργατικῶν συμβουλίων καί τῆς ἐργατικῆς διαχείρησης, ὁλοκληρωτικῆς καί ἀποτελεσματικῆς, τῶν ἐργοστασίων καί τῆς κοινωνίας, πρέπει νά τίθεται συνεχῶς, καί ἡ ἱστορική του ἀποτυχία πρέπει νά τεθεῖ ὑπό ἀμφισβήτηση· ἔτσι κι ἀλλιῶς αὐτή ἡ ἐρώτηση δέν μπορεῖ νά τεθεῖ καί νά λυθεῖ μέσα σ' ἕνα ἀόριστο, ἰδεολογικό καί οὐτοπιστικό πνεῦμα.

8

Ἐκτός ἀπ' τίς ἐργασίες καί τά ἄρθρα πού ἤδη ἀναφέρθηκαν μπορεῖ ἐπίσης νά συμβουλευθεῖ κανείς, γενικά πάνω στό νεοελληνικό ζήτημα καί εἰδικά πάνω στά δεκεμβριανά: Ι. Κορδάτου: *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, 2 τομ. Ἀθήνα, 1931-32 — Ι. Ζεῦγος: *Ἡ λαϊκή Ἀντίσταση τοῦ Δεκέμβρη καί τό νεοελληνικό πρόβλημα*, Ἀθήνα 1945 (ἄποψη τῆς ἀρχηγίας τοῦ Κ.Κ.) Γ. Παπανδρέου, Ἡ *Ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1945 (ἄποψη ἀγγλόφιλου κυβερνητικοῦ) E.N. Dzélépy, *Le drame de la Résistance grecque*, Paris, 1946, K. Ἀξελός - *Brève critique de la courte histoire de la philosophie néohellénique* (Les études philosophiques, no 3-4, 1950) L.S. Stavrianos, *Greece American Dilemma and Opportunity;* Chicago 1952. N. Svoronos, *Histoire de la Grèce moderne*, Collection "Que sais-je" Paris 1953. A. Kedros, *La résistance grecque*, Robert Laffout, 1967.

9

Μέσα σ' ἕνα σχέδιο γράμματος πρός τόν Στάλιν — γράμμα πού δέν στάλθηκε — ὁ Τσῶρτσιλ ἔγραφε στίς 11 Ὀκτωβρίου 1944: «Ἔχουμε τήν ἐντύπωση ὅτι, οἱ διαφορές ἀνάμεσα στά καθεστῶτα μας, θεωρούμενες ἀπό κάποια ἀπόσταση καί στίς γενικές τους γραμμές, θά τείνουν νά ἐξομαλυνθοῦν, ἐνῶ ἡ κοινή μας ἐπιθυμία νά κάνουμε τή ζωή πιό πλούσια καί πιό εὐτυχισμένη γιά τόν πολύ κόσμο, διευρύνει κάθε χρόνο τά σημεῖα ἐπαφῆς». (*Ἀπομνημονεύματα*, σελ. 241).

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ:

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος τῆς Ἑλλάδας

Μετάφραση: Λίλα Σκάμη

Ἄς προσπαθήσουμε νά ρωτήσουμε τό Μαντεῖο γιά τό πεπρωμένο τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας, χωρίς νά βιαστοῦμε νά τοῦ ἀποδώσουμε κοινωνικές ἤ ψυχολογικές, ἐθνολογικές ἤ οἰκονομικές ἀπαντήσεις.

Τό ὅτι ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα ἔχει μέ τήν ἀρχαία Ἑλλάδα μιά ἐνισχυμένη σχέση, ἀπό τό γεγονός ὅτι εἶναι Ἑλλάδα, αὐτό φαίνεται βέβαιο. Ἀλλά τί μᾶς μαθαίνει αὐτό; Βεβαίως οἱ Νεοέλληνες ζοῦν στούς ἴδιους τόπους τοῦ δράματος τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, ἀνάμεσα στούς γκρεμισμένους της ναούς καί μιλοῦν μιά γλώσσα πού «κατάγεται» ἀπό τ' ἀρχαῖα ἑλληνικά. Ἀλλά περαιτέρω;

Τό ὅτι ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα ἔχει μιά γενική σχέση μέ τόν ἰουδαιοχριστιανισμό κι ἕνα δεσμό πολύ ἰδιαίτερο ἀπ' τό γεγονός ὅτι βγῆκε ζωντανή (γεννημένη μᾶλλον παρά ἀναγεννημένη), ἀπ' τίς στάχτες τῆς χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, αὐτό φαίνεται ἐπίσης ἀρκετά καθαρά. Ἀλλά σέ τί οἱ Νεοέλληνες συνεχίζουν νά ζοῦν (ἤ νά πεθαίνουν) τό πεπρωμένο τῶν δεύτερων προγόνων τους, τῶν Βυζαντινῶν; Ἀνάμεσα στούς εἰδωλολατρικούς ναούς ὑψώνονται τώρα οἱ ὀρθόδοξες ἐκκλησίες καί τό βλέμμα τῆς ἄμεσης εὐλάβειας κατευθύνεται στίς ἀσκητικές εἰκόνες. Μοναστήρια δίνουν ἀκόμα ζωή στά βουνά, ὅμως οἱ μοναχοί δέν παίρνουν πιά τό σπαθί στό χέρι. Σέ τί ἡ φωνή πού ὑπῆρξε βυζαντινή ἐξακολουθεῖ στίς μέρες μας ν' ἀκούγεται στήν Ἑλλάδα — ἀκόμα καί σάν φωνή σιωπῆς; Ἡ ψαλμωδία πού ἀκούγεται στίς ἐκκλησίες εἶναι ὁ μόνος της τρόπος ἔκφρασης;

Τό ὅτι ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα εἶναι σύγχρονη, μοιάζει μέ ταυτολογία. Ἀλλά τί σημαίνει στό βάθος; Σημαίνει ὅτι ὁ λόγος ὕπαρξης τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας συγχέεται (ἀπό κοντά ἤ ἀπό μακρυά) μέ τό λόγο ὕπαρξης τοῦ δυτικοῦ κόσμου; Ἡ ἐρώτηση μᾶς φέρνει σέ δύσκολη θέση. Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα συγκροτεῖται —λιγάκι ἀργά— σέ κράτος (πού ποτέ δέν σχημάτισε μιά *κατάσταση*) καί σέ σύγχρονο ἔθνος, ἀπελευθερώνεται ἀπό τά δεσμά τῆς μουσουλμανικῆς καί χριστιανικῆς φεουδαρχίας καί μοιάζει νά θέλει νά γίνει ἐλεύθερη. Ἀποκτάει μιά σύγχρονη αὐτοσυνείδηση καί παρουσιάζει τό θέαμα μιᾶς κοινωνίας σχεδόν «πραγματικῆς». Κατευθύνεται πρός — καί ἀφήνεται νά ὁδηγηθεῖ ἀπό — τίς μεγάλες Δυνάμεις καί διατηρεῖ πολύ διαταραγμένες σχέσεις μέ τήν ἴδια της τή βούληση δύναμης.

Τό πρόσωπο τῆς σύγχρονης αὐτῆς Ἑλλάδας εἶναι τόσο σπαραγμένο δσο καί τό γεωγραφικό της σῶμα. Τό στόμα προφέρει λέξεις ἑλληνικές, ἀλλοιωμένες, ἀλλ' ὅμως ἑλληνικές. Τά μάτια βλέπουν ἀκόμα (μέσα ἀπ' τό λυκόφως τῶν ἀρχαίων θεῶν καί στό ἡμίφως τῶν χριστιανῶν ἁγίων), τούς ναούς, τ' ἀγάλματα καί τίς εἰκόνες. Τά αὐτιά ἀκοῦν βέβαια τόν βυζαντινό ψαλμό. Ἀλλά σέ τί ὅλα αὐτά εἶναι σύγχρονα; Σέ τί οἱ δύο αὐτές ἐπιβιώσεις (ἰσχυρές καί ἀδύναμες) θεμελιώνουν μιά ζωή — ἄς τήν ἀποκαλέσουμε νέα; Ἀπό τί *ζεῖ* ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα; Καί τό «ζεῖ» ἔχει τήν ἔννοια πού τοῦ ἔδινε ὁ εὐαγγελιστής ὅταν ἔγραφε (στά ἑλληνικά): *Οὐκ ἐπ' ἄρτον μόνον ζήσεται ἄνθρωπος.*

Ἡ ἑλληνική ἀρχαιότητα δέν εἶναι παρά ἀρχαιότητα πού κληροδοτεῖ τήν κληρονομιά της. Καί εἶναι μιά κληρονομιά δύσκολη στή διαχείριση. Ὁ βυζαντινός χριστιανισμός δέν εἶναι πιά βυζαντινός· οἱ εἰκόνες του ὅμως ἀκόμα λατρεύονται. Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό μουσεῖο καί κάτι περισσότερο ἀπό μιά ἁπλῶς γραφική χώρα. Ἀλλ' ὅμως, κάτι λιγότερο ἀπό μιά ἀληθινά σύγχρονη πραγματικότητα.

Ὁ ὅρος «σύγχρονη» θά σήμαινε ἐδῶ — σέ ἀναλογία — σύγχρονη ὅπως ἡ Δύση (ἡ σύγχρονη). Καί στήν οὐσία; Σύγχρονο εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι θεμελιωμένο στήν ἐνεργητική ὑποκειμενικότητα, στήν αὐτοσυνείδηση, αὐτήν πού ἑρμηνεύεται καί ἑρμηνεύει τόν κόσμο· ὁ μοντερνισμός τρέφεται ἀπό τή θέληση τῆς δύναμης πού ρίχνεται στήν κατάκτηση τοῦ κόσμου. Τά μέσα αὐτῆς τῆς σκέψης καί τῆς πράξης, παρέχονται ἀπό τή φιλοσοφία τοῦ Descartes καί τοῦ Kant, τοῦ Hegel καί τοῦ Marx, ἀπ' τή φυσικομαθηματική ἐπιστήμη κι ἀπ' τήν πολιτική καί στρατιωτική τεχνική. Σύγχρονος σημαίνει, συνειδητός, ὀργανωτικός καί τε-

χνικός. Ἡ σκέψη γίνεται ἕνας πελώριος μοχλός δράσης καί οἱ ἄνθρωποι θέλουν νά ξαναπλάσουν τήν *«φύση»* ἀπ' τήν *«τέχνη»* — κατ' εἰκόνα τῆς θεότητας. Ὁ μοντερνισμός βλέπει ν' ἀνοίγεται μπροστά του ὁ ἀπέραντος χῶρος τῆς φαντασίας, κλείνοντας συχνά τά μάτια τόσο πάνω στό θεμέλιο αὐτῆς τῆς φαντασίας ὅσο καί στά ὅριά της.

Τότε ἡ Ἑλλάδα εἶναι σύγχρονη; Ἡ αὐτοσυνείδηση τῶν Νεοελλήνων κάνει ἕνα πρῶτο βῆμα ἀπ' τό γεγονός ὅτι κατονομάζεται, ἀλλά ἡ προσπάθειά της σταματάει ἐδῶ. Αὐτή ἡ αὐτοσυνείδηση σχηματίζει βέβαια διαταραγμένες ἀναπαραστάσεις πάνω στό πεπρωμένο της, ἀλλά παραμένοντας στή διαταραχή εἶναι ἀσυνεπής στήν ἰδιοφυΐα τῆς ἴδιας της τῆς γλώσσας πού ἀποκαλεῖ *λόγο* τήν ὁμιλία καί τή σκέψη — αὐτό πού μετασχηματίσθηκε σέ *Ratio*. Τό πνεῦμα τῆς Ἑλλάδας συνίσταται στό νά ἐναρμονίζει τή σκιά καί τό φῶς. Ἀλλά εἶναι δύσκολο νά ἀναληφθεῖ διάλογος μέ τήν αὐτοσυνείδηση τῶν Νεοελλήνων· γιά νά εἶναι διάλογος αὐτός ὁ διάλογος, δέν πρέπει νά ἔχει μιά συνέχεια πού νά βρίσκεται κάτω ἀπ' τήν ἐπήρρεια τῆς μνήμης;

Θά μπαίναμε ἀκόμα στόν πειρασμό ν' ἀπαντήσουμε ἀρνητικά στήν ἐρώτηση: ἡ Ἑλλάδα (ἡ σύγχρονη), κατέχει μιά σκέψη, μιά ἐπιστήμη καί μιά πολιτική; Συμμετέχει στήν εὐρωπαϊκή — καί σύντομα πλανητική — σκέψη, ἐπιστήμη καί πολιτική — ἀλλά συμμετέχω δέν σημαίνει καθόλου κατέχω. Αὐτά τά δένδρα δέν φυτρώνουν στό δικό της τό χῶμα. Ἡ εὐρωπαϊκή σκέψη διατηρεῖ ἕνα διάλογο μέ τήν ἀρχαϊκή σκέψη, πολύ πιό ζωντανό ἀπ' ὅτι ἡ νεοελληνική. Καί ἡ εὐρωπαϊκή σκέψη εἶναι ἐπίσης σκέψη τοῦ σήμερα. Ἔτσι, ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα τρέφεται μέ τήν δυτική σκέψη· «τρέφεται» σημαίνει: δέχεται τούς καρπούς πού καλλιεργήθηκαν ἀλλοῦ. Ἐκεῖνο πού τῆς λείπει εἶναι τό σύνολο: ρίζες, κορμός τοῦ δένδρου καί κλαδιά. Φυσικά, ὅπως παντοῦ, ὑπάρχουν δενδρύλλια· ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετά ἀνεπτυγμένα γιά νά φιλτράρουν τό φῶς μέσα ἀπ' τό φύλλωμά τους καί ἀκόμα γιά νά δημιουργήσουν πραγματική σκιά.

Ἀφοῦ λείπουν οἱ ρίζες, εἶναι φανερό ὅτι δέν ὑπάρχει κορμός τῆς γνώσης, οὔτε κλαδιά τῶν ἐπιστημῶν. Κι ἄν ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα «τρέφεται» μέ τήν δυτική σκέψη, προσπαθεῖ ἀπελπισμένα νά χωνέψει τίς ξένες ἐπιστημονικές πραγματοποιήσεις. Ἔτσι, ἡ δίδυμη ἀδελφή τῆς ἐπιστήμης, ἡ τεχνική, λείπει ἐντελῶς. Οἱ Νεοέλληνες δέν διαμορφώνουν τόν κόσμο, οὔτε τόν ἴδιο τους τόν τόπο. Δέν ξέρουν νά «φτιάχνουν». Οἱ ἄνθρωποι αὐτοῦ τού τόπου, κοπιάζουν μά δέν δημιουργοῦν. Μεγάλα ἔργα — σκέψης ἤ ἐπιστήμης, τεχνικῆς ἤ τέχνης — δέν βλέπουν καθόλου τό φῶς τῆς μέρας. Ὁ ὅρος *δυνατότητα*, χάνοντας τήν πρωταρχική του ἔννοια (αὐτό πού κάνει δυνατή τήν πραγματοποίησή του), κατάληξε νά σημαίνει ὄρεξη χωρίς ἀποτέλεσμα. Ἀκόμα κι ἡ νεοελληνική ἀρνητικότητα δέν φτάνει μέχρι τήν γλώσσα, ἀλλά τίς περισσότερες φορές μένει στόν προθάλαμο τοῦ ἁπλᾶ ἀρνητικοῦ.

Ἐκεῖνοι πού γιά νά βροῦν μιά διέξοδο στρέφουν τήν προσοχή τους σ' αὐτή τήν κατάσταση — ἐξακολουθώντας νά προσέχουν τήν ἔννοιά της — ἀρχίζουν ξαφνικά νά μιλοῦν γιά πραγματικές περιστάσεις. Καί στή συνέχεια, ἡ διαυγής θάλασσα πού κυκλώνει τήν Ἑλλάδα καταντάει μιά ταραγμένη θάλασσα κι αὐτές οἱ διαταραγμένες περιστάσεις ἐμποδίζουν τό ἑλληνικό πλοῖο νά πλέει σωστά. Καί βλέπουμε νά ξεπηδάει ἡ πολιτική (μή)-συνείδηση. Ἡ λέξη πολιτική προέρχεται ἀπό τό *πόλις* καί ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα τείνει ἤδη ἀπ' τήν ἀρχή τῆς σύστασής της νά πραγματοποιήσει τό παράδοξο μιᾶς πολιτικῆς πραγματοποίησης πού δέν ἔχει πραγματικά κέντρα. Οἱ σημαντικές πόλεις πού ἔφεραν σάν σπέρμα τήν μέλλουσα νεοελληνική αὐτοσυνείδηση, δέν βρίσκονταν πάνω στό καθαρά ἑλληνικό ἔδαφος. Βρισκόμαστε μπροστά σ' ἕνα παιχνίδι εἰσαγωγῶν-ἐξαγωγῶν πού τοῦ λείπει μιά σταθερή αὐτόχθονη ἕδρα. Ἡ πολιτική δέν εἶναι λοιπόν μιά ἰσχυρή τεχνική σκέψη πού δίνει συγκεκριμένη μορφή στό πεπρωμένο ἑνός συνόλου μέσω μιᾶς ἔξυπνης στρατηγικῆς, ἀλλά εἶναι περιπέτεια. Καί ὑπάρχουν μεγάλες καί μικρές περιπέτειες.

Οἱ Ἕλληνες — ἤ οἱ μή-Ἕλληνες — πού σκέπτονται τό παιχνίδι τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἐφαρμόζουν νοητικά καί λεκτικά τούς δυτικούς κανόνες τοῦ πολιτικοῦ παιχνιδιοῦ. Προσπαθοῦν νά συλλάβουν μιά πραγματικότητα ἀκολουθώντας ἕνα πλάνο πού δέν εἶναι ἀνάλογο· πλάνο καί πραγματικότητα δέν ὑπακούουν στόν ἴδιο ρυθμό. Σ' αὐτή τή δυσαναλογία ἔρχονται νά προστεθοῦν οἱ πολυάριθμες αὐταπάτες τῆς αὐτοσυνείδησης τοῦ ἔθνους.

Ἡ κυριώτερη αὐταπάτη τῆς νεοελληνικῆς αὐτοσυνείδησης εἶναι αὐτό πού ἡ ἴδια ἀποκαλεῖ, (τόσο λίγο μετριοφρόνως), *ἑλληνοκεντρισμό*. Οἱ δύο λέξεις πού συνθέτουν αὐτό τόν ὅρο, εἶναι ἑλληνικές: ἀλλά τί σημαίνει αὐτός ὁ ὅρος; Ἑλληνοκεντρισμός εἶναι ἡ σύλληψη πού φαντάζεται τήν Ἑλλάδα σάν κέντρο. Κέντρο τίνος; Κανείς δέν ἀπαντάει ἀναλυτικά στήν ἐρώτηση, καί μολαταῦτα, ἡ ἀναπαράσταση τοῦ κέντρου ὑπονοεῖ σάν περιφέρειά του τόν κόσμο. Φυσικά, ἡ ἑλληνοκεντρική σύλληψη δέν ἐννοεῖ καθόλου τό ὑπονοούμενο περιεχόμενο στ' ὄνομα πού παίρνει, γιατί ὅπως εἴπαμε, δέν σκέφτεται τό πεπρωμένο της γιά νά τό ἐκφράσει μέ τή γλώσσα. Δημιουργεῖ ἀναταραγμένες καί ἀναταράσσουσες ἀναπαραστάσεις καί ἐκστομίζει ἕνα χείμαρρο λέξεων ἤ σωπαίνει. Ὁ ἑλληνοκεντρισμός ὅμως, εἶναι ἡ μόνη «ἰδέα» πού μπόρεσε νά ὑποστηρίξει ἡ Ἑλλάδα. Κι αὐτή ἡ ἰδέα πῆρε πρός τό τέλος τοῦ προηγούμενου αἰώνα, καί στήν ἀρχή τοῦ δικοῦ μας, τό μεγαλοπρεπές ὄνομα τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

Δηλαδή ὅτι ἡ Ἑλλάδα (ἡ σύγχρονη) θἄπρεπε νἆναι τουλάχιστον τόσο μεγάλη καί σημαντική ὅσο ὑπῆρξαν κι οἱ δυό ἄλλες.

Ἡ «μεγάλη ἰδέα» δέν ὁδήγησε στήν «μεγάλη Ἑλλάδα», γιατί δέν ἦταν οὔτε μεγάλη, οὔτε ἰδέα. Ἀναμφίβολα, ὑπῆρξε μιά ἀρκετά αὐθόρμητη ἀναπαράσταση, ἕνα ὄνειρο πού σκόπευε τό μεγαλεῖο· ἐκεῖνο πού τοῦ ἔλειπε ἦταν ἡ σκέψη πού κάθε ἰδέα ὑπονοεῖ, ἡ παντοδύναμη ἀλήθεια μιᾶς ἰδέας πού κάνει τό μεγαλεῖο της πραγματικότητα. Δέν ἐμφάνιζε ἕνα καινούργιο ἄνοιγμα στόν κόσμο, δέν ἀποκάλυπτε τήν ἔννοιά της. Δέν ὑποβασταζόταν ἀπ' αὐτήν τήν φλογερή πίστη πού κάνει νά γεννιοῦνται — καί νά σβήνουν — οἱ αὐτοκρατορίες. Ἡ σύλληψη τῆς μεγάλης Ἰδέας-μεγάλης Ἑλλάδας στηριζόταν ὡς ἐπί τό πλεῖστον σέ ἐπιχειρήματα: ἐθνολογικῆς, δημογραφικῆς, οἰκονομικῆς, πολιτικῆς, ψυχολογικῆς μορφῆς. Αὐτή ἡ κατάτμηση τῶν ἐπιχειρημάτων ἤδη ἔδειχνε πώς ἔλειπε ἡ ἑνότητα τοῦ λόγου πού γονιμοποιεῖ τό γίγνεσθαι. Οἱ κρίσεις πού οἱ Νεοέλληνες ἔκαναν γιά τούς ἑαυτούς τους καί γιά τούς ἄλλους, ἦταν καί πάλι λανθασμένες μιά κι ἡ παγκόσμια ἱστορία (παγκόσμιο δικαστήριο) εἶχε ἤδη ἀποφανθεῖ.

Ἡ ἀποτυχία, ἄν εἶναι ἀληθινή, ἀναφέρεται σέ μιά πραγματική ἰδέα. Ἀντίθετα, ἡ μή-ἐπιτυχία ποτέ δέν καταφέρνει νά ἀκυρώσει μιά ἀναπαράσταση. Καί συνέχισαν νά μιλᾶνε γιά ἑλληνοκεντρισμό στούς πιό διαφορετικούς τόνους καί μέ τήν πιό ἀπόλυτη ἀσάφεια. Μή διαθέτοντας ἰδιοσυστασία πραγματικά παγκόσμια, πῶς ἡ Ἑλλάδα θά μποροῦσε νά γίνει κέντρο; Προσφέροντας στούς ἄλλους τό θέαμα τοῦ παρελθόντος της; Προσφορά καθαρά ἀνεπαρκής. Μέ τό νά γίνει προνομιοῦχο τουριστικό κέντρο γιά ἀνθρώπους πού προσπαθοῦν νά καταλάβουν τόν κόσμο ἐπισκεπτόμενοι τά διάφορα γραφικά κι ἐνδιαφέροντα μέρη του; Δέν ὀνειρεύτηκε νά γίνει τέτοιου εἴδους κέντρο. Γιά λίγο καιρό ἀκολούθησαν τό ὄνειρο τῆς ἀνασύστασης τοῦ μεγαλείου τῶν Δελφῶν ὀργανώνοντας λαμπρές δελφικές γιορτές καί «κάνοντας» αὐτό τόν τόπο, ἄλλοτε ἰσχυρό καί ἱερό, ὀμφαλό τῆς γῆς. Καί *Ξανάπαιξαν* τήν Ὀρέστεια καί *ξαναχόρεψαν* τούς ἀρχαίους χορούς προσθέτοντας καί τούς «σύγχρονους» φολκλορικούς χορούς. Ὅμως ἡ ἀπάντηση εἶχε ἤδη δοθεῖ: τό μαντεῖο δέν δίνει πιά ἀπαντήσεις. Τά ἴδια τά ἐρείπια γίνονταν αἰσθητικά ἀντικείμενα· ὅμως μιά ἀναπαράσταση πού περιορίζεται στήν αἰσθητική δέν μπορεῖ ποτέ νά ἐμφανίζεται σάν οἰκουμενικά καταξιωμένη.

Οἱ ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ ἑλληνοκεντρισμοῦ προσπάθησαν νά στηριχτοῦν πάνω στόν Ἕλληνα «ἄνθρωπο» ἤ στόν «ἑλληνικό μῦθο». Μολαταῦτα, δέν ἔκαναν

ἄλλο παρά νά ἀναπαριστάνουν συγκεχυμένα αὐτόν τόν ἄνθρωπο καί αὐτόν τό μῦθο πού δέν παρουσιάζονταν. Ἡ Ἑλλάδα θέλοντας νά γίνει μιά μοντέρνα Ἑλλάδα, τρίτος σταθμός μιᾶς μακρόχρονης πορείας, ξεχνοῦσε μήπως ὅτι ὁ *μῦθος*, ὅταν εἶναι ἀληθινός, δέν εἶναι παρά ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος τοῦ *λόγου;* Καί πῶς ἕνα πεπρωμένο πού θἄθελε νἆναι λαμπρό καί ἰδίως δαιμονιακό θά μποροῦσε νά ἀποσυνδέσει τό *ἦθος* ἀπ' τό *δαίμονα;*

Κάθε ὄψη τοῦ ἑλληνοκεντρισμοῦ βυθιζόταν μέσα σέ μιά σκιά, σκιά πού δέν ἦταν ἡ ὄψη ἑνός φωτός. Ὁ ἑλληνοκεντρισμός δέν πραγματοποιήθηκε οὔτε πολιτικά, οὔτε πολιτιστικά, οὔτε αἰσθητικά. Γιατί μιά ἰδέα δέν μπορεῖ νά σκέπτεται παρά αὐτό πού εἶναι (αὐτό δηλαδή πού γίνεται), καί ὄχι αὐτό πού μέσα στή φαντασία της θἄθελε νά δεῖ νά γεννιέται. Οἱ Νεοέλληνες ξεχνοῦσαν ὅτι τό γίγνεσθαι εἶναι θεμελιωμένο στήν ἑνότητα τοῦ εἶναι καί τοῦ μή-εἶναι; Καί μέ τό ἄν ἀντιτίθενται ἁπλᾶ καί μόνο στόν ὑπόλοιπο κόσμο, (πού ζοῦσε, ἐκεῖνος, ἀπ' τή δύναμη τῆς ἴδιας του τῆς κίνησης), ἔλπιζαν νά σταθεροποιήσουν τή δική τους θέση; Στήν πραγματικότητα, δέν ἔκαναν ἄλλο παρά νά ἐξασφαλίζουν τή δική τους ἀνάπαυση, ὅταν δέν περνοῦσαν στήν ἀκρότητα μιᾶς ἐντυπωσιακῆς ἀναταραχῆς.

Ἴσως δέν ἀποτελοῦσε, ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα, ἔθνος σύγχρονου (δυτικοῦ) τύπου. Ἡ ἄποψη αὐτή ὑποστηρίχτηκε καί πολύ ἔνθερμα, ὄχι ἀπό Ἕλληνα ἀλλ' ἀπό ἕνα Γερμανό: τόν Spengler. Σύμφωνα μ' αὐτή τή σύλληψη, ἡ «σύγχρονη» Ἑλλάδα θά ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ «μαγικοῦ κόσμου» πού διαδέχτηκε τόν ἑλληνορωμαϊκό καί προηγήθηκε τοῦ δυτικοῦ καί σύγχρονου κόσμου. Θά ἦταν ἕνα μαγικό ἔθνος ὅπως οἱ Βυζαντινοί καί οἱ Ἑβραῖοι: ἔθνος χωρίς καθορισμένο ἔδαφος, πού ὅμως θά διέθετε μιά δική του ψυχή, ψυχή πού δέ θά ἦταν οὔτε ἀπολλώνεια, οὔτε φαουστική ἀλλά μαγική· τό πιό τέλειο σύμβολό της θά ἦταν ἡ κρύπτη. Καί τί κρύβει αὐτή ἡ κρύπτη; Ὀνομάζοντάς την μαγική ἐξωρκίσαμε τό μυστικό τῆς νέας Ἑλλάδας; Ἰσχυρή ἤ ὄχι, ἡ νεοελληνική πραγματικότητα ἀποτελεῖ παρ' ὅλα αὐτά πραγματικότητα. Κι ἄν ἀκόμα αὐτή ἡ πραγματικότητα εἶναι διασπαρμένη μέ στάχτες, ὑπάρχουν ἀκόμα ἀναμμένες ἑστίες· καί ἄνθρωποι πού μάχονται ἡρωϊκά γι' αὐτές.

Ἡ Ἑλλάδα δέν προσφέρει ἀσφαλῶς τό πρότυπο σύγχρονου ἔθνους, μολαταῦτα ζεῖ ἀνάμεσα στό σύγχρονο κόσμο. Φέρεται μόνο *σά* νά ἦταν σύγχρονη; Ἤ μᾶλλον ζεῖ μιά ὕπαρξη ὅμοια μ' ἐκείνη τῶν φελλάχων ἤ τῶν «πρωτόγονων», πού ζοῦν σύγχρονα στό περιθώριο καί στό κέντρο ἑνός κόσμου μέ ἀνεπτυγμένο πολιτισμό; Οἱ συκοφάντες της θά μποροῦσαν νά τό διαβεβαιώσουν, ἀλλά διαβεβαιώνοντάς το θά ἔλεγαν τήν ἀλήθεια ἤ θά βρίσκονταν σέ πλάνη;

Μαγική ἤ ὄχι, ἡ Ἑλλάδα δέν εἶναι πιά ἕνα σύνολο πού ζεῖ ἀποκλειστικά ἀπ' τό μαγικό καί ἀνατολίτικο χριστιανισμό. Θά ἦταν λάθος νά λέγαμε ὅτι δέν κάνει ἄλλο παρά νά ἐπιβιώνει σ' αὐτό τό χριστιανισμό πού ὑπῆρξε βυζαντινός· *εἶναι* ἄλλο «πράγμα». Καί ζεῖ ἀπό τί; Ἀποκλειστικά ἀπό τά μόρια φωτός πού τῆς ἔρχονται ἀπ' τίς χῶρες τοῦ δύοντος ἡλίου; Γιά νά μποροῦν νά τή φωτίζουν αὐτά τά μόρια τοῦ φωτός, πρέπει νά στραφεῖ πρός τό μέρος τους. Καί ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα, ψάχνοντας ἔστω καί πολύ ἀόριστα τήν ἴδια της τήν οὐσία, συναντάει τή σύγχρονη Δύση. Αὐτή ἡ συνάντηση φωτίζει ἀρκετά τό νεοελληνικό πρόβλημα;

Σέ ἀντίθεση μέ τήν «ἑλληνοκεντρική» τάση, μιά ἄλλη τάση ἐμφανίστηκε. Ἀποτελώντας ἐπίσης μιά αὐταπάτη τῆς ἐθνικῆς αὐτοσυνείδησης, χαρακτηρίζεται ἀπ' τόν ριζοσπαστικό της «δυτικισμό». Οἱ ὀπαδοί αὐτῆς τῆς ἄποψης βλέπουν τήν Ἑλλάδα νά λούζεται μέσα στό δυτικό φῶς. Ἔτσι, αὐτό τό μεσογειακό κράτος θἄπρεπε νά γίνει, καί πολύ γρήγορα, ἕνα εὐρωπαϊκό κράτος μέ σχεδιοποιημένη οἰκονομία καί ὀρθολογιστική πολιτική, πού νά ἀναπτύξει τήν ἐπιστήμη καί νά δημιουργήσει μιά τεχνική. Καί οἱ καλλιτεχνικές του ἐκδηλώσεις θά συνδέονταν (τρέχοντας γρήγορα γιά νά προλάβουν τούς προχωρημένους), μ' αὐτές τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν πού σέρνουν τό χορό. Ἀλλά ὅλα αὐτά ἀποτελοῦν ἕνα σχέδιο ἤ ἀντίθετα, μιά ἁπλῆ προβολή τῆς τόσο ζωντανῆς νεοελληνικῆς φαντασίας; Οἱ «ἄλλοι», (πού οἱ Ἕλληνες τόσο συχνά ἀποκαλοῦν σκωπτικά «Φράγκους»), δηλαδή οἱ Δυτικοί *εἶναι* εὐρωπαῖοι καί σύγχρονοι, γιατί τό ἴδιο τους τό εἶναι συμπεριλαμβάνει τό γίγνεσθαί τους. Μετά τό τέλος τοῦ ἀρχαίου καί τό τέλος τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου, ρίχτηκαν στήν ἀρένα τῆς ἱστορίας, ἐμψυχωμένοι ἀπ' τή νέα τους σύγχρονη ὁρμή· δέν ἐμιμοῦντο κανέναν, προσφέρονταν γιά παράδειγμα. Δέν ἐνδιαφέρει καθόλου τό ἄν αὐτές οἱ χῶρες ὄντας «προηγμένες» καί οἱ ἄλλες παραμένοντας «καθυστερημένες», οἱ δεύτερες πρέπει νά προσπαθήσουν νά προφτάσουν τίς πρῶτες. Ὁ καλπασμός τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν δέν συγκρίνεται καθόλου μέ ἱπποδρομίες. Οἱ χῶρες πού δέν δημιούργησαν τόν σύγχρονο κόσμο, πρέπει νά ξανακάνουν γιά λογαριασμό τους αὐτές τίς κατακτήσεις, ἄν δέν θέλουν νά ζοῦν συνέχεια σάν φτωχοί συγγενεῖς, πού ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν (ἤ ἔστω συχνά) τούς ἐπισκέπτονται οἱ πλούσιοι συγγενεῖς τους, πού ἔρχονται νά γευτοῦν τή γοητεία τῆς γραφικῆς τους ζωῆς. Οἱ σπόροι πού μεταφυτεύτηκαν πρέπει νά φυτρώσουν σ' ἕνα εὔφορο χῶμα καί, τό κυριώτερο, νά ριζώσουν. Γιά νά γίνει ἡ Ἑλλάδα πραγματικά σύγχρονη, θά χρειαζόταν ἕνα κίνημα πού, προερχόμενο ἀπ' τήν ἴδια της τήν οὐσία, νά τήν ὠθήσει, ὄχι πρός τόν «ἐκσυγχρονισμό», ἀλλά πρός τό σύγχρονο.

Αὐτό τό κίνημα εἶναι ἕτοιμο νά πραγματοποιηθεῖ; Ἐάν ἀναγνωριστεῖ ἡ ἑλληνοκεντρική αὐταπάτη καί

ἐάν καθαριστεῖ ἡ δυτικιστική ἄποψη ἀπ' τή μιμητική της τάση, αὐτή ἡ χώρα τῶν ἐρειπίων πάνω στήν ὁποία τά ἐργοστάσια δυσκολεύτηκαν τόσο νά φυτρώσουν, θά γίνει πραγματικά σύγχρονη;

Γιά νά γίνει αὐτό, θά χρειαζόταν προηγούμενα νά ξεπεράσει καί μιά ἄλλη τάση της· αὐτή ἐδῶ, ἡ μισοεθνική, ἡ μισο-ψυχολογική, τήν ὠθεῖ νά ἀναπτύσσει διαλεκτικές ψευτο-συνθέσεις. Μιά κοινή, πολύ κοινή — καί διαδεδομένη — γνώμη, θέλει τήν Ἑλλάδα ἕνα παράξενο σύνολο ἀπό ἀντιφατικές ἰδιοσυστασίες. Θά ἐθεωρεῖτο ἀνατολική ἀπ' τή γεωγραφική της θέση, τή νωχέλειά της, τή σύλληψή της τῆς σοφίας σάν ἀπραξία, ἀπό ἕνα συνδυασμένο παιχνίδι τέλος, ὅπου ἕνας κάποιος ἀσκητισμός θά συναντιόταν μ' ἕνα εἶδος εὐγένειας καί ἔκλυσης. Αὐτή ἡ «ἀνατολίτικη» Ἑλλάδα, θἆταν ἡ Ἑλλάδα τῆς Εἱμαρμένης. Ἀλλά ἡ Ἑλλάδα δέν θά ἦταν μόνο ἀνατολική. Πραγματοποιώντας τό δικό της θαῦμα, θά ἦταν τό ἴδιο εὐρωπαϊκή καί σχεδόν πιό εὐρωπαϊκή ἀπ' τίς ἀληθινά εὐρωπαϊκές χῶρες. Μπορεῖ νά κρίνει ἀφ' ὑψηλοῦ τήν Δύση καί νά εἶναι πολύ περήφανη γιά τά νιάτα της σέ σύγκριση μέ τά γηρατειά της. Καί πάντα σέ σύγκριση μέ τή Δύση μπορεῖ νά παραμένει περήφανη γιά τίς κατακτήσεις της παρηγορούμενη πού μένουν ἄγνωστες στόν κόσμο, ρίχνοντας τό φταίξιμο στή μή-παγκοσμιότητα τῆς γλώσσας της ὅπως καί στήν ἀπομάκρυνσή της. Ἡ «σύγχρονη» λοιπόν Ἑλλάδα, θά ἦταν ταυτόχρονα ἀνατολική καί πιό δυτική ἀπ' τή Δύση, παθητική καί ἐνεργητική, γονητευτική καί ἰσχυρή, μικρή καί μεγάλη κλπ... Τό εἶναι της θά διέμενε στή μοναδική της ἰδιοσυστασία πού τά συγχωρεῖ ὅλα· πού πάνω ἀπ' ὅλα συγχωρεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ προσπάθεια δέν ὑποστηρίζεται ποτέ καί δέν προωθεῖται ὡς τήν πραγματοποίησή της. Καί τή στιγμή πού ἡ προσπάθεια ἀποτυγχάνει, δέν μιλοῦν γιά ἀποτυχία, ἀλλά θυμοῦνται ὅτι εἶναι ἡ χώρα πού ἀνόρθωσε τήν διαλεκτική καί υἱοθετοῦν μιά ἄλλη γλώσσα, μιλοῦν γιά γονητεία τῆς ἀνάπαυσης· φτάνουν νά μιλοῦν — καί μέ πολύ εἰρωνεία — γιά τή φοβερή σύσπαση πού ἀπαιτεῖ ἡ προσπάθεια: νά λοιπόν οἱ νικητές μεταμορφωμένοι σέ παλιάτσους. Αὐτός ὁ ναρκισσισμός τῆς τεμπέλικης ἰδιοσυστασίας μπορεῖ νά πραγματοποιήσει (νά πραγματοποιήσει κι ὄχι νά ὀνειρεύεται τήν πραγματοποίηση) ὁ,τιδήποτε ἀναγνωρισμένο ἀκόμα καί μέσα στά ἴδια του τά ὅρια; Μπορεῖ νά ὠθήσει ὡς τά ἄκρα τήν ἴδια του τή λογική; Ἀσφαλῶς ὄχι, γιατί δέν διαθέτει λογική, οὔτε τυπική, οὔτε διαλεκτική: δέν κινεῖται παρά ἀπ' τίς ψυχολογικές ἀναπαραστάσεις πού ἐξαντλοῦνται μέσα στό «εὔγευστο» τῆς καθημερινῆς ζωῆς καί ἐπηρεάζουν πρωταρχικά τίς αἰσθήσεις τῶν ἐρασιτεχνῶν. Ὅλα αὐτά δέν μποροῦν νά ἀνυψωθοῦν σέ βλέψεις ἀντάξιες ἑνός συνόλου πού συντίθεται ἀναγκαστικά στήν ὁλότητα τοῦ παντός. Τό τοπικό ἐξαντλεῖται γρήγορα, ὅταν δέν εἶναι ὁ τόπος — ἔστω καί περιορισμένος — ὅπου ἐντοπίζεται μιά παγκοσμιότητα.

Οἱ ἀπαισιόδοξες θεωρήσεις ἔσπρωξαν τούς Ἕλληνες νά ἐκπατριστοῦν; Ἀλλά πρίν οἱ Ἕλληνες ἀρχίσουν νά ἐκπατρίζονται σέ ὑπολογίσιμο βαθμό, ὑπῆρχαν οἱ Ἕλληνες οἱ ἐγκατεστημένοι σέ ἐδάφη πού δέν ἦταν ἑλληνικά· δυτικά καί ἀνατολικά τῆς ἴδιας τῆς πατρίδας τους οἱ Ἕλληνες αὐτοί σχημάτιζαν σημαντικές ἀποικίες καί ὑπέθαλπαν τήν ἰδέα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας. Πρίν ὅπως καί μετά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 πού ἀπέδωσε στήν Ἑλλάδα τήν ἐδαφική της ἀνεξαρτησία, οἱ ἀποικίες ἐκεῖνες ἦταν σημαντικές· σημαντικές γιά τόν πλοῦτο τῶν ἐμπόρων τους καί γιά τή θέλησή τους νά διατηρήσουν τήν ἑλληνική φλόγα. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν λοιπόν, «μαγικό» ἔθνος καί οἱ Ἕλληνες θά μποροῦσαν ἔτσι νά συγκριθοῦν μέ τούς Ἑβραίους;

Ἄς διακρίνουμε: τούς Ἕλληνες τούς ἐγκατεστημένους στό ἐξωτερικό πού εἶναι ἄποικοι καί τούς Ἕλληνες πού — στή συνέχεια — ἐγκαταλείπουν τόν τόπο τους γιά νά βροῦν τήν τύχη τους ἀλλοῦ. Οἱ δύο κατηγορίες ἔχουν τό λιγότερο ἕνα κοινό χαρακτηριστικό: τό ὅτι συμπεριλαμβάνουν τούς Ἕλληνες μιᾶς κάποιας *διασπορᾶς*. Αὐτά τά σώματα τῶν ἐκτός χώρας Ἑλλήνων κατάφεραν νά γίνουν ἕνα σῶμα μέ τόν τόπο τους; Συχνά οἱ Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔδωσαν μιά ζωντανή ὤθηση στήν πραγματοποίηση τῆς νεοελ-

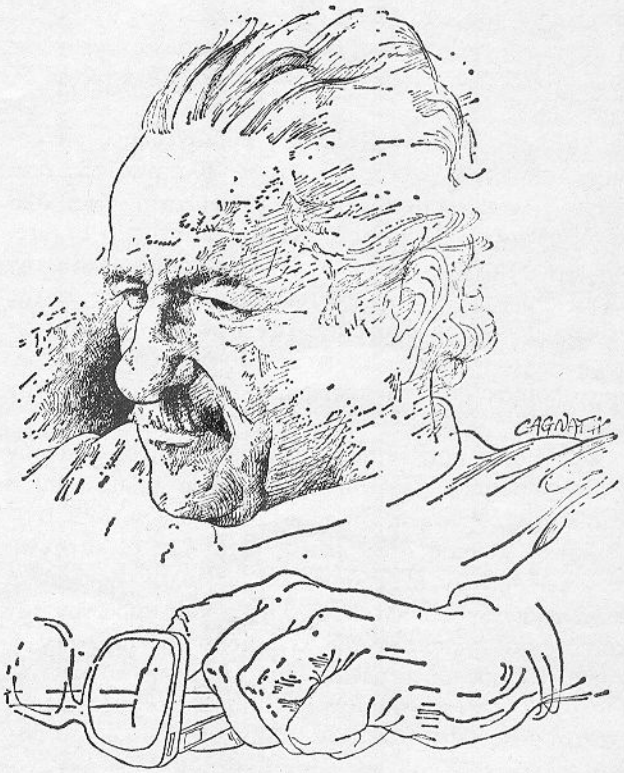

ληνικῆς ἰδεολογίας: κυρίως γύρω στήν ἐθνική Ἐπανάσταση. Ἐν τούτοις αὐτό πού ἔλειπε ἀπ' αὐτήν τήν Ἐπανάσταση, ἦταν μιά ἰδέα. Κι οὔτε ὁ μῦθος, οὔτε ὁ θρῦλος, οὔτε ἡ ἰδεολογία δέν μποροῦν νά ἀντικαταστήσουν τήν δημιουργική σκέψη (ποιητική) πού τείνει στήν καθαυτό της πραγματοποίηση. Ἀκόμα, τό γεγονός ὅτι αὐτοί οἱ Ἕλληνες ἦταν ὡς ἐπί τό πλεῖστον ἐμπορευόμενοι, δέν τούς προδιέθετε νά πάρουν στά χέρια τους τό πεπρωμένο τοῦ τόπου τους. Ἡ προσπάθειά τους δέν εἶχε κατεύθυνση.

Ὅσοι Ἕλληνες ἐγκαταλείπουν τό πάτριο ἔδαφος φεύγουν ἀτομικά ἤ ὁμαδικά καί χάνονται ἤ εὐημεροῦν ἐκεῖ πού πηγαίνουν. Καί ὅσοι εὐημεροῦν γίνονται ἁπλᾶ καί μόνο πλούσιοι ἐμπορευόμενοι; Ἄς τούς συγκρίνουμε μέ τούς Ἑβραίους. Τά τέκνα τοῦ Ἰσραήλ πού ἐγκαταστάθηκαν σέ ξένες χῶρες εὐημέρησαν μέν σάν ἔμποροι, ἀλλ' ἐπίσης ἔδωσαν στόν πλατύ κόσμο μερικές ἀπ' τίς μεγαλύτερές του μορφές· καί αὐτοί πλέον, δέν ἦταν μόνο «τέκνα τοῦ Ἰσραήλ» ἀλλά γινόντουσαν πολῖτες τοῦ κόσμου, στήν ὀρθή — καί ὄχι κοσμοπολίτικη — ἔννοια τοῦ ὅρου. Οἱ Ἕλληνες δέν ἔκαναν τόσα πολλά, κι αὐτή ἡ διαφορά δέν εἶναι ἀμελητέα. Ἡ ἰδέα ἑνός συνόλου μαγικῶν ἐθνῶν μένει ἀόριστη καί ἀτελής. Δέν ἀρκεῖ ν' ἀνήκει κανείς σ' ἕνα σύνολο γιά νά μπορέσει νά εἰσχωρήσει στόν κόσμο· κι ὁ ἐμπορικός πλοῦτος, αὐτός καθαυτός, ἐξηγεῖ λίγα πράγματα· γιατί, ἐνῶ οἱ Ἑβραῖοι ὑπάκουσαν (ἔστω καί κατά ἕνα ἰδιαίτερο τρόπο) στή φωνή τῶν προφητῶν τους, οἱ Ἕλληνες ἔκλεισαν τ' αὐτιά τους στήν φωνή τῶν φιλοσόφων τους καί τῶν ποιητῶν τους; Γιατί δέν κατευθύνθηκαν κι ἐκεῖνοι πρός τό ἄπειρο;

Ἀπ' τούς Ἕλληνες, ἔλειψαν φυσιογνωμίες παγκόσμιας σημασίας. Ἀνάμεσα στούς Ἕλληνες τῆς *διασπορᾶς*, λίγοι ἔφτασαν στή παγκοσμιότητα. Παρ' ὅλο αὐτό, ὑπῆρξε ὁ Δομήνικος Θεοτοκόπουλος, ὁ El Greco, πού στή δύση τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου καί στήν αὐγή τοῦ σύγχρονου, ἐγκατέλειψε τή στενότητα τῆς γενέτειράς του κι ἔφυγε ἀπ' τήν Κρήτη — ἄλλοτε ἔνδοξη — γιά νά πάει σέ χῶρες πού δοξάζονταν. Πραγματοποίησε ἔτσι τό πεπρωμένο του, δίνοντας στόν κόσμο νέες μορφές.

Στίς μέρες μας ἐπίσης, μερικοί Ἕλληνες φθάνουν σ' ἕνα ὡρισμένο ἐπίπεδο. Ἐκεῖνο πού λείπει εἶναι ἡ κοινή κατεύθυνση ὅλων τῶν προσπαθειῶν. Μιά σκέψη, ἔστω καί μιά ὅταν λείπει, τότε ὅλες οἱ κατακτήσεις τῶν μελῶν ἑνός συνόλου δέν ὁλοκληρώνονται μέσα στό σύνολο. Οἱ Νεοέλληνες πού γυρίζουν τόν κόσμο καί ἐγκαθίστανται λίγο-πολύ παντοῦ, δέν ἔχουν δεσμούς οὔτε μεταξύ τους οὔτε μέ τό κέντρο. Γιατί δέν εἶναι παροῦσα ἡ ἰδέα πού θά ἔκανε ὅλες τίς κατακτήσεις τῶν Ἑλλήνων, τόσο τοῦ ἐξωτερικοῦ ὅσο καί τοῦ ἐσωτερικοῦ, νά συμπορευτοῦν πρός μιά ἑνότητα. Αὐτή ἡ «ἰδέα», ὄντας ἱκανή νά προσανατολίσει τίς προσπάθειες καί νά συγκεντρώσει τά ἀποτελέσματα κατευθύνοντας ὅλες τίς ἀκτῖνες πρός ἕνα κέντρο, θά μποροῦσε ἐπίσης νά κάνει τήν Ἑλλάδα μιά ἀκτινοβολοῦσα χώρα. Ὅμως ἡ ἁπλῆ ἀναπαράσταση αὐτῆς τῆς ἰδέας δέν ἀντικαθιστά τήν ἀπουσία της.

Ἐν τούτοις δέν ἀρκοῦν ὅλες αὐτές οἱ ἀρνήσεις γιά νά ἐκμηδενίσουν τήν Ἑλλάδα. Ἡ νεοελληνική πραγματικότητα ὑπάρχει. Ἡ Ἑλλάδα μᾶς ἐμφανίζει καί θετικές ὄψεις. Δέν εἶναι μόνο ὁ τόπος ὅπου κάποια ἀρχαία ἐποχή, ὁ κόσμος ἀποκαλύφτηκε στούς Ἕλληνες· δέν εἶναι μόνο ὁ τόπος ὅπου βρίσκονται τά μνημεῖα αὐτοῦ τοῦ ἀνοίγματος. Δέν εἶναι μόνο ἡ κληρονόμος τῆς Ἁγίας Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καί τῆς εἰκονογραφίας της. Εἶναι ἀκόμα— καί κυρίως — μιά χώρα πού, μέ πολύ πάθος, ἐρευνᾶται — δηλαδή ψάχνει γιά τήν πραγματοποίησή της. Εἶναι ἡ χώρα μιᾶς ὑπέροχης ὡραιότητας πού ξεπερνάει κάθε ἀντίθεση ἀνάμεσα στό ἄσχημο καί τό ὄμορφο: καί ἴσως μέ λίγη προσπάθεια νά θυμηθεῖ ὅτι ἡ ὀμορφιά δέν εἶναι «αἰσθητική» πραγματικότητα, ἀλλά ἕνα ἀπ' τά σημεῖα πού μαθαίνει στούς κατοίκους της νά μήν ἀποφεύγουν τό θάνατο ὅταν ἔρχεται· ἀναμφίβολα, θά πρέπει ἀκόμα νά τούς μάθει ὅτι τό νά ξέρουν νά σκοτώνονται δέν θά πεῖ καί νά μποροῦν νά πεθαίνουν. Σχηματίζει ἕνα σύνολο πού περιέχει ἀσύλληπτες δυνατότητες, δυνατότητες πού δέν περιμένουν παρά τήν πραγματοποίησή τους. Εἶναι μιά φιλόξενη γῆ ὅπου κάθε ἀνθρώπινο ὄν μπορεῖ νά βρεῖ τόν τόπο του γιατί οἱ θεοί δέν ἐγκατέλειψαν τίς ἑστίες τους. Ἐκφράζει τήν παρουσία μιᾶς ζωηρῆς ἀνθρώπινης ζεστασιᾶς, ζεστασιᾶς πού παρακινεῖ κάθε ὕπαρξη νά ἐπικοινωνήσει μέ τήν ἄλλη. Ἔχει φύση πού ἀποκαλύπτεται ἁπλόχερα στά πλάσματα τοῦ Κόσμου κι ὁ ρυθμός τῆς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα στόν μικρόκοσμο καί τόν μακρόκοσμο εἶναι καταφανής. Ἡ γῆ της καί τά βουνά της, οἱ θάλασσες κι οἱ ἄνεμοί της προσφέρονται σ' ἕνα τρόπο μεγαλειώδη κι ἀνθρώπινο συνάμα σ' ἐκείνους πού ξέρουν ν' ἀνοίγουν τήν ψυχή τους στό κάλεσμά τους· καί ἡ φλόγα πού τήν κατατρώει, κατά κάποιο τρόπο τήν ἐξαγνίζει ἀπ' τά πολυάριθμα ἁμαρτήματά της.

Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα δέν εἶχε σκέψη· κι ἐπιπλέον, τῆς λείπει μιά πολύ ἔναρθρη γλώσσα· ἀντίθετα, διαθέτει μιά ποίηση πολύ ἀληθινή καί πολύ ὡραία: ἀπ' τό λαϊκό τραγούδι τῶν σκλαβωμένων Ἑλλήνων ὡς τήν ἐλεύθερη φωνή τῶν Ἑλλήνων τῶν ἡμερῶν μας, ἐκδηλώνεται μιά ποιητική φλέβα πραγματικῆς αὐθεντικότητας.

Αὐτή ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἑλλάδα τῆς φλόγας κι ὄχι τῆς στάχτης μπορεῖ νά πεθάνει; Μπορεῖ νά φτάσει σέ μιά τέτοια μορφή ζωῆς πού νά μήν εἶναι πιά ἄξια νά τή ζήσεις; Τέτοιου εἴδους προφητεῖες καί φόβοι ἐκφράστηκαν ἐπίσης. Σήμαιναν πράγματι τίς πένθιμες καμ-

πάνες τῆς Ἑλλάδας, ἤ ἔθαβαν ἕνα ζωντανό; Ἐφαρμόζοντας τό σχῆμα τῆς παρακμῆς μποροῦμε φυσικά νά μιλᾶμε γιά τόν ἐκφυλισμό τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας νά φτάσουμε ἐκεῖ μέ βιολογικά, ἐθνολογικά κλπ. ἐπιχειρήματα. Ἀφοῦ τῆς ἀρνιόμαστε τό δικαίωμα νά ζήσει (δικαίωμα πού κατακτιέται ἔτσι κι ἀλλιῶς), μποροῦμε ἐπίσης νά θελήσουμε νά τῆς δώσουμε μιά πολύ ταπεινή θέση κάπου στά Βαλκάνια ὅπου θά ἐξαφανιστεῖ σιγά-σιγά ἀνάμεσα στούς Σλάβους. Ἐάν ἐπιδοθοῦμε σέ ἱστορικές σκέψεις, μποροῦμε νά φανταστοῦμε τίς καμπές τῶν ἐποχῶν καί νά τοποθετήσουμε τήν νέα Ἑλλάδα στήν κατιοῦσα μιᾶς τέτοιας καμπῆς. Φυσικά, δηλαδή ἱστορικά, ὅλες αὐτές οἱ θεωρίες μποροῦν νά περιέχουν ἕνα μέρος προβληματικῆς ἀλήθειας· μολαταῦτα, ἡ ἀλήθεια τους δέν εἶναι παρά μερική καί μεροληπτική.

Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα — χώρα ὅπου οἱ βοσκοί εἶναι ἀκόμα βοσκοί οἱ ψαράδες ψαράδες κι οἱ στρατιῶτες στρατιῶτες — θά παραμείνει ἄραγε πιστή στήν καθαυτό της οὐσία ἀντιμετωπίζοντας νικηφόρα ὅλους τούς κινδύνους πού τήν ἀπειλοῦν; Καί θἄχει τό κουράγιο νά σηκώσει κεφάλι στήν ἀπειλή συνειδητοποιώντάς την σάν ἐσωτερική ἀπειλή; Ἐπειδή εἶναι ἀνίκανη ν' ἀποτελέσει μόνη ἕνα λαμπρό κέντρο ἀποστρέφει τή ματιά ἀπ' τό *κεντρικό* καί χάνεται στό *ἐπαρχιακό*. Τό «ἐπαρχιακό» εἶναι αὐτό πού τρέφεται ἀπό μιά πρωτεύουσα σέ σχέση μέ τήν ὁποία αἰσθάνεται μειονεκτικά· παινεύοντας τά ἴδια της τά προσόντα, δέν κάνει ἄλλο παρά νά μιμεῖται (υἱοθετώντάς το μέ πάθος ἤ ἀπορρίπτοντάς το μέ μῖσος), αὐτό πού τοῦ *εἶναι* ἀνώτερο καί πρός τό ὁποῖο τείνει ἀμετάκλητα. Χαρακτηρίζοντας τή σύγχρονη Ἑλλάδα ἐπαρχιώτικη, ὀνομάζουμε αὐτό πού κι ἡ ἴδια αἰσθάνεται συγκεχυμένα. Κάθε τι πού εἶναι ἐπαρχιώτικο, εἶναι, γιά νά τό ποῦμε ἔτσι, θανάσιμο, γιατί δέν ζεῖ τό χρόνο τῆς ἱστορίας· τό ξεπέρασμα λοιπόν τοῦ ἐπαρχιωτισμοῦ της, ἔχει γιά τήν Ἑλλάδα τή σημασία τοῦ νά ζήσει πραγματικά. Ἐπαρχιώτικο δέν εἶναι αὐτό πού *φαίνεται* κατώτερο ἀπ' τά δημιουργήματα καί τίς ἐκδηλώσεις τῶν μεγάλων κοσμοπολίτικων κέντρων, ἀλλ' αὐτό πού δέν ἔχει τό ρυθμό πού τοῦ πρέπει. Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἦχος τῶν βημάτων αὐτῶν πού περπατᾶνε ἀντηχεῖ βουβός, ἐκεῖ μόνο βρισκόμαστε σέ μιά περιοχή ὄχι κεντρική, δηλαδή ὄχι θεμελιακή. Ὅταν τό κέντρο γίνεται αὐτό πού γίνεται, σπρωγμένο ἀπ' τήν ἴδια του τήν κίνηση, ἡ ἐπαρχία ὑφίσταται ἐκεῖνο πού δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει. Γιά νά μείνει ἡ Ἑλλάδα πιστή στήν οὐσία της, πρέπει νά *εἶναι* Ἑλλάδα καί νά *ἀποκτήσει* οὐσιαστική σπουδαιότητα.

Ἀκόμα κι ἄν ὁ κόσμος διευθύνεται ὅλο καί περισσότερο ἀπ' τίς μεγάλες Δυνάμεις, οἱ ὄχι μεγάλες δέν ἔχουν παρά νά μείνουν πιστές στούς ἑαυτούς τους γιά νά μήν καταντήσουν ὁλοκληρωτικά ἐπουσιώδεις. Οἱ σημαῖες τῆς ἱστορίας καθώς γίνεται πλανητική θά πάρουν ἀσφαλῶς ἄλλα χρώματα καί θά χρωματίσουν διαφορετικά τόν κόσμο· ἀλλά ὅλα αὐτά τά χρώματα πρέπει νά ἀντανακλοῦν τό παγκόσμιο φῶς.

Ἡ Ἑλλάδα δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει τόν σύγχρονο κόσμο. Κι ἄν δέν πρόκειται μόνο νά τόν ἀποφύγει, εἶναι ὑπεύθυνη γιά τή μοῖρα της· τότε δέν εἶναι πιά οἱ ἄλλοι πού τήν κρατοῦν στά χέρια τους. Ἐν τούτοις, γιά νά δράσει κανείς, εἶναι ἀπαραίτητο νά ἐντείνει τίς δυνάμεις του, ὅπως τεντώνει τό τόξο γιά νά ρίξει τή σαῖτα. Ἡ σαῖτα φεύγει μακρυά, ἀκολουθεῖ μιά κατεύθυνση καί βρίσκει ἤ χάνει τό στόχο. Τό τόξο ἦταν γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες μιά δοκιμασία συναγωνισμοῦ καί ἀνταγωνισμοῦ. Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα πάλλεται ἀρκετά ἔντονα γιά νά μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τόξο ἀπ' ὅπου θά ριχτεῖ ἕνα βέλος; Ἀναμφίβολα, περιορίζεται σέ μιά κατάσταση μή-ἔντασης, δέν σκο-

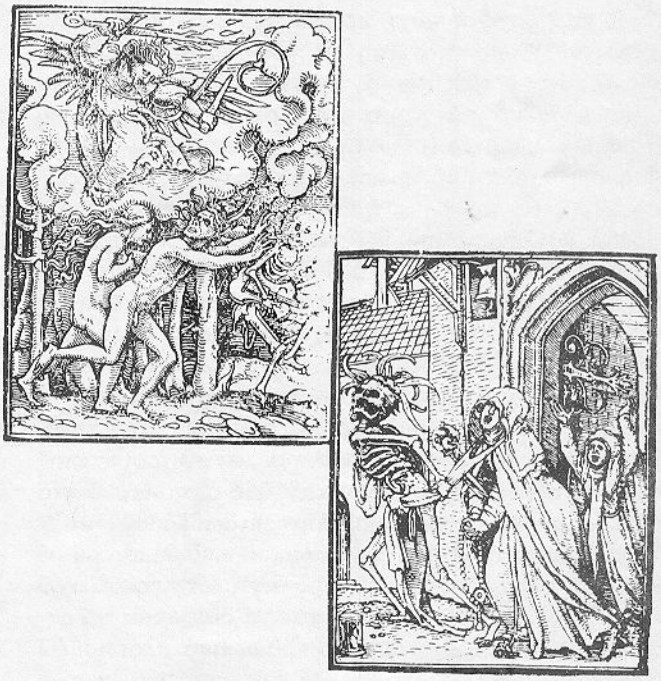

πεύει μακρυά· ἀγαπάει τό περιορισμένο. Προτιμάει αὐτό πού μπορεῖ ν' ἀγγίζει τή μεγάλη περιπέτεια. Ὁπωσδήποτε, λατρεύει νά βάζει στόχους καί πάει τραγουδώντας στόν πόλεμο· σπρώχνεται καί πάει ριπέτεια καί ὁ ἄνεμος φουσκώνει πάντα τά πανιά της. Ὅμως δέν ἀρκοῦν ὅλα αὐτά: ὑπάρχει φωτιά καί Φωτιά, περιπέτεια καί Περιπέτεια, κόσμος καί Κόσμος. Ἡ σφραγίδα τοῦ μεγαλείου δέν σφραγίζει τόσο εὔκολα κάθε ἐπιχείρηση λίγο ἐρασιτεχνική· ἡ ἀποδοχή τοῦ κινδύνου δέν ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά στίς ἀληθινά ἐπικίνδυνες ἐξερευνήσεις. Ἡ ὁλοκλήρωση ἔργων στό ἔργο τοῦ Κόσμου ἐπιβάλλει τήν ἀπόρριψη τῆς μικρῆς ἰδιοσυστασίας σέ ὄφελος τοῦ *οἰκουμενικά συγκεκριμένου.*

Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα ἔχει ἀδυναμία σ' αὐτό πού δέν εἶναι μεγαλειῶδες· ὡς ἐπί τό πλεῖστον φαντάζεται τό μεγαλεῖο. Κρύβεται ἀνήσυχη πίσω ἀπ' τούς βράχους τῶν ἀκτῶν της καί τῶν βουνῶν της: φοβᾶται τ' ἀνοιχτά καί τά ὕψη· ὁ φόβος της δέν εἶναι καθόλου φυσικός, ἀλλά μεταφυσικός. Μή κατεβαίνοντας στά βάθη καί μή ἀνεβαίνοντας στίς κορυφές ξεχνάει ὅτι *«Ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὡυτή»* καί κωφεύει στή φωνή τοῦ Ἡράκλειτου. Τό αἷμα πού κυλάει χυμένο μέ μιά τεράστια ρώμη μπορεῖ νά σχηματίσει ρυάκια ἀκόμα καί ποτάμια· οἱ πραγματικοί ποταμοί ὅμως ἔχουν μιά κατεύθυνση: κατεβαίνουν ἀπ' τίς κορυφές τῶν βουνῶν στά βάθη τῆς θάλασσας καί κανείς δέν μπορεῖ νά μπεῖ δύο φορές στά νερά τους. Ἡ καθαρά ἐμπεδόκλεια ζεύξη τοῦ ἔρωτα καί τοῦ μίσους χαρακτηρίζει ἀκόμα τούς Ἕλληνες· ἀλλά ὁ ἔρωτας καί τό μῖσος πού τούς ἐμψυχώνουν μέ τό παιχνίδι τους, συνιστοῦν ἕναν Κόσμο;

Ἡ νεοελληνική ψυχή πραγματοποιεῖ μ' ἕνα ἀρκετά παράξενο τρόπο τή σχέση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέ τό ἐξωτερικό· τείνει πρός τήν ἀνθρώπινη ἐπαφή καί ἐξελίσσεται μέσα σέ μιά θερμή ἀτμόσφαιρα. Αὐτή ἡ ψυχή βέβαια, ἐξωτερικεύει τό ἐνδόμυχο καί συχνά πολύ βάρβαρα, ἀλλά ποῦ ὑπεισέρχεται αὐτή ἡ ἐξωτερίκευση; Πρός τά ποῦ τείνει ἡ ἀνθρώπινη ἐπαφή καί τί ἐκφράζει ἡ γλώσσα τοῦ κάθε εἶναι πού ξεσκεπάζοντας τό ἴδιο του τό μυστικό, περιμένει μιά ἀπάντηση ἀπ' τό ἄλλο; Ὁ δυτικός ἄνθρωπος μπόρεσε νά ἐγκαταστήσει μιά ἀποτελεσματική σχέση ἀνάμεσα στήν ἐσωτερικότητα καί τήν ἐξωτερίκευση: *ὁ Φάουστ* εἶναι μοναχικός μέσα στό ἐργαστήρι του καί κάνει τά πιό μυστικά ὄνειρα· ξέρει ὅμως καί νά ρίχνεται στήν κατάκτηση τοῦ κόσμου. Οἱ Νεοέλληνες, ἀντίθετα, (εἰπωμένο αὐτό μιά φορά γιά πάντα καθ' ὅσο εἶναι παραδεκτό νά μιλᾶμε γενικά γιά Νεοέλληνες), δέν ἔμαθαν νά ἐναρμονίζουν τή σχέση προσωπικοῦ καί δημόσιου· ὁ θάνατος τοῦ προσωπικοῦ καί τοῦ δια-προσωπικοῦ τούς ἐμποδίζει ἀπό τό νά κάνουν νά διεισδύσει ἡ δραστηριότητά τους σ' ἕνα ὑπερ-προσωπικό πλαίσιο. Ὁ διάχυτος ψυχισμός δέν γίνεται ἀναγκαστικά ἀγωνία, ἀγωνία πού ἀποβλέπει στό οἰκουμενικό καί τείνει νά ἐπικοινωνήσει μέ τήν ὑπερβατικότητα. Οἱ Νεοέλληνες χάνονται συχνά στούς δαίδαλους τοῦ ψυχικοῦ καί τοῦ δια-ἀνθρώπινου· τό ψυχολογικό τούς ἀπορροφάει ὑπερβολικά κι ἀκόμα ὅταν ζοῦν κοινωνικά ζοῦν μ' ἕνα τρόπο συλλογικά ψυχολογικό. Τό Κράτος δέν ἔγινε ποτέ σχῆμα πού περιέχει ἕνα περιεχόμενο καί πού διαπλάσσει τά ἄτομα πού περιέχει. Ἡ αἴσθηση τῆς μεγάλης τραγωδίας νἄχει μήπως χαθεῖ; Τό νεοελληνικό θέαμα κατ' ἐξοχήν νά συγγενεύει μέ τήν ὄπερα καί τήν ἐλαφρά ὄπερα (Opera comique); Οἱ μεγάλες χειρονομίες νά μήν ὁδηγοῦν ἄραγε σέ τίποτε, οὔτε ἀκόμα καί στό μηδέν;

Τό μηδέν πού ὑπάρχει στούς κόλπους τοῦ παντός, ἐκδηλώνεται στούς ἀνθρώπους, ὅταν αὐτοί ἀνοίγονται στό κάλεσμά του. Τό πρόσωπο τοῦ κόσμου πού καλεῖται Τίποτε ἔχει συλληφθεῖ ἀπ' τή σκέψη καί ἐκφραστεῖ ἀπ' τή γλώσσα. Ἡ σκέψη εἶναι ἕνα ἄνοιγμα, πού ἕνα ἀπ' τά παράθυρά του εἶναι ἡ λογική σκέψη. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες κατηύθυναν τήν πρωταρχική σκέψη (καί ἀναγκαστικά ποιητική) πρός τό σύνολο αὐτοῦ πού εἶναι, οἱ Βυζαντινοί τήν συγχρόνισαν μέ τόν χριστιανισμό κι οἱ Νεοέλληνες τήν ἀγνοοῦν. Τοῦτοι οἱ τελευταῖοι, σίγουρα ἔχουν μιά ζωηρή (πολύ ζωηρή) ἐξυπνάδα· κατεχόμενοι ἀπό μιά ἀκόρεστη περιέργεια, λατρεύουν τήν πληροφόρηση καί καταβροχθίζουν κάθε νεωτερισμό· κι ἕνας ἀρκετά ὑπολογίσιμος ἀριθμός σχεδόν-μεγαλοφυῶν ἐκδηλώνεται στή δημοκρατία τοῦ δρόμου. Ἐν τούτοις, λείπει ὁ λόγος. Οἱ Νεοέλληνες ἀφομοιώνουν ὅπως-ὅπως τήν εὐρωπαϊκή σκέψη, συλλογίζονται, ἀλλά δέν σκέπτονται. Ἡ ἀπουσία σκέψης ἀποτελεῖ ἀπουσία διάπλασης καί φόρμας κι ἔτσι, οὔτε τό ψυχολογικό οὔτε τό κοινωνικό μποροῦν νά ξεπεραστοῦν. Οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες μοιάζουν ἀνίκανοι νά προσανατολίσουν τό πεπερασμένο τους πρός τό ἄπειρο· κι οὔτε κατορθώνουν νά μετατρέψουν τή μελαγχολία τῶν τραγουδιῶν τους σέ λόγια ἀγωνίας. Ἡ ἀπαλότητα τῆς ζωῆς, οἱ χαρές τῆς γιορτῆς δέν ἀνυψώνονται, ἀπό ἔλλειψη ἐνδιάμεσου σέ σχήματα τῆς Χαρᾶς. Κι ἀκόμα μιά παράξενη χαρά ζωῆς ἀνακατεύεται περίεργα μέ μιά κάποια μελαγχολία, κι ὅλο αὐτό δημιουργεῖ μιά ἀτμόσφαιρα πλούσια σέ θλίψη, ἀλλά φτωχή σέ ἔνταση, χωρίς παγκόσμια ἀπήχηση.

Γιατί ἡ σκέψη δέν ἐκδηλώνεται στή σύγχρονη Ἑλλάδα; Δύσκολη ἡ ἀπάντηση σέ κάθε ἐρώτηση πού ἀρχίζει μ' ἕνα ἀπότομο γιατί. Αὐτή τή στιγμή προσπαθοῦμε νά στοχαστοῦμε αὐτήν τήν ἀπουσία σκέψης. Εἴτε πάρουμε τά κείμενα, εἴτε ἀκούσουμε τά λόγια τῶν σημαντικῶν Νεοελλήνων — ἐθνικῶν ἡρώων, ἀνθρώπων τοῦ Κράτους, συγγραφέων — ἐν ὀλίγοις ὅλων ἐκείνων πού ἔρριξαν τό κάλεσμά τους, θά βρεθοῦμε μπροστά στήν ἀπουσία γιά τήν ὁποία μιλᾶμε. Τό ὅτι ἡ νεοελληνική ποίηση εἶναι ὡραία καί ἀληθινή, αὐτό τό ἔχουμε πεῖ, ἐντούτοις ἀποτελεῖ πολύ λιγότερο ποιητικό λόγο ἀπό ἕνα ἆσμα, μιά κραυγή, μιά φανταστική προβολή. Κι ὅμως ὑπῆρξαν ὁ Σολωμός καί ὁ Καβάφης καί ὁ Σικελιανός καί ὁ Σεφέρης.

Δέν εἶναι ἡ περιέργεια πού ὠθεῖ στήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν αἰνιγμάτων τοῦ κόσμου: γιά νά ἀποκαλυφτεῖ ἡ ἀλήθεια στά μάτια τοῦ Οἰδίποδα (πού σύντομα θά κλείσουν) πρέπει νά τραβήξει μακρύ δρόμο. Αὐτός ἀκριβῶς ὁ δρόμος εἶναι ἡ μέθοδος πού ὁ ρυθμός της εἶναι διαλεκτικός. Οἱ Νεοέλληνες ἀντίθετα, συλλογίζονται καί δέν σκέπτονται, μιλοῦν πολύ καί δέν ἔχουν συγκροτημένη γλώσσα, ρωτᾶν καί ἀπαντᾶνε, ἀλλά χωρίς καμιά συνέχεια· βαδίζουν πάνω σ' ἕνα

δρόμο μά δέν ὁδεύονται. Θά μποῦν στή σχολή τῆς σκέψης καί, ξεπερνώντας τή σκέψη τῆς σχολῆς, θ' ἀποκτήσουν καί μνήμη;

Οἱ μεγάλες φυσιογνωμίες, οἱ ἐκπαιδευτικοί καί τά «παραδείγματα» δέν προσφέρονται στήν Ἑλλάδα σ' αὐτούς πού ψάχνουν γιά ἕνα προσανατολισμό. Ἡ φωνή τῶν ποιητῶν εἶναι ἡ μόνη ἄξια γιά ν' ἀκουστεῖ. Καί ἐπειδή τά μοναδικά παραδείγματα λείπουν, κυριαρχεῖ μιά ἐκπληκτική καί ἀποπροσανατολιστική πληθώρα. Τά διάφορα πρόσωπα τῆς Ἑλλάδας δέν συνθέτουν καθόλου ἕνα ἑνιαῖο πρόσωπο, ἔστω καί σπαραγμένο· ἡ πληθώρα δέν ἀνυψώνεται στό ἐπίπεδο ἑνός συνόλου πού περιέχει (σέ συμφωνία καί ἀσυμφωνία) διαφοροποιημένα μέρη. Ὑπάρχει μιά Ἑλλάδα γεωργική κι ἀγροτική τραγουδισμένη ἀπ' τούς μικρότερους ποιητές, πού πολώνει ἕνα τμῆμα τῆς ἐθνικῆς συναισθηματικότητας. Ὑπάρχει ἡ Ἑλλάδα τῶν ναυτικῶν καί τῶν ψαράδων πού ἐπίσης ἀποπνέει μερικούς λυρικούς τόνους. Ὑπάρχει ἡ Ἑλλάδα τοῦ κοσμάκη πού γεμίζει τά καφενεῖα καί τίς ταβέρνες, διαβάζει τίς ἐφημερίδες καί παινεύει τά πλεονεκτήματα τῆς ἀκινησίας προσπαθώντας τεμπέλικα νά συλλάβει τήν κίνηση. Ὑπάρχει ἡ Ἑλλάδα τῆς «μεγάλης» πόλης πού ἡ μπουρζουαζία της θάθελε νἆναι εὐρωπαϊκή καί ἀστική. Ὑπάρχει ἡ Ἑλλάδα πού δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι θέλει νά ἐξυψωθεῖ ὡς τό παγκόσμιο, ἀντιμετωπίζοντας τήν πολιτική σάν πεπρωμένο της. Ὅλες αὐτές οἱ Ἑλλάδες ὑπάρχουν πραγματικά καί εἶναι ἀληθινά ἀδύνατο νά τίς ἀρνηθεῖ κανείς· εἶναι ἐξ ἴσου ἀδύνατο νά ξεπεραστοῦν σέ ὄφελος μιᾶς πραγματικῆς σύνθεσης; Τά μικρά καί τά μεγάλα θέματα αὐτῶν τῶν πραγματικοτήτων συνθέτονται παράξενα· ἐν τούτοις, οὔτε ἡ φολκλορική τέχνη πού ριζώνει στή λαϊκή ψυχή εἶναι μεγάλη τέχνη, ἡ ὑπερβολική πολιτικοποίηση δέν συνδέεται κατ' εὐθείαν μέ τήν κίνηση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας, οὔτε ἡ εὐχαρίστηση τῆς διασκέδασης ὁδηγεῖ στήν πραγματικότητα τῆς ἐργασίας.

Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα δέν ἔχει παράδοση. Ὁ Ἕλληνας ἔφηβος ἔχει παπποῦ ἕνα «ληστή», ἕναν πολεμιστή ἤ ἕνα φιλειρηνικό χωρικό. Ὁ ἦχος τῶν πατριωτικῶν καί ἀγροτικῶν τραγουδιῶν βουΐζει συνέχεια στ' αὐτιά του. Κι ὅταν πραγματικά ἀνοίγει τά μάτια του βλέπει καί τόν χωρικό καί τόν ναύτη καί τόν στρατιώτη καί τόν ἄνθρωπο τοῦ λαοῦ καί τόν ἄνθρωπο τοῦ Κράτους καί τόν ἀστό, ἀλλά δέν βλέπει καθόλου μορφές. Κατεχόμενος ἀπό μιά νωχέλεια σχεδόν ἀνατολίτικη, τέλος πάντων μεσογειακή, αἰσθάνεται παρ' ὅλα αὐτά μιά ἕλξη γιά τόν Βορρᾶ· γυρίζοντας τήν πλάτη στούς Λατίνους, στρέφεται πρός κάθε τι γερμανικό, σκανδιναυικό καί σλαβικό. Διαβάζει τούς ἐθνικούς συγγραφεῖς καί δέν τούς καταλαβαίνει, ἀντίθετα, καταβροχθίζει τούς ρώσσους συγγραφεῖς, τούς σκανδιναυούς δραματουργούς καί μυεῖται ἀπό φυλλάδες στή γερμανική σκέψη. Ἀναμφίβολα, διαβάζει καί γαλλική λογοτεχνία πού ὅμως μένει γι αὐτόν *φιλολογία*.

Εἶναι πολύ δύσκολο γι αὐτόν τόν ἔφηβο νά διατρέξει τό δρόμο τῆς ὡριμότητάς του. Θυμᾶται τήν ἀνδρεία τοῦ παπποῦ του καί ἀφήνεται νά φωτίζεται ἀπ' τή μαρξιστική μεταφυσική. Μή βρίσκοντας τό δρόμο του πλανιέται, στρέφει τό βλέμμα του μέ ἐλπίδα (καί ἀπελπισία) στίς κορυφές τῶν ξένων βουνῶν καί δέν βρίσκει πουθενά ὁδηγό. Ἡ ἴδια του ἡ γῆ πού τόσο ἀγαπάει, τρέμει κάτω ἀπ' τά πόδια του. Ὁ οὐρανός του εἶναι γαλάζιος, ἀλλά δέν καταφέρνει νά δεῖ τόν ὁρίζοντα. Ἡ ψυχή αὐτοῦ τοῦ ἔφηβου εἶναι ὁρμητική, ἡ καρδιά του φλογερή, ἐν τούτοις ἡ σκέψη του εἶναι ἀκατεύθυντη. Ὁ ἴδιος, θεωρεῖ τόν ἑαυτό του διαλεκτικό ἐπειδή κακοποιεῖ τή λογική ἀρχή τῆς μή-ἀντίφασης. Ὁ κόσμος τοῦ δείχνει τό πιό ματωμένο του πρόσωπο κι αὐτό τόν ὁδηγεῖ στό νά σκοτώνει καί νά σκοτώνεται. Ἡ νεοελληνική νεότητα ἔχει φλόγα καί τόπο, ἔχει πίστη καί νόμο· ὅμως ἡ φλόγα της δέν συνδέεται μέ τό λόγο τοῦ Ἡράκλειτου, ἡ πίστη της ὁδηγεῖ δύσκολα στήν παγκοσμιότητα καί ὁ νόμος της φτάνει ἀτελής στή σύλληψη τοῦ «μοναδικοῦ θείου νόμου». Κάθε δρόμος πού καλεῖ σέ πορεία ἤ σέ ἀγώνα ἔχει μιά κατεύθυνση, ἀφοῦ εἶναι ἕνας ἀπ' τούς δρόμους πού ὀργώνουν τόν κόσμο καί τό ν' ἀκολουθεῖ κανείς ἕνα δρόμο σημαίνει ὅτι κατευθύνεται κάπου. Τά ἄλογα, ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού τρέχουν στούς ἀνοιχτούς χώρους, ἔχουν ἀνάγκη καθοδήγησης· καί ὑπάρχουν μεταξύ τους ἄλογα ράτσας. Ἀλλά τά παιδιά πού μεγαλώνουν κάτω ἀπ' τόν νεοελληνικό οὐρανό θά μείνουν στή μέση τοῦ δρόμου καί δέν θά βρεθεῖ κανείς νά τά καθοδηγήσει.

Καθεμιά ἀπ' τίς ἐρωτήσεις ἀποτελεῖ ἕνα κρίκο μιᾶς ἀλυσσίδας πού ἀλυσσοδένει τό πρόβλημα καί κανείς δέν ξέρει ἀκόμα ἄν ἡ λύση τοῦ αἰνίγματος — δηλαδή ἡ «ἀπελευθέρωση» — θά εἶναι τό ἀποτέλεσμα μακρόχρονου μόχθου ἤ μιᾶς ἀπότομης σπαθιᾶς (Coup d' epee)· ὅμως ἄν ὑπάρχουν σωτήριες σπαθιές, ὑπάρχουν καί βίαια προαξικοπήματα (Coups d' état), ἀπογυμνωμένα ἀπό κάθε περιεχόμενο. «Πᾶν γὰρ ἕρπετὸν πληγῆι νέμεται», ἔλεγε ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλά τό μέρος τοῦ θείου δύσκολα ξεχωρίζει. Ἐκεῖνος πού χειρίζεται τήν ἐρώτηση σάν μαχαίρι μπορεῖ νά ρωτήσει: Τί νά γίνει; Ἀλλά ὑπάρχουν ἀπαντήσεις πού ὄντας ἐρωτηματικές εἶναι ἐπαρκεῖς. Προσπαθήσαμε νά ρωτήσουμε τό ἑλληνικό πρόβλημα, πού εἶναι πρόβλημα γιατί ἡ Ἑλλάδα εἶναι καί δέν εἶναι ἑλληνική, ἔχει καί δέν ἔχει πεπρωμένο, εἶναι καί δέν εἶναι σύγχρονη. Οἱ ἐρωτήσεις μας θέλουν νά ἐκφράσουν μέ τή γλώσσα τίς ἴδιες τίς ἐρωτήσεις τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Δέν ἐπρόκειτο γιά μετάφραση τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας σέ θεωρία λίγο πολύ φιλοσοφική· οἱ ἴδιες της οἱ ἐρωτή-

σεις παρουσιάστηκαν μπροστά μας καί τίς θέσαμε κατόπιν. Τό παιχνίδι ἦταν ἀμοιβαῖο καί δέν ὑπῆρχε ὁδηγητής. Ἡ σκέψη δέν ὁδηγοῦσε τό παιχνίδι, ἦταν μέρος του: προσπαθοῦσε νά ἀνατρέξει στήν πρωταρχική πηγή καί σκόπευε ἕνα μακρινό στόχο.

Πιεστήκαμε ν' ἀποφύγουμε τίς μονομερεῖς σκέψεις στήν προσπάθειά μας νά πλησιάσουμε τό νεοελληνικό πρόβλημα, γιατί ἡ ψυχολογική, ἱστορική, κοινωνική κλπ... σκέψη, ἔχει τήν τάση νά αὐτονομεῖται ἐξυψώνοντας σέ ἀπόλυτο μιά μόνο ὄψη τῆς ἐρώτησης.

Εἶναι πολύ πιθανό νά μήν μπορέσαμε νά ἐκφράσουμε καθαρά τή φωτεινή καί τή σκοτεινή πλευρά τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, ἐπειδή ἡ σκέψη περιέχει τίς αὐταπάτες της. Εἶναι περισσότερο ἀπό πιθανό ὅτι πλανηθήκαμε στούς δαιδάλους τῆς ἀτομικῆς καί κοινωνικῆς ψυχολογίας τῶν νεοελλήνων, ἀκολουθώντας τά πολύπλοκα μονοπάτια τῆς κοινωνικῆς τους πραγματικότητας καί τῆς πολιτικῆς τους ζωῆς. Δέν μποροῦμε παρά νά στοχαστοῦμε τίς ἐλλείψεις τῆς σκέψης, χωρίς νά ξεχνᾶμε ὅτι κάτω ἀπ' τίς ἐκδηλώσεις τῆς ψυχολογίας κρύβονται ἄνθρωποι, ψέμματα καί ἀλήθειες, κάτω ἀπ' τό κοινωνικό δυνάμεις καί ἀδυναμίες καί ὅτι τό ἱστορικό δέν εἶναι παρά ἕνας μουλαρόδρομος ὅταν δέν συναντᾶ τή μεγάλη λεωφόρο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας.

Οἱ ἐρωτήσεις πού θέσαμε ἀφοροῦν τόσο τή «δεξιά», ὅσο καί τήν «ἀριστερά» πού μάχονται μεταξύ τους· καί τό «κέντρο» βέβαια. Γιατί τά κόμματα, ἀκόμα κι ὅταν σκοποῦν τό ὅλο, δέν εἶναι παρά κομμάτια. Ἄς πάψουμε νά μπερδεύουμε τούς ὅρους τή στιγμή πού πρέπει νά βάλουμε τό δάχτυλο στήν πληγή. Τό πεπρωμένο τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας εἶναι πεπρωμένο: θετικό ἤ ἀρνητικό πού μπορεῖ νά εἰδωθεῖ σάν μοιραῖο πεπρωμένο ἤ σάν πεπρωμένο ἑνός λαοῦ καθυστερημένου κι ἐκμεταλλευομένου ἀπ' τίς ἰμπεριαλιστικές δυνάμεις. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἑλληνική: εἴτε ἀποτελεῖ μιά ἐθνική ἑνότητα, μιά φυλή, εἴτε ἕνα μέλλον μέλος μιᾶς μέλλουσας Συνομοσπονδίας. Τό πεπρωμένο της εἶναι σύγχρονο: εἴτε εἶναι κάτω ἀπ' τή σημαία τῆς ἔρευνας ἑνός θεμελίου εἴτε κάτω ἀπ' τή σημαία τῆς πάλης τῶν τάξεων ἤ τῶν Κρατῶν. Ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα εἴτε θεωρηθεῖ ἐθνικά, ἤ κοινωνικά, ἤ φυλετικά, ἤ πολιτιστικά, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει στούς κόλπους τοῦ σύγχρονου κόσμου χωρίς πεπρωμένο. Ἐν τούτοις παραμένει πρόβλημα: ἀπ' τό *α* ὡς τό *ω*.

Ἡ ἐρώτηση πού μᾶς θέτει εἶναι κεντρική: τό νά κομματιάσει κανείς *τίς* ἀπαντήσεις θά σήμαινε ὅτι δέν ἀκούει τήν ἐρώτηση. Οἱ μερικότερες λύσεις πού ἐπιβάλλονται εἶναι φυσικά πολλές· καί ἀφοροῦν τήν οἰκονομία καί τήν πολιτική, τό δίκαιο καί τήν ἐκπαίδευση, τήν συνείδηση καί τήν τεχνική. Ὅλες αὐτές οἱ μερικότερες λύσεις ἔχουν βασικά ἀνάγκη μιᾶς βάσης. Τό εἶναι τῆς Ἑλλάδας συμπίπτει μέ αὐτήν τήν βάση.

Ἡ Ἑλλάδα πρέπει ἀκόμα νά ἀναπτύξει τίς ἔρευνες πού ἀφοροῦν τά εἰδικώτερα προβλήματά της: νά συνειδητοποιήσει τήν παράδοσή της, τήν ἱστορία της, τήν προέλευσή της καί τή δομή της, τή λογοτεχνία καί τά πρόσωπά της· πρέπει νά ἀποκτήσει γνώση καί νά ἀναπτύξει τίς ἐπιστῆμες. Ἐγκαταλείποντας τήν αὐταρέσκειά της, θά περάσει στό στάδιο τῆς προσπάθειας καί τῆς συνέπειας; Θά ξεπηδήσει – σάν ἕνα μεταλλικό ἔλασμα συμπιεσμένο ἀπό καιρό – πρός τήν κατάκτηση τῆς ἴδιας της τῆς κίνησης; Θά γνωρίσει τή χαρά τῆς ἀποτελεσματικῆς ἔντασης καί τήν ἀληθινή θλίψη τῆς κακῆς στιγμῆς; Στούς κόλπους τοῦ σύγχρονου Κόσμου πού κυριαρχεῖται ἀπ' τίς μεγάλες Δυνάμεις, πῶς θά ἐγκαταστήσει τήν ἁρμονία ἀνάμεσα στή δύναμη καί τήν ἀδυναμία της; Καί γιά νά ἀποκτήσει τό εἶναι της δέν θά πουλήσει τήν ψυχή της στό διάβολο; Θά ἐξασφαλίσει τήν θέση της στόν κόσμο χωρίς νά ἐγκαταλείψει τή φύση της καί θά μπορέσει νά διατηρήσει τήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στή *φύση* καί τήν *τέχνη*;

Τό μαντεῖο, πού ὁ ναός του βρισκόταν στούς Δελφούς, ὀμφαλό τῆς γῆς, ρωτήθηκε γιά τό πεπρωμένο τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας· δέν ἐξορκίσθηκε ἀλλά ρωτήθηκε. Ἡ ἀπάντησή του θ' ἀνοίξει τόν ὁρίζοντα ἤ θά κλείσει μιά ἐποχή; Καί θά ἀκουστεῖ;

ΚΩΣΤΑΣ ΑΞΕΛΟΣ

Τί εἶναι Λογική;

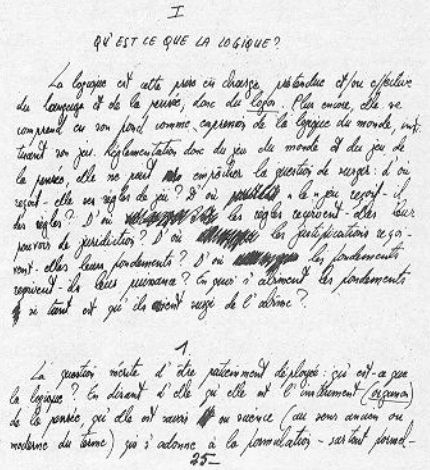
I

QU'EST CE QUE LA LOGIQUE?

La logique est cette prise en charge, prétendue et/ou effective du langage et de la pensée, donc du logos. Plus encore, elle se comprend en son fond comme expression de la logique du monde, instituant son jeu. Réglementation donc du jeu du monde et du jeu de la pensée, elle ne peut empêcher la question de savoir: d'où reçoit-elle ses règles de jeu? D'où « le » jeu reçoit-il ses règles? D'où les règles reçoivent-elles leur pouvoir de juridiction? D'où les justifications reçoivent-elles leur fondement? D'où les fondements reçoivent-ils leur puissance? En quoi s'avèrent les fondements si tant est qu'ils aient reçu de l'abîme?

1.

La question mérite d'être patiemment déployée: qui est-ce que la logique? En dérivant d'elle qui elle est l'enthèmement (organon) de la pensée qui elle est savoir ou science (au sens ancien ou moderne du terme) qui s'adonne à la formalisation - surtout formel-

25—

Μετάφραση: Σπῦρος Κασιμάτης

Ἡ λογική εἶναι αὐτή ἡ δραστηριοποίηση, ὑποτιθέμενη καί /ἤ πραγματική, τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης, τοὐτέστιν τοῦ *λόγου*. Ἀκόμα περισσότερο, κατά βάθος γίνεται ἀντιληπτή ὡς ἔκφραση τῆς λογικῆς τοῦ κόσμου πού θεσμοθετεῖ τό ἴδιο της τό παιχνίδι. Κανονοθέτις λοιπόν τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου καί τοῦ παιχνιδιοῦ τῆς σκέψης δέν μπορεῖ νά ἐμποδίζει τήν ἐρώτηση ν' ἀναφυεῖ: ἀπό ποῦ δέχεται τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ; Ἀπό ποῦ «Τό» παιχνίδι δέχεται κανόνες; Ἀπό ποῦ οἱ κανόνες δέχονται τήν δικαιοκριτική τους ἐξουσία; Ἀπό ποῦ οἱ δικαιοκριτικές ἐξουσίες δέχονται τήν δικαίωσή τους; Ἀπό ποῦ δέχεται ἡ δικαίωση τά θεμέλιά της; Ἀπό ποῦ τά θεμέλια δέχονται τήν δύναμή τους; Σέ τί ἀναλύονται τά θεμέλια ἐάν ὄντως ἔχουν ἀναδυθεῖ ἀπό τό χάος;

I

Ἀξίζει νά διερευνήσουμε τό ζήτημα ὑπομονετικά: τί εἶναι ἡ λογική; Λέγοντας πώς εἶναι τό *ὄργανον* τῆς σκέψης, πώς εἶναι γνώση ἤ ἐπιστήμη (μέ τήν ἀρχαία ἤ σύγχρονη σημασία τῆς λέξης) πού ἐπιδίδεται στόν ὁρισμό — κυρίως τυπικό — τῶν καλουπιῶν τῆς ὁμιλίας καί τῆς σκέψης, ἐκστομίζουμε κοινοτυπία. Ἀνικανοποίητοι ἀπό τήν λογική ὡς ἐπιστήμη — ἀξιολογική καί δεοντολογική — τῆς μορφῆς, θέλουμε νά' ναι καί λογική τοῦ περιεχομένου, λογική, νά ποῦμε, ὑλική. Ἐν τούτοις δέν προσθέτουμε ἔτσι καί σπουδαῖα πράγματα. Δέν ὑπάρχει δυνατότητα εἰσαγωγῆς στήν *ἐρώτηση* τῆς λογικῆς. Κάθε εἰσαγωγή προϋποθέτει ὅ,τι πρόκειται νά ἀποσαφηνισθεῖ ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἡ λογική θά ἤθελε συγχρόνως νά ἐπεξεργασθεῖ τίς a priori δομές τῆς σκέψης καί νά τίς θεωρήσει καταλήξεις μακρᾶς ἐργασίας, a posteriori. Παραμένουμε αἰχμάλωτοι αὐτοῦ τοῦ κύκλου. Ἐξ ὁλοκλήρου ἄραγε;

Προερχόμενη ἀπό τόν *λόγο* — ὁμιλία καί σκέψη ὅ,τινος εἶναι, ἀνθρωπίνου καί μή —, ἡ λογική εἶναι ὀντολογική πρίν ἀκόμα προλάβει νά γίνει τυπική, ἐάν ποτέ γίνεται ὅλως δι' ὅλου. Συγχρόνως, κάθε ὀντολογία παραμένει κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τῆς λογικῆς, συντίθεται ὡς ὀντο-*λογική*. Δέν εἶναι ὁπωσδήποτε ἄχρηστο νά ποῦμε πώς λογική, ὀντολογική καί τυπική, καί ὀντο-λογία, πυρηνική ἤ περιφερειακή, εἶναι καί παραμένουν ὑπερκαθορισμένες μυθολογικά. Μήπως αὐτό εἶναι παράξενο, μήπως περιπίπτει σέ παράδοξο ἤ εἶναι παραδοξολογικό; Τό ζήτημα δέν ἀλλάζει κατά βάθος ἐάν ἡ ἀντίληψη πώς ἡ λογική αὐτοκατασκευάζεται εἶναι λίγο-πολύ ἐποπτική ἤ λίγο-πολύ ἀξιωματική. Πρέπει νά φθάσουμε στό σημεῖο νά μή ξεχνᾶμε πώς ἡ λογική ἡ ἴδια καί ἡ ἀντίληψη πού ἔχει τοῦ ἑαυτοῦ της εἶναι ταυτοχρόνως ἑνωμένες καί χωριστές. Τό οὐσιαστικό Λογική δέν τό συναντοῦμε στόν Ἀριστοτέλη. Μόνο τό ἐπίθετο χρησιμοποιεῖται. Ἐπίθετο οὐσιαστικοποιημένο, ἡ λογική ὑπῆρξε κατ' «ἀρχήν», δηλαδή ἀρκετά ἀργά, μία *τέχνη λογική* (μήπως μποροῦμε νά μεταφράσουμε: μία τεχνική τῆς σκέψης;). Προϊόν τοῦ Λόγου μοναδιαῖο — ἕνα καί μοναδικό —, συγκεντρωμένο, συγκεντρωτικό καί ἀποκεντρωτικό, ἡ λογική προϋποθέτει πώς ἡ τυπική καί ὑλική συστηματοποίηση τοῦ «λόγου» ἐνέχει τήν δικαίωσή της. Ἀλλά, ταυτοχρόνως, θέλει τόν ἑαυτό της σύμφωνο μέ τά πράγματα: ἐξ οὗ τό βάρος τοῦ ὀντολογικοῦ της μέλλοντος. Ἐπιστήμη τῶν διεργασιῶν πού ἔχουν σκοπό τήν ἀπόδειξη τῆς *ἀλήθειας*, ἀπρόσωπη τεχνική πού ἀφαιρεῖ κάθε ψυχολογική ἀτομικότητα ἤ κάθε κοινωνική συνολικότητα, ἡ λογική δέν ἐξαντλεῖται ἐν τούτοις στήν ὀργάνωση καθαρῶν τυπικῶν παιγνίων τῆς σκέψης.

Τοποθετεῖται μέ εὐκολία μέσα στό παιχνίδι τῶν ὑλικῶν πού κατεργάζεται καί διοικεῖ. Τεχνική καί ἐπιστήμη τοῦ λόγου, ἡ λογική, κατ' ἀρχήν φιλοσοφική

— τυπική καί/ἤ ὑλική —, ἐξελίσσεται σέ τεχνοεπιστημονική: λογιστική (μαθηματική λογική, ἀλγοριθμική, συμβολική) καί κυβερνητική πού κυβερνᾶ τίς ἠλεκτρονικές καί ὑπολογιστικές μηχανές· ἐν ἀναμονῇ τῶν βιοτεχνικῶν μεταβολῶν τῶν ὅρων καί μηχανισμῶν τῆς λογικῆς σκέψης καί/ἤ κάποιας ἄλλης σκέψης. Οἱ τυποποιημένες λογικές δομές ἔχουν ἐν τούτοις ὑπερβολική τάση νά ξεχνοῦν πώς συνιστοῦν περιπτώσεις εἴδους τῆς δομῆς τῶν δομῶν πού τούς καί μᾶς ξεφεύγει. Ἡ λογική ἐγκαθιδρύεται ὡς τεχνοδομή. Πηγαίνει πλάι πλάι μέ ἄλλες τεχνοδομές, ἄλλα αὐτορυθμιζόμενα συστήματα τῶν ὁποίων περισσότερο βλέπουμε τό φωτοστέφανο παρά τό μυστικό. Προτοῦ καταλήξει σ' ἕνα ἐπίπεδο μαθηματικά τεχνοεπιστημονικό, ἡ λογική ἐξελίχθηκε ὡς λογική τυπικά καί οὐσιαστικά ὀντολογική (Ἀριστοτέλης), ὡς λογική ὑπερβατική (Kant), ὡς λογική διαλεκτική (Hegel), ὡς λογική φαινομενολογική (Husserl). Πολύ πιό περίπλοκοι εἶναι οἱ δεσμοί τῆς λογικῆς πού διατυπώνει νόμους καί/ἤ περιεχόμενα τῆς σκέψης μέ τίς διαδικασίες καί μεθόδους τῆς γνώσης τῆς γνωσιολογίας. Θεωρία, ψυχολογία καί κοινωνιολογία τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης ἔρχονται νά προστεθοῦν σ' αὐτό τό σύνολο, ἔχοντας κι αὐτές νά ποῦν τή λέξη τους καί νά διατυπώσουν σκέψεις. Νά προσθέσουμε ἀκόμα τήν θεωρία τῆς μεθόδου καί τῆς ἐπιστήμης γενικῶς — μεθοδολογία καί ἐπιστημολογία — ὅπως καί τίς θεωρίες τῶν ἐπιμέρους μεθόδων καί ἐπιστημῶν. Αὐτή ἡ θεωρητική, καί λογική δραστηριότητα ἀφήνει πάντα μετέωρο τό ζήτημα τῶν σχέσεων «μορφῆς» καί «περιεχομένου» τῆς λογικῆς τοῦ πνεύματος μέ τήν λογική τῶν πραγμάτων, τῆς λογικῆς τῆς σκέψης μέ τήν λογική τῆς πραγματικότητας —, καί ἐγκαταλείπει ἐπίσης, στό πεδίο τοῦ μή στοχασμένου, τόν δεσμό μεταξύ ἀναγωγῆς καί ἐπαγωγῆς, μεταξύ λογικῆς τῆς ἐφεύρεσης ἤ τῆς ἀνακάλυψης καί λογικῆς τοῦ ὁρισμοῦ καί τῆς ἔκθεσης.

Κατά τή διάρκεια ἑνός περίπλου, τοῦ ὁποίου τό σημεῖο ἐκκινήσεως θά ὁδηγοῦσε ὕστερ' ἀπό ὁλόκληρη περιπλάνηση στό σημεῖο ἀφίξεως, πού κατά κάποιον τρόπο συμπίπτει μέ τό σημεῖο ἐκκινήσεως, τό παιχνίδι τῆς λογικῆς ἐκτυλίχθηκε: ὡς παιχνίδι τοῦ συνόλου τοῦ λόγου — γλώσσα - καί - σκέψη —, λόγου περί ὅ,τι εἶναι καί περί ὅ,τι σχετικῶς λέγεται, τουτέστιν ὀντολογικοῦ· ὡς λογική, παιχνίδι ὀντολογικό περί ὅ,τι αὐτοβεβαιώνεται ἐν ἀναφορᾷ πρός ὅ,τι εἶναι καί ὀργανώνεται γιά νά τό ἀποδείξει: ὡς λογιστική, μαθηματικοποίηση καί συμβολοποίηση τῶν γλωσσικῶν - καί - λογικῶν διαδικασιῶν πού ἀποσκοπεῖ στήν κυβέρνηση (κυβερνητική)· τέλος, ὡς λογιακό, σύνολο προγραμμάτων, διαδικασιῶν καί κανόνων, ἐνίοτε καί συλλογῆς στοιχείων, σχετικῶν πρός τήν λειτουργία ἑνός συνόλου ἐπεξεργασίας καί πληροφορίας. Ἡ ἀλήθεια ὅμως καί ἡ σειρά προτεραιότητας τῶν ἀληθειῶν εἶναι ἐξίσου θεσμοθετημένες καί ρυθμισμένες; Εἶναι μᾶλλον ἡ πορεία τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης ὡς περιπλάνηση πού πρόκειται νά συλλάβουμε καί νά ἀναλύσουμε. Δίχως νά παραμελήσουμε τήν σύλληψη τῶν λογικῶν - καί - ἐποχικῶν ὀντο-ἱστορικῶν, κατά βάθος μυθολογικῶν, ἀνθρωπο-λογικῶν καί τεχνο-λογικῶν ἀληθειῶν, πρόκεινται πρωτίστως δύο ἐργασίες. Πρῶτον: νά κατασκευάσουμε μιάν ἀρνητική ὀντολογία, νά δοῦμε ὅ,τι ὀντολογία καί λογική δέν βλέπουν καί δέν λέγουν. Δεύτερον: νά κάνουμε τήν βασική καί δίχως ἀπώτατο θεμέλιο περιπλάνηση, κατά τή ροή καί ἐντός τῆς ὁποίας ἐκδηλώνονται οἱ ἀλήθειες — ὡς φιγοῦρες ἀντιστοιχοῦσες πρός τήν περιπλάνηση — νά μιλήσει καί νά σκεφθεῖ, καθώς καί τούς τρόπους πού κυβερνῶνται. Ἡ δομή καί ἡ διευθέτηση αὐτῆς τῆς περιπλάνησης πρέπει νά κατανοηθοῦν ὄχι μόνο λογικά καί ἀνθρώπινα ἀλλά καί ὡς πρός τό παιχνίδι ἐκεῖνο πού τίς καί μᾶς κυβερνᾶ καί πού παίζει μέσα στά παιχνίδια μας. Ἡ ἐπιστήμη πού ἐπιθυμεῖ νά εἶναι καθαρή καί σκληρή καί, ὡς λογική, ἐλπίζει νά εἶναι καθολική ἐπιστήμη, ἄραγε θά μποροῦσε νά λάβει ὑπ' ὄψιν της αὐτή τήν τάξη καί τήν κίνηση πού ξεπερνοῦν κάθε μέτρο καί ὑπολογισμό; Βρισκόμαστε πράγματι ἀντιμέτωποι — ἐνῶ εἴμαστε συγχρόνως βυθισμένοι μέσα — σέ μιά τάξη χάους, σέ μιά μέθοδο μή μεθοδική, σέ μιά διαδικασία χωρίς ὑποκείμενο. Πῶς νά βροῦμε τήν ἀντιστοιχία καί νά τή φέρουμε ὥς τήν γλώσσα καί τή σκέψη;

Σκέψη, γνωριμία καί γνώση διεξάγουν μάχη τῆς ὁποίας ἡ λογική δέν εἶναι παρά ὁ ἀπόηχος, πόσο μᾶλλον πού ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς πιστεύει ὅτι ἀνήκει ἐξ ὁλοκλήρου στήν συνείδηση πού θεωρεῖ ἀλογισμούς καί παραλογισμούς ἀμελητέες ποσότητες, ἀπό τήν βάση τοῦ οἰκοδομήματος καί ἀπό τήν κορυφή· καί αὐτά δίχως νά ἀναφέρουμε τόν λόγο ὅ,τινος δέν εἶναι συνειδητό. Οἱ ἀλογισμοί καί οἱ παραλογισμοί κάθε λογικῆς κατασκευῆς μένει ἀκόμα νά βγοῦν στό φῶς, ὅπως ἐπίσης καί ἡ λογική τῶν ἀλογισμῶν καί παραλογισμῶν μένει ν' ἀνακαλυφθεῖ. Ὅσον ἀφορᾶ τά διάφορα σοφίσματα πού κατοικοῦν — πολυάριθμα — σέ κάθε σκέψη, ποιός τύπος καί ποιός τρόπος σκέψης θά θελήσει ἤ θά μπορέσει νά τά ἀποτινάξει; Σοφία καί σοφίσματα συμβαδίζουν καί συμπλέκονται — «ἐπικινδύνως» — ἀπό τόν καιρό κάποιας ἀρχῆς ἑλληνικῆς.

2

Μολονότι σκοπεύει μιά κάποια παντοδυναμία, ἡ λογική κατέχει μία θέση καθοριζόμενη κι ὄχι μόνο καθορισμένη. Ἡ θεωρία τοῦ λόγου τοῦ ὄντος ἤ βασική, ὀντολογία ἤ metaphysica generalis, κυβερνημένη ἀπό ὑποφώσκουσα λογική, συχνά παίρνει τήν περπατησιά θεωρίας τοῦ γνωρίζειν ἤ γνωσεολογίας. Ἡ θεω-

ρία τοῦ θεμελίου τοῦ ὄντος μεταμορφώνεται σέ θεωρία τῶν θεμελίων τῆς θεμελιωτρίας ἀνθρώπινης γνώσης γιά νά καταλήξει σέ θεωρία τῆς ἐπιστήμης ἤ ἐπιστημολογία. Ἡ metaphysica generalis ἤ ὀντολογία ἤ φιλοσοφία πρώτη καί γενική, πάντα ὑπό τήν κυριαρχία μιᾶς λογικῆς τῆς κυριαρχίας, πού ἀποπειρᾶται νά συμπεριλάβει γλώσσα, σκέψη καί πράγματα, διακλαδώνεται στούς τρεῖς κλάδους τῆς metaphysica specialis: θεολογία, κοσμολογία, ψυχολογία. Πράγματι, ἡ metaphysica generalis εἶναι αὐτομάτως ὀντοθεολογία (μία ὀντο-θεο-λογική) πού ἐνέχει θεολογία, κοσμολογία καί ψυχολογία, οἱ ὁποῖες τήν ἐπεξηγοῦν. Οἱ τελευταῖες αὐτές θ' αὐτονομηθοῦν τήν ἐποχή τοῦ τέλους τῆς φιλοσοφίας — ἡ ὁποία ὡς γενικευμένη ἀνθρωπολογία ἔχει τελειωθεῖ — μέ τήν ἐγκαθίδρυση τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Κατά τή μετάβαση αὐτή, ἡ λογική θά γίνει λογική ὑπολογίζουσα, λογική μαθηματική, λογική τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης καί λογική τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Μέ μιά τάση πρός τήν συμβολική καί τή μεθοδολογία, μιά προσπάθεια νά συνεταιριστεῖ τήν γλωσσολογία καί τή σημειολογία (ἤ σημειωτική) — ὅπως, φερ' εἰπεῖν, στήν ἀναλυτική φιλοσοφία — ἡ βασιλεία τοῦ λογικοῦ, ἀφοῦ ἔζησε ὅ,τι προκάλεσε τήν ἀνατροπή τοῦ κοσμικοῦ ὄντος στήν θεωρητική καί πρακτική ἀνθρωπολογία (μ' ἄλλα λόγια στήν προβολή τῆς ὑποκειμενικότητας), δέν ἔχει παρά ἕνα βῆμα νά κάνει γιά νά «τελειωθεῖ» σέ μιά παγκόσμια τεχνολογία. Ἡ «οὐσία» τοῦ Ὄντος πού ἐμπνέει τήν διαδικασία τοῦ Οἰδέναι. Πᾶν ὅ,τι εἶναι μεταμορφώνεται σέ «οὐσία» ἀνθρώπινη καί κοινωνική, ἡ ὁποία, διά τῆς ἐπιστήμης, θέλει νά συλλάβει, Φύση καί Κοινωνία, ἐνόσω μιά τεχνολογία κατά πεποίθηση κυρίαρχη ὑποτίθεται πώς θά γιατρέψει τήν γενική παρακμή.

Ὀντο-λογικά, γνωσεο-λογικά, ἐπιστημο-λογικά, τό γιγνώσκειν, ἡ γνώση, ἡ συνείδηση καί ἡ ἐπιστήμη εὐνοήθηκαν εἰς βάρος τῆς σκέψης. Προσπαθήσαμε νά βροῦμε μέσα στό λόγο, τό πνεῦμα, τή λογική σκέψη, μονομιᾶς τό θεμέλιο γιά κάθε τί πού ὑπάρχει, γιά τό ὄν, καί τό θεμέλιο τοῦ μανθάνειν καί τοῦ Οἰδέναι. Τό μοναδικό καί διπλό αὐτό θεμέλιο ἔχει ραγίσει καί ἀνοίγεται στήν ἄβυσσο τοῦ δίχως-βυθό, ἄβυσσο τοῦ ὄντος καί τοῦ οἰδέναι καί τό ζήτημα εἶναι, σέ σκέψη καί πράξη, ὄχι νά παγιώσουμε ξανά τήν οὐσία καί τήν γνώση, οὔτε νά ἱκανοποιηθοῦμε μέ τό χάσμα, ἀλλά νά σκεφθοῦμε καί νά πειραματισθοῦμε μέ τό ἄνοιγμα, χῶρο-χρόνο τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου. Πρόκειται συνεπῶς γιά ἕνα ἄνοιγμα προϋποθετικό, πού ἀνοίγει μία περιοχή πρίν ἀπό κάθε ἄλλο ἄνοιγμα βασικῆς εἴτε περιφερειακῆς σημασίας. Εἶναι ἀκριβῶς τό παιχνίδι *αὐτῆς* τῆς χωρο-χρονικῆς περιοχῆς, τῆς γλώσσας καί τῆς σκέψης της, πού ἀποκαλύπτει, ἀφανής, ἡ λογική, τόσο στά προλεγόμενά του ὅσο καί στά ἐπιλεγόμενα. Ὅσο γιά τά — μεθοδικά — συστήματα, ἐπί μερους καί μεροληπτοῦντα, εἰδικά καί πολυδύναμα, βρίσκονται σέ τέτοιο σημεῖο μπλεγμένα μέ τά περιφερειακά παιχνίδια πού δέν μποροῦν νά ἀντέξουν ἕνα ἄνοιγμα πρός μία σκέψη ἀπέραντη καί ἤρεμη, σκέψη ἀκ-

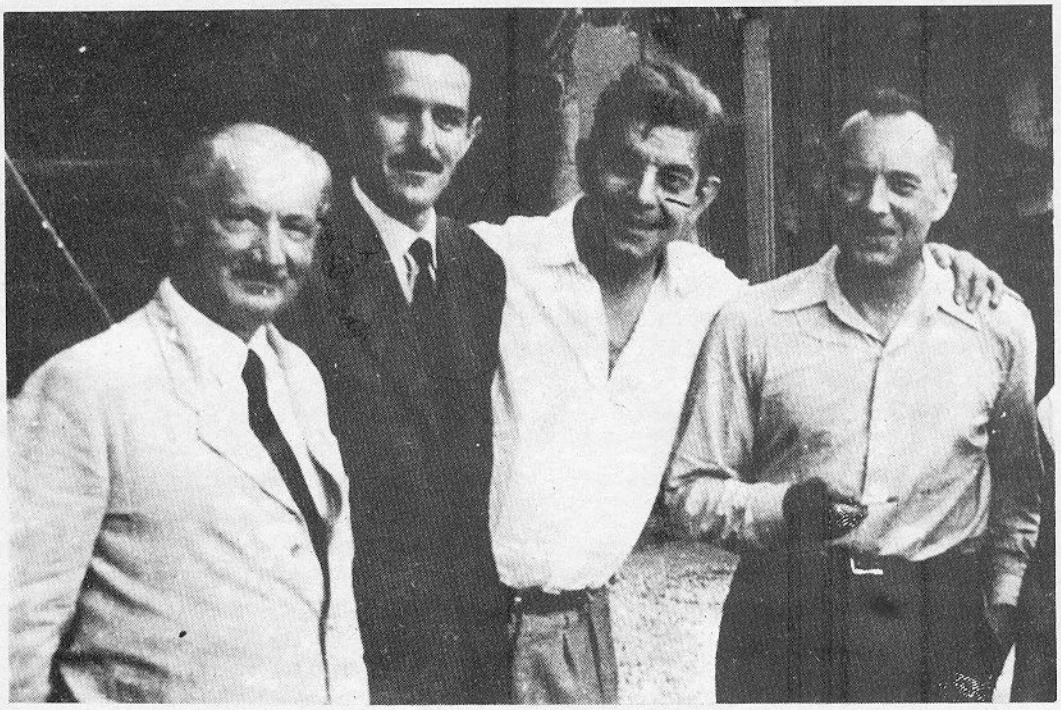

Καλοκαῖρι 1955 στή Νορμανδία. Ἀπό τά δεξιά Martin Heidegger, Κώστας Ἀξελός, Jean Lacan καί Jean Baufret.

ριβείας καί ἀπομακρυσμένη, πού θά πραγματοποιοῦσε τό πέρασμα καί τό ἅλμα τῶν μικρῶν παιχνιδιῶν πρός τό μεγάλο Παιχνίδι, φωτίζοντας τό δοῦναι καί λαβεῖν μεταξύ τους, ἀναλαμβάνοντας τίς διαφορές καί τίς σχάσεις, προσεκτική στίς μεταβάσεις, τίς ἀρθρώσεις, τούς μεσάζοντες καί τίς προσβάσεις ὅπου δημιουργοῦνται ὁρισμένες λύσεις συνεχείας (τῆς ὁποίας ἡ γνώση παραμένει ἀβέβαιη). Θά ἔπρεπε ν' ἀποτολμήσουμε αὐτή τήν περιπέτεια. Ἀποτολμῶ: πάει νά πεῖ μπαίνω στό παιχνίδι. Δίχως καμία ἀμφιβολία, κάθε ἐξήγηση καί/ἤ ἑρμηνεία εἰδική ἤ πολυδύναμη — καί «πρό παντός» αὐτές τῆς τεχνοεπιστημονικῆς δραστηριότητας — ἀφοροῦν τόν κόσμο στό σύνολό του, τό εἶναι στό μή δεδομένο σύνολό του, ὑπό εἰδική γωνία, μέσα σέ πεδίο κάθε φορά ἀπεριόριστο καί προνομιοῦχο. Αὐτά τά ἰδιαίτερα διαβήματα, ὅπως καί τό σύνολό τους — οὔτε τελείως χαοτικό, οὔτε τελείως δομημένο — δέν θά ἔπρεπε ἴσως νά μᾶς ἀποκλείσουν ἀπό τόν κόσμο πού αὐτοαποκλείεται (ὡς κόσμος) ἀπό τό ἄνοιγμά του (χαοτικό καί χαῖνον ὡς δομημένο καί πολυδύναμο). Ἡ εἴσοδος τῶν παιχνιδιῶν στό Παιχνίδι εἶναι ἀδύνατη; Μία λογική μπορεῖ νά τήν πραγματοποιήσει; Δέν εἶναι τυχαῖο, ὅπως λέμε, ὅτι δέν ἔχουμε παρά ἕνα «ἐγχειρίδιο» «πλῆρες» γιά τή λογική. Τό ἀδύνατο παιχνίδι δέν παύει ἐν τούτοις νά μᾶς καλεῖ. Ὅλα τά παιχνίδια μέ ἰδιαίτερο προκαθορισμό — μονοδιάστατο ἤ πολυδιάστατο — παραπέμπουν στόν ὁρίζοντα ἑνός παιχνιδιοῦ τοῦ ὁποίου ἡ μόνη ἰδιαιτερότητα εἶναι ἡ παγκοσμιότητα. Ἡ ἐν λόγῳ παγκοσμιότητα καί ὡς παγκοσμιότητα εἶναι ἀνύπαρκτη, ὅπως τό Εἶναι ὡς Εἶναι, ἤ ἀλλιῶς τό μή ὄν εἶναι ἀνύπαρκτο καί συγχρόνως μή Ὄν. «Τοῦτο» τό Ὄν δέν «συλλαμβάνεται», λογικά οὔτε πέραν τῆς λογικῆς, παρά διά τῶν ἐξωτερικῶν μορφῶν, ἀπεικονιστικῶν ἤ ἀναπεικονιστικῶν, τοῦ Παιχνιδιοῦ ἀπό τό ὁποῖο ἀναδύεται μέ μεγάλη δυσκολία εἴτε μέ πάταγο. Εἶναι μέσα στό Παιχνίδι καί δι' αὐτοῦ πού συμπαράγονται ὄν καί ἀνύπαρκτον. Μέσα στό Παιχνίδι καί δι' αὐτοῦ, ὡς χρόνου. Ὡς παιχνίδι τοῦ χρόνου, τό ὄν εἶναι συγχρόνως πρός τό ἀνύπαρκτον. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ λογική δέν εἶναι μόνο λογική τούτου ἤ ἐκείνου. Εἶναι ἐπίσης καί κατά κύριο λόγο λογική τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου ἐνῶ συγχρόνως αὐτοαπόλυται ὡς τέτοια.

3

Τό ζήτημα ἐπανέρχεται, ἄλυτο, ἐπίμονο: ὁδηγεῖ στήν ἀρχή (γενεαλογική;) καί τήν δομή (λογική;) τοῦ κόσμου. Διότι λόγος σημαίνει καί τάξη. Τό ζήτημα τοῦτο δέν μπορεῖ νά ἀναταμεῖ οὔτε κἂν νά τεθεῖ κατά τή διάρκεια μιᾶς συνδιαλέξεως τῆς σκέψης μέ τόν ἑαυτό της ἤ ἀπό τήν συνδιάλεξη αὐτή. Γιά νά τό ἀντιμετωπίσουμε, θά πρέπει κατ' ἀρχήν νά ξεπεράσουμε τήν συνηθισμένη ἀμηχανία ἀπέναντι στό ὄν, καί ἐπιπλέον νά ἀνακριθεῖ ὡς πρός τό εἶναι του, προτοῦ ἀκόμα τεθεῖ τό ἴδιο τό εἶναι ὑπό ἐρώτησιν. Θά πρέπει ἀκολούθως νά μή θεωρήσουμε ἕνα ὄν, ἕνα πράγμα ἤ ἕνα εἶναι ἐσωκοσμικά ὡς μυστικό τῆς λογικῆς τοῦ κόσμου. Κατά τρίτο λόγο ἐπιβάλλεται νά σκεφτοῦμε τόν ἴδιο τόν κόσμο στήν ὁλότητά του ὡς ἕνα «ἀπόσπασμα» τοῦ κόσμου περιεχόμενο ἀπό τούς ὁρίζοντες τοῦ μεγάλου Κόσμου. Ὅλες οἱ λογικές — γενεαλογικές, γνωσεολογικές, ἐπιστημολογικές — παραμένουν ἐπί μέρους, ὅσο δέ γιά τήν ὀντολογική λογική, ὀνομαζόμενη γενική καί καθολική, παραμένει μία προσέγγιση καί μιά χειραγώγηση — ἔστω καί σφαιρικές — τοῦ μεγάλου Ὅλου τοῦ ὁποίου τό ἄλλο ὄνομα εἶναι Τίποτε. Τά ὄντα καί τά εἶναι, τά φαινόμενα καί τά πράγματα, τά προϊόντα καί οἱ καταστροφές τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ Κόσμου κόσμων, μέ τίς μονοπολυδιάστατες ἑρμηνεῖες τους, εἶναι συγχρόνως στερεοποιημένα καί κλειστά, ρευστά καί ἀνοιχτά. Ἐάν ὁ χρόνος τους καί ὁ Χρόνος ὑφίστανται μία δόμηση ἀπό μία ἤ περισσότερες λογικές — ἐνῶ ἐξακολουθοῦμε νά περιμένουμε κάποιο εἶδος ἀνώτατης παν-λογικῆς — τό παιχνίδι τοῦ χρόνου πού ξεπερνᾶ ὅλους τούς ἐσωτερικούς τοῦ κόσμου χρόνους καί παιχνίδια καλεῖ μιά σκέψη πού θά ξεπερνᾶ ὅλες τίς λογικές: ὀντολογικές καί/ἤ τυπικές, ὑπερβατικές ἤ διαλεκτικές, φαινομενολογικές ἤ συμβολικές. Μιά τέτοια σκέψη θά συνελάμβανε συγχρόνως — μέσα στό χρόνο καί τήν ἴδια στιγμή — τήν ἁρμονία *καί* τίς συγκρούσεις, τίς συμφωνίες *καί* τίς διαφωνίες, τίς συμπληρωματικές *καί* τίς ἀνταγωνιστικές ἀντιθέσεις, δίχως νά μεροληπτήσει ὑπέρ μιᾶς κάποιας τῶν δύο διαστάσεων πού πᾶνε καί χωριστά *καί* μαζί. Διαισθήσεις, λέξεις καί πράγματα, ἔννοιες, γεγονότα καί κρίσεις, προτάσεις, συλλογισμοί καί ὑπολογισμοί, δομές, συνθέσεις καί σύνολα θά βρισκόντουσαν βαπτισμένα σ' ἕνα σύνολο — φευγαλέο — ὅλων τῶν συνόλων πού θά σεβόταν τίς ἰδιαιτερότητες ἀρθρώνοντάς τες, καί θά σκεφτότ[illegible] [illegible]σεις τους.

Τό ζήτημα τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου δέν ἀνέχεται περιχαρακωτική ἀπάντηση: οὔτε λογική, οὔτε ὀντολογική, οὔτε κοσμολογική, οὔτε ἐπιστημολογική. Διότι εἶναι ὁ κόσμος πού γεννᾶ καί καταστρέφει ὅλες τίς ἐρωτήσεις καί ὅλες τίς ἀπαντήσεις. Ἄν καί ἡ γενεαλογία τοῦ λόγου χάνεται στή νύχτα τοῦ χρόνου καί στή νύχτα τοῦ (ἀνθρώπινου;) ὄντος, ἀπό τή στιγμή τοῦ χρόνου πού προηγεῖται τῆς — καί προδιαγράφει τήν παγχρονικότητα, ὁ λόγος μέ τήν λογική του κυβερνοῦν πρός τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον πᾶν ὅ,τι εἶναι καί γίγνεται καί βρίσκεται ὑπό τήν δικαιοδοσία τους. Δέν εἶναι καθόλου ἀξιοπερίεργο τό γεγονός πώς ἡ λογική τῆς φιλοσοφίας — καί συνεπῶς τῆς με-

ταφυσικῆς — δέν παύει νά παραμένει ἀνασφαλής. Στό ἐσωτερικό ἑνός δεδομένου συστήματος ἀξιωμάτων, ἡ λογική αὐτή λειτουργεῖ. Προβληματικό εἶναι τό σύστημα καί, ἀκόμα περισσότερο, τό σύστημα τῶν συστημάτων. Ἡ λογική οὔτε θέλει οὔτε μπορεῖ νά δεχθεῖ τήν προβληματικήν αὐτή. Ἀπομονώνει ἤ εὐνοεῖ ἕνα στοιχεῖο ἤ μία διάσταση τοῦ συνόλου ἤ, τό πολύ, μία ἀπό τίς ἀπόψεις καί μία ἀπό τίς διατάξεις τοῦ συνόλου τῶν συνόλων. Στό μέτρον πού ἡ λογική ἐπιχειρεῖ συστηματοποίηση μορφῶν *καί* περιεχομένων, ἐπικαλεῖται μία ὀρθολογική σκέψη, κατά κανόνα θριαμβεύουσα, ὄχι μόνο μαχομένη, τῆς ὁποίας ἡ τελεία συστηματοποίηση δέν παύει νά θέτει ζητήματα: ἀπό τήν ἐγκαθίδρυσή της στό πεδίο τῆς μάχης ἐναντίον τῆς σοφιστικῆς, ἡ ὁποία μάχονταν μέ τή σειρά της μία *σοφία* πολύ πιό πρωταρχική, ἕως τήν τελείωσή της στόν γενικευμένο σκεπτικισμό (παρ' ὅλ' αὐτά ἀποἀπολυτοποιημένο). Τό βῆμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας δέν παραλείπει νά εἶναι δογματικό. Ἡ φιλοσοφικομεταφυσική λογική παραμένει κατά συνέπεια ἡ ἐπιστήμη τοῦ κύκλου — φαύλου; — ἀκόμα καί ὅταν αὐτός συμπίπτει μέ τόν μή-περιστροφικό κύκλο τῆς «ἀπόλυτης γνώσης». Ἀντίκρυ σ' αὐτές τίς συστηματοποιήσεις ὀρθώνεται ἀπτόητη ἡ μαινομένη κριτική. Πραγματοποιεῖ τό διαβρωτικό της ἔργο ἀλλά καταστρέφει καί τίς συστηματικές, δίχως κἂν νά προσεγγίσει τό πρόβλημα πού διαπερνᾶ. Τό πρόβλημα τῆς λογικῆς τοῦ Κόσμου — τό πρόβλημα τῶν προβλημάτων — παραμένει ἔτσι στήν ἀκινησία. Μοναδικές καί εἰδικές λογικές γνωρίζουμε πολλές· τί γίνεται ὅμως μέ *τήν* λογική;

Ἀφοῦ ὅλες οἱ σκέψεις περιέχουν τεράστια κενά καί κάθε λογική — μαζί μέ τήν αὐτοκατανόησή της — περιέχει θεόρατες παραλήψεις, παραλήψεις πού οἱ τυποποιήσεις δέν καταφέρνουν νά καταστίσουν ἀποδεκτές, πῶς μία σκέψη «πάνω» στή λογική, ἡ ὁποία θά ἀνέτρεχε στήν «πρώτη» ἀρχή, μπορεῖ νά καταγράψει ὅ,τι εἶναι *καί* ὅ,τι εἶναι τυποποιημένο; Δίχως νά ἀναφερθοῦμε στίς ἀνατολικές καί ἀσιατικές «λογικές», γιά τίς ὁποῖες μᾶς λείπει μιά γλώσσα κατάλληλη, γνωρίζουμε, ὅτι ἡ πρώτη μορφή τῆς δυτικῆς λογικῆς εἶναι ἡ λογική τοῦ *λόγου* καί τῆς *φύσεως* στούς *Ἕλληνες*. Τήν διαδέχεται ἡ λογική τοῦ *λόγου* τοῦ *Θεοῦ* στούς *ἰουδαιο-χριστιανούς*. Γιά νά ἀντικατασταθεῖ τέλος ἀπό τήν λογική τοῦ *λόγου* τοῦ *ἀνθρώπου* στούς *σύγχρονους Εὐρωπαίους*. Τίθεται ἡ ἐρώτηση: κατά τήν χρονική ἐπαναστροφή τοῦ Ἰδίου, ἡ «Φύση», ὁ «Θεός» καί ὁ «Ἄνθρωπος» δέ θά ἐπαναστρέψουν, μαζί μέ τή λογική τους — πέρα ἀπό τό θάνατο καί τό ξεπέρασμά τους — νά γονιμοποιήσουν μιά λογική *πλανητική* πού θά τούς ἀναλάβει καί θά τούς τελειώσει; Ἀναμφιβόλως. Ἕνα εἶδος μελλοντικοῦ παν-λογικοῦ — πέραν ὅλων τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν, ἰδεῶν ἑνός νέου κόσμου, οἱ ὁποῖες ἀνήκουν στίς ἰδέες τοῦ παλαιοῦ κόσμου πού σβήνει — δέν θά πραγματοποιήσει τόν ὁλοκληρωτικό θρίαμβο τοῦ συνόλου τῆς λογικῆς καί δέν θά γιορτάσει, τήν ἴδια στιγμή, τήν ἀνάληψη τῆς σκυτάλης; Τίποτε βεβαιότερο. Δέν εἶναι συνεπῶς σίγουρο πώς ἡ ἀναμονή μιᾶς νέας λογικῆς θά καταλήξει σέ διάδοχο λογική τῆς παλαιᾶς, καί τῆς παρούσας λογικῆς. Τό νέο εἶναι ἐξ ὁρισμοῦ ὅ,τι πρόκειται νά περάσει καί νά γίνει ἀρχαῖο. Οἱ ριζικά νέοι νεωτερισμοί, καί γόνιμοι, εἶναι πολύ σπανιότεροι ἀπ' ὅσο πιστεύουμε, βρίσκονται δέ καί αὐτοί κρυμμένοι μέσα στό παλαιό, μέ τή διαφορά ὅτι ἔχουν μπροστά τους κάτι περισσότερο ἀπό ἐπικαιρότητα, μελλοντική δηλαδή ζωή. Σέ γενικές γραμμές ἡ μάχη ἐναντίον ἐκείνου πού θεωρεῖται ἀπερχόμενο μοιάζει, κατά παράδοξο τρόπο, πολύ μέ ἐκεῖνο πού θεωρεῖται ἤδη καταβεβλημένο. Ὁ ρυθμός τῶν ἐπαναλήψεων γνωρίζει νά μεταμφιέζεται. Ὅλα τοῦτα δέν σημαίνουν πώς ἡ σκέψη καί ἡ λογική δέν πραγματοποιοῦν βήματα. Πρός τά ποῦ ὅμως;

Ἄς ἀναρωτηθοῦμε πάλι: Τί εἶναι ἡ λογική; Ἡ ἐρώτηση δέν εἶναι τῆς ἁρμοδιότητας τῆς λογικῆς. Ἀπό ποιόν λοιπόν, ἤ ἀπό τί ἐξαρτᾶται; Ἀπό τή σκέψη; Δέν εἶναι ἀπολύτως βέβαιο. Διότι ἡ ἴδια ἡ σκέψη δέν παύει νά ἐξαρτᾶται ἀπό ὅ,τι τήν «θεμελιώνει» καί ὅ,τι τήν «ξεπερνᾶ». Ὁ Κόσμος μέ τούς καθορισμούς του, συγκεκριμμένους καί ἄτακτους, μέ τίς ἀπομακρυσμένες διεξόδους του, περιέχει «μέσα» στό παιχνίδι του — αὐτός, ὁ ὁποῖος ἐκτυλίσσεται ὡς παιχνίδι τοῦ χρόνου — «μέσα» στήν μετακίνησή του — αὐτός ὁ ὁποῖος μετακινεῖται χωρο-Χρονικά, ἐνεργητικά καί πληροφοριακά —, ὅλες τίς σκέψεις πού τόν σκέπτονται, συμπεριλαμβανομένων τῶν λογικῶν. Ἡ ἐρώτηση: τί εἶναι ἡ Λογική; ὁδηγεῖ στήν, πιό ἀποφασιστική, ἐρώτηση: Τί εἶναι ὁ Κόσμος; Ἡ ὑπερλογική ἐρώτηση: τί εἶναι ὁ Κόσμος; «θέλει» νά πεῖ: ποιό εἶναι τό παιχνίδι τοῦ Κόσμου καί τοῦ χρόνου του, ποιά εἶναι ἡ μετακίνησή του; Ἡ ἀπάντηση σέ τούτη τήν μοναδική καί πολλαπλή ἐρώτηση δέν μπορεῖ νά εἶναι ἐγγεγραμμένη μέσα στόν ὁρίζοντα τῆς παλαιᾶς ἤ τῆς «νέας» λογικῆς. Ἡ ἐν λόγῳ ἐρώτηση ἀπαιτεῖ ἕναν ἄλλο τρόπο ἐρεύνης τοῦ ὁρίζοντα, ἀνακρίσεως τῶν ὁριζόντων τοῦ κόσμου.

4

Τό ζήτημα δέν εἶναι ν' ἀμφισβητήσουμε τήν ἀρχαία τή μοντέρνα καί τή σύγχρονη λογική. Ὅλες ὑπερασπίζονται τόν ἑαυτό τους ἀρκετά καλά· ὅπως εἶναι συναποτελοῦν μία λογική μέ δύναμη καί βελτενεκές ἀνάλογο πρός τήν φύση της. Δέν ὑπάρχει ἐπίσης ζήτημα ν' ἀρνηθοῦμε ἤ νά ἀντικρούσουμε τή λογική γενικῶς, ὑπόθεση μάταιη καί κενή. Περί τίνος λοιπόν, πρόκειται; Δέν πρόκειται παρά περί τοῦ νά *ἐρωτηθεῖ*

ἡ λογική. Ἡ γενική (ὀντολογική) ὅμως λογική καί ὅλες οἱ ἐπιμέρους καί περιφερειακές λογικές (ὀντολογικο-οντικές) πού προέρχονται ἀπ' αὐτήν καί τήν ὑπερκαθορίζουν, δέν ἔχουν ποτέ τεθεῖ ριζικά ὑπό ἐρώτησιν. Μιά τοὐλάχιστον ἀπό τίς λογικές ἀπόψεις θεωρεῖτο προφανής καί «ἱερή» ἡ ἴδια δέ ἡ λογική στό σύνολό της ἐξακολουθεῖ νά θεωρεῖται καί ἀπό τούς ὑπερασπιστές της καί ἀπό τούς ἀντιπάλους της πώς εἶναι, *σέ κάποιο σημεῖο της* (ἤ πράγματι;) — ἀφοῦ ὁ χωρό-χρονος αὐτός περικλείει κάτι τί ὅπως καί τό σύνολο — πώς εἶναι λοιπόν ἀκατανίκητη. Ὁλόκληρη ἡ μεταφυσική καί ἡ ἀντι-μεταφυσική τῆς Δύσης, ἀπό τόν Πλάτωνα ὥς τόν Heidegger, εἴτε ἐν ὀνόματι τοῦ νοητοῦ, εἴτε ἐν ὀνόματι τοῦ αἰσθητοῦ, εἴτε θεωρώντας πώς εἶναι ὑπεράνω τῆς διακρίσεως τῶν δύο, σέβεται θά λέγαμε ἀπροβλημάτιστα τήν λογική ἤ μία ἀπό τίς λογικές. Κατ' αὐτόν λοιπόν τόν τρόπο, τόσο οἱ γενικές κουβέντες, ὅσο καί οἱ ἄχρηστες φλυαρίες πάνω στά πρῶτα καί ὕστατα ζητήματα, ἀνεξαρτήτως τοῦ ριζικοῦ ἤ ἐπιφανειακοῦ τῶν ἐρωτήσεων, παρέμειναν στήν πραγματικότητα σχεδόν ἐξ ὁλοκλήρου ὑποταγμένες στήν κυριαρχούσα λογική. Τά πάντα καί τό Πᾶν βρίσκονται ὑπό ἐρώτησιν, πάντοτε ἐν ὀνόματι κάποιας ὡρισμένης λογικῆς — ἔστω κι ἄν ἀποκρύπτει τήν πηγή τῆς βεβαιότητάς της καί τῆς σειρᾶς τῶν ἐρωτήσεων πού θέτει —, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ λογική γυμνώνεται μπροστά στήν ἐρώτηση. Ἀκόμη μιά φορά: ἡ λογική, ὄχι μόνο ἡ σχολική λογική, καταφέρνει νά ὑποτάξει ὅλες τίς ἐρωτήσεις. Ἡ ἴδια, στό ραγισμένο σύνολό της *καί* στίς ἰδιαιτερότητές της, πού εἶναι ἐπίσης οὐσιαστικά τοῦ Παντός, δέν δημιουργεῖ ζήτημα. Μέ ἄλλα λόγια, τό πρόβλημα τοῦ διαλόγου — τῆς λογικῆς ἤ τῆς διαλεκτικῆς, — πού ἑνώνει (παραπάνω ἀπό ἑνώνει, στήν πραγματικότητα) τό αἰσθητό καί ἐμπειρικό μέ ὅ,τι δέν τό εἶναι παρακάμπτεται ἐπιδέξια ἀπό *ὅλες* τίς λογικές καί τίς ἀντιλογικές. Ὁ σύνδεσμος καί ὄχι μόνο ὁ σύνδεσμος, ὀντικοῦ καί ὀντολογικοῦ δέν ἐξετάζεται *κατά βάθος* καί δέν διατυπώνεται ἀπό τίς ὀντολογίες καί τίς θεωρίες καί τίς ὀντικές πρακτικές. Ὁ λόγος ἔχει γίνει λογικός (ἐπίθετο καί οὐσιαστικό). Ὁπωσδήποτε. Ἀπό τή στιγμή πού μέ εὐκολία μιλᾶ ὡς λογικός — *καί σιωπᾶ* —, δέν κατορθώνει νά ὑπολογίσει τελείως οὔτε ὅ,τι εἶναι, οὔτε, ὅ,τι γίνεται, οὔτε ὅ,τι δέν εἶναι. Ἀνορθοῦται σέ τυπική καί δομική συστηματοποίηση, δεσπόζει μέ τρόπο ἀναλυτικό καί μαζικό «πίσω» ἀπό τήν ὁλοκληρωτική διακυβέρνηση τῆς λογικῆς καί περιμένει ὑπομονετικά τήν ὥρα μιᾶς ἄλλης γλώσσας, μιᾶς ἄλλης σκέψης. Ἡ στερεοποιημένη καί αὐτοανανεούμενη λογική εἶναι ἀναμφίβολα, *ὡς τέτοια*, ἀξεπέραστη.

Μία ἄλλη σκέψη ἐν τούτοις, μιλώντας ἄλλη γλώσσα, θά μποροῦσε νά προσφέρει μιά προτελευταία συνεισφορά στή λογική: γιά νά ἐκτυλιχθεῖ ὄχι ἐντός της, οὔτε ἔξω της ἀλλά γιά νά τήν διαπεράσει ἀκολουθώντας τήν ἰδιαίτερή της πορεία καί νά ἐκβάλλει

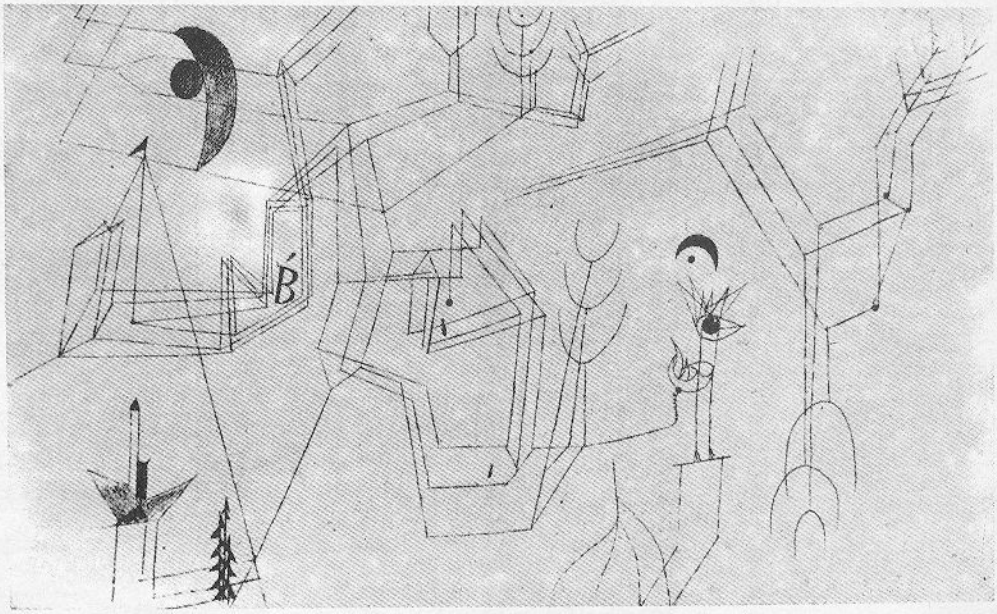

σ' ἕναν ὁρίζοντα πού «θά εἶναι» ὅπως ὁ ὁρίζοντας τῶν ὁριζόντων τοῦ κόσμου. Αὐτή ἡ συνεισφορά ἐγκλείει τήν ὕστατη συνεισφορά στή λογική πού μπορεῖ νά ἐπιχειρηθεῖ. Εἶναι ἡ συνεισφορά (τήν διακινδυνεύουμε ἐδῶ), πού προσπαθεῖ νά μεταλλάξει τό ἀνοικτό της χάσμα, ἀναλαμβάνοντας ὅλα, ὅσα ἡ λογική ἐγκαταλείπει, καί τήν ἴδια τήν λογική, γιά νά ὁδηγήσει σ' ἕνα τρόπο σκέψης πού δέν προσπαθεῖ νά ἐπιβάλλει τό δίκιο του καί τίς δικαιολογίες του.

Φαίνεται βέβαιο, πώς δέν ὑπάρχει σφαιρική ἀντίληψη τῶν φαινομένων, τῶν δημιουργημάτων, τῶν προϊόντων καί τῶν στηριγμάτων τοῦ κόσμου. Οὔτε οἱ αἰσθήσεις ἤ ἡ εὐαισθησία, οὔτε ἡ ἐνόραση ἤ τά συναισθήματα, οὔτε ἡ φαντασία ἤ ὁ λογισμός οὔτε οἱ συλλογισμοί ἤ ἡ σκέψη — μέσω λογικῶν σχηματοποιήσεων ἤ μέ τά ἐλάχιστα δυνατόν σχήματα — δέν μποροῦν νά ὑψωθοῦν στό ἐπίπεδο μιᾶς ἀντίληψης συνολικῆς, πού νά ἐναγκαλίζεται τά ἐσωκοσμικά, μέ φόντο τόν Κόσμο, ὄντα, πράγματα καί σκέψεις. Ἡ λογική δέν εἶναι παρά «ἑρμηνεία» ἤ κωδικοποίηση τῆς σκέψης, ἡ δεσπόζουσα διαρύθμιση καί, μέ ὅλες ἐκεῖνες τίς παραμορφώσεις πού εὐνοοῦν παρά ἀποτρέπουν τήν κυριαρχία της, ἔχει θεωρηθεῖ ὡς τό πλέον καθαρό ἰσοδύναμο τῆς σκέψης. Ἡ λογική ὡς συνδιαστική — λογικῶς — θριαμβεύουσα ἑνός συνολικοῦ χρονικοῦ παιχνιδιοῦ, πού δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τό παιχνίδι τοῦ κόσμου δέν εἶναι ποτέ καθαρή λογική: εἰδικός συστηματικός κλάδος. Ἡ λογική εἶναι (ἤ «εἶναι») ἡ κινητήριος δύναμη αὐτοῦ τοῦ συνολικοῦ σχήματος μέ τούς εἰδικούς του κλάδους. Τό σχῆμα αὐτό ξεκινᾶ ἀπό τό «γεγονός» ὅτι μιλᾶμε καί σκεφτόμαστε ἀπό κάποια κυριαρχία λοιπόν τοῦ λόγου καί τῆς λογικῆς του, ἐξελίσσεται λογικά, ὀντολογικά, θεολογικά, κοσμολογικά καί ἀνθρωπολογικά — ἐπειδή ἡ ἐξέλιξη εἶναι κυκλική — καί περιέχει ὡς «κατεύθυνση» τοῦ ὄντος ἐν κινήσει, ταυτοχρόνως τήν γενική λογική καί τίς ἐπιμέρους λογικές. Τό ἄνοιγμα πρός τόν Χρόνο τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου συνοδεύεται ἀπό τριμερή σκέψη τῆς πανχρονικότητας. Ἡ σύλληψη τοῦ χρόνου δέν θά μποροῦσε παρ' ὅλ' αὐτά νά γίνει ἑνιαία, οἱ τρεῖς της διαστάσεις δηλ. νά συνυπάρχουν κάθε φορά κατά τρόπο ταυτόχρονο καί ἑνιαῖο; Ὁ χρόνος θά ἔπαυε τότε νά συλλαμβάνεται ὡς τριδιάστατος καί τριμερής, θά ἔπαυε νά συλλαμβάνεται ἀπό λογικές κυκλικές ἤ γραμμικές; Μέ ποιόν τρόπο ἡ χρονικότητα — ἀπό μιᾶς ἀρχῆς ὑποταγμένη σέ κάποια λογική — θά μποροῦσε νά ἐλευθερωθεῖ, δίχως νά βυθιστεῖ στό χάος καί τή σύγχυση, τήν ἐξατομίκευση τῶν στιγμῶν ἤ τήν ἀπονομή σχεδόν ἀπολύτου προνομίου σέ μιά ἀπό τίς τρεῖς διαστάσεις του; Χρόνος καί σκέψη, προκειμένου περί σκέψης πού προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ τίς ἐπιταγές τῆς λογικῆς καί τήν συστολή πού αὐτήν ἐφαρμόζει στήν χρονικότητα, θά μποροῦσαν νά βαδίζουν μαζί. Ὑπό τόν ὅρο, ὅτι τό παιχνίδι αὐτῆς τῆς σκέψης ἐναρμονισμένο στό παιχνίδι τοῦ κόσμου δέν γίνεται παιχνιδιάρικο. Διότι ὁ ρυθμός τῆς ποιητικότητας μᾶλλον, παρά τῆς ποίησης, καί ἡ «σχέση» της μέ τήν ἐμπειρία — πού τῆς εἶναι ἀχώριστη, κι ὅμως ζητᾶ νά εἶναι ἀντικείμενο σκέψης, ὅπως ἡ σκέψη ζητᾶ νά εἶναι ἀντικείμενο ἐμπειρίας — ἀπαιτοῦν ἀπό τέτοια σκέψη μία περιεκτικότητα μή παιγνική. Ἡ ποιητική σκέψη πού μᾶς ἀπασχολεῖ καί δέν εἶναι ὑπόθεση μόνης τῆς κεφαλῆς, τῆς ὀνειροπαρμένης καρδιᾶς καί τῆς νευροφυσιολογίας διακυβεύεται ἀπό τό παιχνίδι τοῦ κόσμου. Παιχνίδι τῆς σκέψης καί παιχνίδι τοῦ ἀνθρώπου, διακυβευόμενα ἀπό τό παιχνίδι τοῦ κόσμου, τό ὁποῖο «ἐν συνεχεία» διακυβεύουν αὐτά μέ τή σειρά τους, ἔχουν ἑρμηνευθεῖ ὡς παιχνιδιστικά, δηλαδή παιγνικά. Αὐτή ἡ ἀνάγνωση τοῦ *Παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου* καταφανῶς ἐνεργεῖ συσταλτικά τοῦ πλάτους καί τοῦ βάθους τοῦ παιχνιδιοῦ. (Ὡς τώρα — 1976 — ὅποτε ἐπρόκειτο γιά *παιγνικό* ἤ *παιχνιδιστικό*, ὁ ἀναγνώστης τό κατανοοῦσε ἀπό ἀνθρωπολογική σκοπιά, μέ ἀντίληψη καί ἑρμηνεία ὡς δραστηριότητα κυρίως ἀνθρώπινη καί ὄχι ὡς ἁρμονία ἐν δυσαρμονίᾳ μέ τό παιχνίδι τοῦ Κόσμου. Ἀφοῦ λοιπόν δέν μποροῦμε νά τά μεταμορφώσουμε, εἶναι καιρός νά ἐγκαταλείψουμε, τοὐλάχιστο γιά τήν ὥρα, αὐτά τά δύο ἐπίθετα).

Μποροῦν, βέβαια, τό παιχνίδι τοῦ κόσμου, τῆς σκέψης, τοῦ ἀνθρώπου νά εἶναι *καί* παιχνιδιστικά *καί* παιγνικά, δέν εἶναι ὅμως αὐτό, κάθε ἄλλο, τό ἀποφασιστικό τους χαρακτηριστικό. Τό παιχνιδιστικό καί παιγνικό στοιχεῖο κρύβει κατά κανόνα ἄλλο πράγμα. Τί; «Τό ἴδιο» τό Παιχνίδι.

Αὐτό τό παιχνίδι, ἔχει καθῆκον νά σκεφθεῖ, στό σύνολο τῶν συνόλων του, ἐνῶ συγχρόνως καί τίς διαστάσεις του, τίς ἀρθρώσεις καί τίς μεταβάσεις του, ἡ σκέψη πού προσπαθεῖ νά ὑπερβεῖ τήν λογική. Ἐάν μιά τέτοια σκέψη, παρόχθιος τῆς ἀποτυχίας, «καταφέρει» νά σκεφθεῖ, θά σκεφθεῖ ἐξίσου ὅ,τι ὑπῆρξε τό ἀδιανόητο παιχνίδισμα τῆς λογικῆς. Θά ὁδηγηθεῖ μάλιστα νά σκεφθεῖ τό *παιχνίδισμα* τῆς σκέψης, ἄν ὄχι τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος καί οἱ κοινωνίες εἶναι τό παίγνιο.

Τό παιχνίδισμα ὅμως δέν θά μπορέσει νά γίνει ἀντικείμενο σκέψης παρά στό ὅριο τοῦ ἀσκέπτου ἀκόμα καί τοῦ ἀδιανοήτου. Τί εἶναι τό παιχνίδισμα; Ὅ,τι θά ἀποκαλυφθεῖ, ἴσως, πέραν τῆς λογικῆς. Τό νά περάσει κανείς πέραν τοῦ θριάμβου τῆς λογικῆς καί τῆς λογιστικῆς — εἰρωνικά καί ἐποικοδομητικά — θά ἰσοδυναμεῖ μέ τό νά ἐγκαινιάσει καί ἀκολουθήσει ἕναν δρόμο πού ὁδηγεῖ πρός τό ἄνοιγμα τοῦ ὁρίζοντα πρός καί ἀπό τόν ὁποῖο ξεκινοῦν ὅλες οἱ προοπτικές.

Δέν θά ἦταν ἄσχημα νά τοποθετήσουμε τίς προοπτικές λαμβάνοντας ὡς σημεῖα στηρίξεως τούς πλησιέστερους γειτονικούς κόσμους. Ὅλες οἱ λογικές δέν

παραλείπουν νά τοποθετηθοῦν *ἐπίσης* σ' αὐτούς τούς γειτονικούς κόσμους, ἀποτελοῦν διαστάσεις των. Ἡ λογική καί οἱ λογικές αὐτῶν τῶν τοποθετούντων καί τοποθετημένων κόσμων δέν θά ἐξερευνηθοῦν ποτέ ἱκανοποιητικά. Εἰδικά ἡ λογική τοῦ ἀμέτρητου πλατειασμοῦ καί ποταπότητας τῆς καθημερινῆς ζωῆς περιμένει τήν διαλεύκανσή της καί, συγχρόνως, τή διαλεύκανση τῶν δεσμῶν της μέ τήν ὀνομαζόμενη, κάποτε δέ ὄντως, ἀνώτερη λογική. Τί εἶδος διαλόγου συνδέει τίς «δύο» αὐτές λογικές; Ποιό εἶναι τό *μυστικό* τοῦ παίζοντος ὁρίζοντος αὐτῆς τῆς λεγομένης καθημερινῆς ζωῆς; Γιατί τό πᾶν βουλιάζει ὥσπου νά γίνει *μέσο*, τουτέστιν μέτριο καί φτηνό; μήπως ἡ λογική ἐκδικεῖται κ' ἐδῶ, ἐγκαθιστώντας τήν «ἀλήθεια» στούς μέσους ὅρους; Δέν εἶναι λιγότερο ἀπαραίτητο νά φωτίσουμε τίς σχέσεις τῆς ἀνώτερης λογικῆς μέ τόν ὁρίζοντα τοῦ ἀνοιχτοῦ κόσμου, ὄχι μόνο μέ τῶν ἐσωκοσμικῶν κόσμων. Μέ ποιό φῶς; μέ τό φῶς τοῦ Κόσμου; Ὁ Κόσμος φωτίζει τούς κόσμους καί τανάπαλιν. Σέ ποιόν ἀνήκει, ἐάν ὑπάρχει, ἡ πρωτοκαθεδρία; Μήπως ὁ Κόσμος δέν ἐκτυλίσσεται μέσα *στούς* κόσμους καί παρουσιάζεται καί μήπως — ταυτοχρόνως — μέσα στόν ὁρίζοντα τοῦ Κόσμου — συγγνωστό ἤ μή — δέν δημιουργοῦνται οἱ κόσμοι; Ἔχουμε τή δύναμη νά σκεφτοῦμε τόν Κόσμο χωρίς ἐσωκοσμικό σημεῖο ἀναφορᾶς; Ἡ λογική δέν ἀνήκει, ἀνεπιστρεπτεί, τόσο στούς κόσμους, ὅσο καί στόν Κόσμο; (Ἐφ' ὅσον λειτουργεῖ, τούλάχιστο.) Οἱ μέν καί ὁ δέ ἐπιβεβαιώνουν τόν θρίαμβό της καί τήν ὁδηγοῦν στήν ἀπώλεια. Παρ' ὅλ' αὐτά δέν εἶναι οἱ κόσμοι *καί* ὁ Κόσμος ἀπό τή μιά μεριά, οἱ λογικές *καί* ἡ λογική ἀπό τήν ἄλλη. Κόσμος καί κόσμοι ἐνέχουν τή λογική τους, ἄν καί ὁ Κόσμος — ἄνοιγμα τοῦ ὁρίζοντα τῶν ὁριζόντων — τίς ὑπερβαίνει ὅλες. Δέν εἶναι μόνο μία ἔλλειψη, ἕνα λάθος, μία ἀνικανότητα πού καθιστᾶ τόν Κόσμο στό παιχνίδι του — καί ὄχι μόνο σέ τελική ἀνάλυση — ἀτελῶς ἀντιληπτό ἀπό μιά λογική. Τουτέστιν: δέν ὀφείλεται ἀποκλειστικά ἤ κατά κύριο λόγο σ' ἕνα κενό τῆς λογικῆς ἐάν ἔχουν ἔτσι τά πράγματα. Εἶναι τό παιχνίδι τῶν Ὁριζόντων τοῦ Κόσμου πού ἀποκαλύπτεται, ἔστω κι ἄν τό συλλαμβάνουμε κατά τρόπο μεροληπτικό καί ἀποσπασματικό καί «συνολικό» (στίς ἐπί μέρους ἀπόψεις του). Δέν ἀφήνεται νά εἰπωθεῖ μέ ὅλη τήν διαύγεια (ὑποτιθέμενη ἤ πραγματική) τῶν ἐννοιῶν καί τῶν διεργασιῶν τῆς λογικῆς. Τά σχήματα καί οἱ ἀρχές πού βοηθοῦν στήν διατύπωση καί πάντοτε παρεμβαίνουν, προτοῦ κάν φωτισθοῦν τά ἴδια, νά διαφωτίσουν παραμένουν ἄσκεπτα, ὄχι μόνο δέ κατά τρόπο λογικό. Ὅλες οἱ ἐρωτήσεις, οἱ, ὑποτίθεται, ριζοσπαστικότερες, σταματοῦν μπροστά σέ ὅ,τι δέν ἀνακρίνουν, σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό παιχνίδι τοῦ Κόσμου καί τά παιχνίδια τῶν περιβαλλόντων καί περιβεβλημένων κόσμων. Τό «ἴδιο» τό παιχνίδι δέν δύναται, κατά συνέπεια, νά θεμελιωθεῖ λογικά καί ἐκ τῶν προτέρων, ἀφοῦ παίζει καί ὡς Κόσμος καί ὡς λογική, ἡ ὁποία μάλιστα δέν ἐνδιαφέρεται καί πολύ νά τό σκεφθεῖ. Κάθε λογική αὐτοϋποτίθεται λογική τοῦ κόσμου. Τό εἶναι κατά κάποιον τρόπο. Ἀπό μιᾶς ἀρχῆς ἐντούτοις εἰσάγει τόν Κόσμο στίς ἀρχές της, στίς προτάσεις καί τούς ὑπολογισμούς της, βιαιοπραγώντας ἐναντίον του καί κάνοντάς τον νά μιλήσει κατά *ἕναν*, συγκεκριμένο, τρόπο. Ἡ ἴδια ἡ τάξη τοῦ Κόσμου εἶναι λογική; Τί σημαίνει ἐδῶ τάξη καί στά μάτια τίνος θά ἦταν λογική; Ἄς βαθύνουμε τήν ἐρώτηση: ἡ τάξη τοῦ κόσμου ἐξαρτᾶται ἀπό τόν λόγο; Τί πάει νά πεῖ ἐδῶ λόγος; Ὁ Ἀριστοτέλης γράφει στά *Φυσικά* του (θ1, 252α 13): *Τάξις δὲ πᾶσα λόγος*. «Κάθε τάξη εἶναι ἐντούτοις λόγος». Ἀπό ποιό ἀφετηριακό σημεῖο λοιπόν κάθε τάξη, συνεπῶς ἐπίσης ἡ κατ' ἐξοχήν, ἡ τάξη τοῦ κόσμου, εἶναι λόγος; Ἀπό τόν Κόσμο; Ἀπό τόν ἄνθρωπο; Ἀπό τόν διά-λογό τους; Ποιός εἶναι ἐδῶ ὁ δεσμός λόγου καί λογικῆς;

Τό μεγάλο αὐτό πρόβλημα παραμένει μετέωρο. Εἶναι μάλιστα πηγή ὅλων τῶν μετεωρισμῶν καί ὅλων τῶν ἐποχικῶν ἀποφάσεων. Δέν εἶναι δυνατό νά λάβει λογικήν ἀπάντηση ἁρμόζουσα στή δύναμή του. Οὔτε ἡ μυστική ἐπιστήμη βοηθᾶ στήν ἔκθεση τῆς πηγῆς

τῆς τάξης τοῦ κόσμου, τοῦ ζητήματος τοῦ πρώτου δεσμοῦ καί τελευταίου μεταξύ λόγου καί λογικῆς. Ἐδῶ καί πολύ καιρό κάθε μυστική ἐπιστήμη εἶναι πιασμένη στά δίχτυα μιᾶς ἀντιθετικῆς λογικῆς, μή ἀπαλαγμένης ἀπό τεχνολογική ἰσχύ. Μυστική ἐπιστήμη καί μυστικισμός, ἐνέχοντας πάντα τίς ἰδιαίτερές τους προοπτικές, ἐξαρτῶνται ἤδη ἀπό τήν τεχνική, πού, ὡς τεχνική τῶν ἰδεῶν, ἰδιοποιεῖται ὅλες τίς ἰδέες, παρελθοῦσες καί μελλοντικές. Ἡ τεχνολογική (καί ἰδεολογική) λογική κυριαρχεῖ σχεδόν ἀβίαστα ἐπί ὅ,τινος ὑποκρίνεται πώς τῆς διαφεύγει. Πράγμα πού δέν σημαίνει, ὅτι ἡ κυριαρχία της εἶναι δίχως κενά. Φαίνεται μάλιστα, πώς τά κενά αὐτά συνεισφέρουν στήν διαμόρφωσή της. Μήπως τά κενά αὐτά, πού εἶναι καί κρίκοι, τά διαπερνᾶ «κάτι τί» σάν τό λόγο τοῦ κόσμου; Ὑπάρχει λοιπόν ἕνας λόγος τοῦ κόσμου; Ἐάν ὄχι, τί προεδρεύει τῶν διαφόρων τυποποιήσεων τῆς λογικῆς; Γιά νά θέσει κανείς αὐτές τίς ἐρωτήσεις καί τίς ἐκπορευόμενές τους κατά τρόπο ἁρμόζοντα — καί ὄχι γιά νά τίς λύσει — εἶναι ἀπαραίτητο νά καταφέρει νά σκεφθεῖ τόν λόγο. Ἀπό ποιό σημεῖο ἀναφορᾶς καί ἐντός τίνος ὁρίζοντος τοῦ κόσμου θά μποροῦσε νά σκεφθεῖ κανείς αὐτόν, τόν λόγο πού μᾶς σκέφτεται; Μέ ἄλλα λόγια: ἡ σκέψη πού καταπιάνεται νά σκεφθεῖ τή λογική δέν καταφέρνει ν' ἀποφύγει τό κρίσιμο καθῆκον: νά σκεφθεῖ τόν λόγο καί τόν κόσμο. Τό ἀρχαῖο καθῆκον: νά ἐκθέσει κανείς *(λόγον διδόναι)* τόν κόσμο, ὁ ὁποῖος ἐξ ἀρχῆς κατέχει τόν λόγο *(λόγον ἔχει)* εἶναι πλέον προβληματικό. Ὁ «λόγος» τοῦ «κόσμου» θεμελιώνεται πιά καί/ἤ ἐρευνᾶται ἀπό τή λογική. Οἱ διάφορες λογικές, ἄν καί ὠθοῦν *τοῦτον* τόν «λόγο τοῦ κόσμου» νά μιλήσει, ἀποδεικνύονται ὑπερβολικά πρόθυμες καί βιαιοπραγοῦν ἐπί τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου πού δέν ἐξαντλεῖται — κάθε ἄλλο — ἀπό κανένα ὁρισμό καί τυποποίηση. Ἀκόμα καί τό σύνολο τῶν λογικῶν δέν κατορθώνει νά τό ἐξαντλήσουν. Τό παιχνίδι τοῦ κόσμου ἐντούτοις διαβάζεται καί λέγεται καί παίζεται κατά ποικίλους τρόπους, ἑπομένως καί διά τῶν τρόπων τῆς νεφελώδους καί νεφελωτικῆς λογικῆς. Ἔχουμε καθῆκον νά σκεφθοῦμε τό παιχνίδι (τοῦ λόγου) τοῦ κόσμου μᾶλλον παρά τόν λόγο τοῦ κόσμου ἐάν θέλουμε νά φωτίσουμε τά περιγράμματα, τούς χώρους καί τά ὅρια τῆς λογικῆς. Τό παιχνίδι τοῦτο, διά τῶν προσανατολισμῶν πού μᾶς ἐπιτρέπει καί χάρη στίς δικές μας προοπτικές, ἐξίσου γονιμοποιεῖ καί ἐξουδετερώνει πᾶσα λογική, παρελθοῦσα, παροῦσα, μέλλουσα. Συγχρόνως, τό παιχνίδι τῶν ποικίλων λογικῶν μεσολαβήσεων παραμένει νά γίνει ἀντικείμενο κατανόησης, σκέψης καί πειράματος ἀπό μία σκέψη πού αὐτοϋποβάλλεται σέ ἐρώτηση καί σέ παιχνίδι. Ἄτομα, λαοί καί κοινωνίες, σκέψεις δέν αὐτοϋποβάλλονται στά ἴδια κριτήρια πού ὑποβάλλουν τούς ἄλλους. Αὐτό πού μᾶς ἐνδιαφέρει, καθ' ὅσον ἀφορᾶ τήν ὑπόθεσή μας, τό *παίγνιο,* παραμένει ἐκτός θέματος γιά ὅποιον ἐρωτᾶ συνεργάτες καί/ἤ ἀντιπάλους του. Μιά αὐτοκριτική σκέψη ἀπαιτεῖ ὅμως αὐτή τήν αὐτοαναστροφή: ὄχι γιά νά καταλήξουμε σέ αὐτοκατάκτηση ἀλλά γιά νά καταστοῦμε διαθέσιμοι στήν κατάκτησή μας ἀπό τόν Κόσμο.

Εἶναι ἀπαρέγκλητο: τό νά βαπτίσουμε τό σύμπαν τῆς λογικῆς ὁμιλίας μέσα σ' ἕνα σύμπαν πολύ πιό ἀχανές ἄν ὄχι στό σύμπαν ὁλόκληρο πού θά ἔπρεπε *ἐδῶ* νά ὀνομάσουμε Κόσμο. (Ὁ Κόσμος εἶναι παραπάνω καί ἄλλο ἀπό τόν κοσμικό κόσμο). Διότι μόνον ὅ,τι ἔρχεται ἀπό πολύ μακριά ἔχει πιθανότητες νά πάει μακριά. Δέν πρόκειται λοιπόν γιά τήν ἐκτέλεση, ἁπλῶς καί μόνο, τοῦ φόνου τῆς λογικῆς (ποιᾶς ἀπ' ὅλες, ἄλλωστε;). Συνήθως μία δύναμη αὐτοκτονεῖ πρώτα καί κατόπιν ἡττᾶται ἀπό τήν ἐχθρική, ἐξωτερική της δύναμη. Περί τίνος πρόκειται τώρα: περί τῆς ἀποπείρας πού σκοπεύει ἐπιμελῶς τήν παραγωγική διάλυση τῆς λογικῆς, ἐπιτρέποντας πάντα στίς ποικίλες μαθηματικές λογικές νά ἐξακολουθήσουν τήν τεράστια τεχνοεπιστημονική ἐργασία τους. Πρόκειται γιά τήν ἐκ θεμελίων, ἀνηλεῆ ἀποδόμηση τῆς λογικῆς. Πρόκειται, μέ θετική καί ἀρνητική ἔννοια, γιά τό ἄνοιγμα τοῦ χωρο-χρόνου τῆς πάλης μεταξύ λογικῆς καί σκέψης. Διότι ἡ λογική ὑπῆρξε, εἶναι καί θά εἶναι *ἐπίσης* ἀντίπαλος τῆς σκέψης. Θεωρημένη ὡς ἡ πλέον μαχητική μορφή τῆς νοήσεως, ἡ λογική ἀποτελεῖ μέρος ἑνός γενικότερου σχεδίου: διευθύνει αὐτή ἀκόμη τήν ἐργασία πού σκοπεύει στήν ἐν-νόηση, τήν ὀρθολόγιση τοῦ κόσμου. Ὀρθολόγιση ὅμως δέν σημαίνει μόνο ὑπολογισμένο σχεδιασμό. Ἄλλες νοήσεις καί ἄλλες δυνάμεις, σκοτεινές καί ἐκ-νόητες, κρύβονται πίσω ἀπό τό ἐν-νοημένο καί ὀρθολογισμένο οἰκοδόμημα, καί εἶναι ἔργο αὐτῆς τῆς σκέψης νά τίς φέρει στό φῶς. Ἡ κοντινή καί ἀπομακρυσμένη, ξάστερη καί σκιασμένη λογική, πού προσπαθεῖ μέ θράσος νά ἀποτινάξει τήν κηδεμονία τῆς λογικῆς καί τῆς νόησης ἀποδεικνύοντας τά ὅρια τοῦ ὀρθολογισμοῦ, δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τήν συνείδηση. Ποτέ αὐτό πού ὀνομάζουμε συνείδηση δέν τηρεῖ τό σύνολο τῶν ὑποσχέσεων πού περιμένουμε. Ποτέ ἐπίσης δέν συνειδητοποιεῖ τό σύνολο τῶν παραμέτρων πού τῆς «προσφέρονται», γιά νά μήν ἀναφέρουμε ὅλους τούς ἀστάθμητους παράγοντες πού τῆς διαφεύγουν ἀκόμη περισσότερο. Τριγυρισμένη καί κατακτημένη ἀπό ὅ,τι δέν εἶναι συνειδητά, ἡ συνείδηση εἶναι ὑπερπλήρης καί ἀπό ὅ,τι εἶναι καί ἀπό τή σκέψη. Πιθανῶς ἡ λογική νά πάρει γιά λογαριασμό της τό κενό τῆς σκέψης. Δέν εἶναι διόλου ἀπίθανο τήν συνεισφορά γιά μία αὐτοϋπέρβαση ἐποικοδομητική τῆς λογικῆς νά ἀναλάβει κάποια ἄλλη λογική.

Τό ἐναρκτήριο ἔργο θά ἔχει ἐν τούτοις γίνει. Τοῦτο τό ὑπερβαῖνον ἔργο δέν μπορεῖ νά πραγματωθεῖ ἄν δέν ἀνακρίνει τήν ὑποκείμενη πάσης λογικῆς γλώσσας.

Le Monde

Fondateur : Hubert Beuve-Méry

Directeur : Jacques Fauvet

Κώστας Ἀξελός, στοχαστής τοῦ «παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου»

Μετάφραση: Λίλα Σκάμη

Σήμερα ὅλα καταναλώνονται με θόρυβο καί γρήγορα. Ἰδέες καί ἔννοιες δέν ξεφεύγουν πλέον ἀπ' τόν κανόνα. Μακρυά ἀπ' τήν ἀγορά τῶν ἐφήμερων θεωριῶν, μακρυά ἀπ' τίς μόδες τοῦ «ἕτοιμου πρός σκέψη», ὑπάρχουν ἀκόμα ἔργα διαστάσεων ἐπεξεργασμένα χωρίς τυμπανοκρουσίες. Ὁ Κώστας Ἀξελός, εἶναι ἕνας ἀπ' τούς σπάνιους ἐκείνους μοναχικούς πού βαδίζουν πρός συνάντηση μιᾶς καινούργιας σκέψης χωρίς αὐταπάτες γιά τήν ἐρημιά τοῦ δρόμου.

Γεννημένος στήν Ἀθήνα στά 1924, ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ *"Arguments"* ἀπό τό 1957 ἕως τό 1962, διευθυντής στίς Editions de Minuit τῆς συλλογῆς πού ἔχει τόν ἴδιο τίτλο, συμπληρώνει τή δεύτερή του τριλογία δημοσιεύοντας σήμερα, τήν *Contribution a la Logique*. Ἀνατρέχοντας στόν Ἡράκλειτο, στόν Heidegger, στόν Marx καί στόν Nietzsche, ἡ σκέψη του — δύσκολη, ἀπαιτητική, καί ἀποσπασματική ἴσον θελληματικά ἀντιφατική — ἀρνεῖται ν' ἀκινητοποιηθεῖ σ' ἕνα κλειστό σύστημα. Ἀντίθετα, ἐπιχειρεῖ, ἐνῶ παραμένει «ἀνοιχτή», νά σκεφθεῖ τό «παιχνίδι τοῦ κόσμου» στήν πολυμορφία του καί νά ξεπεράσει τό ἀρχαῖο μοίρασμα μεταξύ λογικῆς καί ποίησης.

Πέρα ἀπ' τό θάνατο τῶν εἰδώλων καί τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας, ὁ Ἀξελός καταγγέλει (ὄχι χωρίς χιοῦμορ πολλές φορές), τό κενό τῆς ἐποχῆς μας καί τῆς «πλανητικῆς» του κοινοτυπίας. Πεσσιμιστής; οὔτε κἄν. Προφητικός μᾶλλον, ξαναδίνοντας στόν δρο τήν πρωταρχική του ἔννοια: ἑνός «λόγου πού κατευθύνεται πρός τά ἐμπρός». Τό τελευταῖο του ἐπίσης βιβλίο ἀναγγέλλει, πέρα ἀπ' τή λογική καί τό παρά-λογο, τή δυνατή (κι ὄχι ἀναγκαία) ἔλευση ἑνός ἄλλου λόγου. Ἀποστολή σκληρή, μεγαλόπνοη, ἀλλά πού αὔριο, ἴσως ἀποδειχθεῖ σημαντικότατη.

Ἀθόρυβα, ὁ Κώστας Ἀξελός ἀκολουθεῖ ἐδῶ καί 20 χρόνια ἕνα δρόμο μοναχικό καί σπάνιο. Ἕνας «νέος φιλόσοφος»; Ὄχι βέβαια: θέλει νά στοχαστεῖ μετά τό «θάνατο» τῆς φιλοσοφίας καί ξέρει ὅτι οἱ νεωτερισμοί τοῦ σήμερα εἶναι βεβαιότητες τοῦ χθές. Στ' ἀνοιχτά τῆς ἐποχῆς, ὁ δρόμος του ὁδηγεῖ μακρυά.

Πεισματάρης καί ἐπίμονος, βιβλίο μετά ἀπό βιβλίο, ἀνοίγει μιά ρωγμή ἀντί νά κλείσει ἕνα σύστημα. Δημοσιεύοντας τήν *Contribution a la Logique*, ὁ Ἀξελός συμπληρώνει τή δεύτερη ἀπό τίς τρεῖς τριλογίες τοῦ ἔργου του. Αὔριο, ὅταν πολλά θἄχουν λησμονηθεῖ, μπορεῖ αὐτή ἡ ἀπαιτητική φωνή ν' ἀποκαλυφθεῖ πρωταρχική.

Ἡ πρωτοτυπία τῆς σκέψης τοῦ Κώστα Ἀξελοῦ, ἔγκειται στό ὅτι διασχίζει τά πιό διαφορετικά πεδία, τούς πιό ἀντίθετους φιλόσοφους γιά νά τούς ἑνώσει σ' ἕνα σύνολο συχνά ἀντιφατικό καί κομματιασμένο. Marx καί Heidegger, Freud καί Ἡράκλειτος, οἱ ποιητές καί οἱ θεωρητικοί τῆς πολιτικῆς γειτονεύουν μέσα στήν ἴδια ἀπόσταση καί τήν ἴδια ἰδιόμορφη κοντινότητα.

Γεννημένος στήν Ἀθήνα στά 1924, ἀκολουθεῖ πρῶτα νομικές καί οἰκονομικές σπουδές, κατόπιν προσανατολίζεται πρός τήν πολιτική δραστηριότητα καί παίρνει μέρος στήν ἀντίσταση κατά τῆς γερμανικῆς καί ἰταλικῆς κατοχῆς σάν ἀγωνιστής τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος. Διωγμένος, καταδικασμένος σέ θάνατο ἀπό κυβέρνηση τῆς δεξιᾶς, μεταναστεύει στό Παρίσι, ὅπου ἀκολουθεῖ τίς φιλοσοφικές του σπουδές στή Σορβόννη ἀπό τό 1945. Ἀργότερα γίνεται ἀρχισυντάκτης τοῦ περιοδικοῦ *Arguments* (1957-1962), συγκεντρώνει ἕναν ὡρισμένο ἀριθμό διανοουμένων πού ἐπιχειροῦν ἕνα πλησίασμα τοῦ μαρξισμοῦ καί τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου. Γύρω ἀπ' αὐτό τό περιοδικό, ἀποφασιστικά ἀντιδογματικό, ἀνοιχτό στίς

σχολές τίς πιό διαφορετικές, θά συναντηθοῦν οἱ Jean Duvignaud, Lucien Goldman, Pierre Fougeyrollas, Edgar Morin, Francois Chatelet, Josef Gabel, Henri Lefebvre. Τό *Arguments* θά παρουσιάσει στή Γαλλία τά ἔργα τῶν G. Lukacs, K. Korsch καί H. Marcuse.

Στά 1959, ὁ Κώστας Ἀξελός, ὑποστηρίζει τή φιλοσοφική του διατριβή *Marx, Penseur de la Technique* καί *Héraclite et la philosophie*. Μέ τό *Vers la pensée planétaire* (1964), αὐτά τά δύο βιβλία συνιστοῦν τήν πρώτη του τριλογία, μέ τίτλο *Le déploiement de l' Errance*. Στή συνέχεια, ἐγκαινιάζει μιάν ἄλλη *Le déploiment du Jeu*, μέ τήν *Contribution a la Logique* (1977), τό *Jeu du monde* (1969) καί τό *Pour une éthique problématique* (1972). Ἡ τρίτη του τριλογία πού δέν ἔχει ἀκόμα τελειώσει, ἤδη περιλαμβάνει τά *Arguments d'une recherche* (1969), *Horizons du monde* (1974). Τά *problemes d' Enjeu* (γράφεται), θά συμπληρώσουν τό *Déploiement d'une Enquête*. Κατά περιόδους, αὐτός ὁ πρωτότυπος στοχαστής διδάσκει φιλοσοφία στό Πανεπιστήμιο.

Ἡ πορεία τοῦ Ἀξελοῦ ἀρνεῖται κάθε συμβιβασμό μέ τίς μόδες, τά ρεύματα καί τίς σχολές. Δέν μπορεῖ λοιπόν νά ἐκπλήσσεται κανείς πού ξεσήκωσε βίαιες καί ἀντιφατικές ἀντιδράσεις. Ὁ Ἀξελός ἀνυψώνει σέ φιλοσοφικό πρόβλημα τόν μοντερνισμό, τίς αὐταπάτες του, τίς ἀπογοητεύσεις του καί τούς μύθους του καί ἐπιχειρεῖ νά ρίξει ἐπάνω του ἕνα ξάστερο βλέμμα πέρα ἀπό κάθε πεσσιμισμό καί κάθε οὐτοπία. Ἐχθρικός στά συστήματα, θέλει τόν ἑαυτό του θελληματικά εἰκονοκλάστη. Τό ἔργο του τόσο ἀνησυχητικό δσο καί τό παλάτι - λαβύρινθος τοῦ βασιλιᾶ Μίνωα ἀπεικονίζει τή φιλοσοφική καί πολιτική πορεία τοῦ συγγραφέα καί ἀποτελεῖ πρόκληση κάθε προκαθορισμοῦ μέσα στόν ὁποῖο θά ἤθελαν νά τόν ἐγκλείσουν.

Μαρξιστής, ἀρνεῖται νά δεῖ μέσα στόν μαρξισμό ἕνα ἁπλό οἰκονομικό καί πολιτικό σύστημα, γιά νά ἀποκαλύψει ἀπό κεῖ μιά ριζοσπαστική ἀμφισβήτηση τοῦ μοντερνισμοῦ. Γοητευμένος ἀπό τήν ποιητική σκέψη τῶν προσωκρατικῶν, ἑνώνει τόν Ἡράκλειτο μέ τόν Freud δταν πρόκειται γιά τή σκέψη τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ σύμπαντος μέσα στό ὁποῖο ἔχει περιπλακεῖ ὁ κόσμος καί ἡ ὕπαρξη. Χαϊντεγγεριανός, προσπαθεῖ νά κάνει νά συναντηθοῦν ὁ μαρξισμός καί ἡ μεταφυσική γιά νά τίς διασπάσει καλύτερα.

Ὁ μοντέρνος κόσμος, ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη, καί ἡ παιδεία: ὁ Κώστας Ἀξελός, βλέπει κυρίως μέσα ἐκεῖ ὑπέροχα πεδία ἐρειπίων ἀνάμεσα στά ὁποῖα τοῦ ἀρέσει νά περπατάει μαζί μ' αὐτό τό μῖγμα χαρᾶς, λύπης καί διαύγειας πού χαρακτηρίζει κατά τόν Nietsche αὐτούς πού ἀγαποῦν νά ζοῦν μέσα στό χιόνι «σέ ἀναζήτηση τῆς προβληματικῆς τῆς ὕπαρξης». Αὐτό πού μᾶς προτρέπει νά στοχαζόμαστε εἶναι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἔρημος, τό κενό πού γι' αὐτόν χαρακτηρίζει τήν ἐποχή μας. Ἐντούτοις, ἐκεῖ δέν ὑπάρχει κανένας πεσσιμισμός. Ὁ Ἀξελός θέλει τόν ἑαυτό του ἄνθρωπο τῆς μεγάλης μοναξιᾶς καί τῆς μεγάλης ἐλευθερίας. Ὁ Hegel διακήρυξε τό θάνατο τῆς τέχνης, ὁ Nietzsche τόν θάνατο τοῦ Θεοῦ, ὁ Marx τόν θάνατο τῆς ἱστορίας, ὁ Heidegger τό θάνατο τῆς μεταφυσικῆς. Ὁ Ἀξελός προσπαθεῖ νά λάβει ὑπόψη του αὐτήν τήν τελείωση. Τό παιχνίδι, ἡ πλάνη, ἡ εἰρωνεία καί ὁ θάνατος βρίσκονται στήν καρδιά ὅλων τῶν γραπτῶν του. Τό παιχνίδι γι' αὐτόν εἶναι συχνά ἡ ἀποκάλυψη ὅτι ὁ θάνατος εἶναι ὅπως μέσα στά ἔργα τοῦ Bergman — ὁ συμπαίκτης.

Σ' αὐτούς πού τόν ρωτᾶνε γιά τό χῶρο ἀπ' ὅπου μιλάει, ὁ Ἀξελός θά μποροῦσε νά ἀπαντήσει μέ τό *Μονόλογο τοῦ τελευταίου τῶν φιλοσόφων*, τοῦ Nietzsche: *«Ὀνομάζομαι τελευταῖος φιλόσοφος γιατί εἶμαι ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος.»*

Jean-Michel Palmier

Πέρα ἀπ' τή λογική καί τό παράλογο.

Πρέπει νά δυσπιστεῖ κανείς στούς τίτλους. Ἡ *Contribution a la logique* (Συμβολή στή Λογική), μέ τό σεμνό της ὕφος, θά μποροῦσε νά θεωρηθεῖ μιά καινούργια συμβολή στίς ὑπάρχουσες μελέτες πάνω στά συστήματα τῶν κανόνων πού διέπουν τόν Λόγο. Δέν εἶναι αὐτό, τουλάχιστον μόνο αὐτό. Μήπως εἶναι ἡ «λογική τοῦ Ἀξελοῦ», πού ἔρχεται νά παραδώσει τήν προσωπική του θεωρητική διεργασία «μετά» ἀπό μιά ὁλόκληρη σειρά συγγραφέων; Οὔτε κι αὐτό.

Τότε περί τινος πρόκειται; Νά θέσει μιά στοιχειώδη ἐρώτηση: Τί εἶναι ἡ λογική; Αὐτήν τήν ἐρώτηση, ὁ στοχασμός τήν ξαναπαίρνει καί τήν ἐμβαθύνει ἀντίστοιχα, τήν ξεδιπλώνει σέ ὅλα της τά ἐπακόλουθα καί ὑποσκάπτει τίς ἀφελεῖς διασφαλίσεις. Νομίζει κανείς ὅτι ξέρει πραγματικά, αὐτό πού ἔχει ἔτσι δειχτεῖ: ἀπό τό ἀριστοτελικό *Ὄργανον*, ἡ λογική ἐμφανίστηκε σάν διαχείριση τῶν συλλογισμῶν, δηλαδή ὡς ἀστυνομία τῶν σκέψεων, καθορίζοντας τίς ἀρχές καί τούς νόμους κάθε παραγωγῆς ἀλήθειας. Ἀπό τόν Ἀριστοτέλη στόν Kant, ἀπό τόν Hegel στόν Husserl, διαδοχικά τυπική, ὑπερβατική, διαλεκτική, φαινομενολογική, ἡ λογική πῆρε ἀκανόνιστα σχήματα παραμένοντας πάντα ἕνα κύριο στοιχεῖο τῶν παραδοσιακῶν ταξινομήσεων τῆς φιλοσοφικῆς γνώσης.

Ἐπαναδιεργασμένη μετά τό τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, ἔγινε σήμερα κλάδος τῶν μαθηματικῶν, ἀφιερωμένος στή μελέτη τῶν ἰδιοτήτων τῶν τυπικῶν συστημάτων πού μποροῦν νά θεμελιωθοῦν ἀξιωματικά. Αὐτά βρῆκαν, κυρίως μέσα στήν θεωρία τῶν πληροφοριῶν, πολυάριθμες τεχνικές χρήσεις.

Ἀλλά ἡ λειτουργία αὐτῶν τῶν συστημάτων, δσο τέλεια κι ἄν εἶναι, παραμένει ἀνίκανη νά σκεφθεῖ τί εἶναι ἡ λογική. Παραμένει σέ ἀδυναμία νά ἐξηγήσει, ἀ-

πό ποῦ αὐτοί οἱ κανόνες ἀντλοῦν τή δύναμή τους τῆς δικαιοδοσίας, τά δικαιολογητικά τους καί τά θεμέλιά τους.

Ἀπό κεῖ προέρχεται καί ἡ ἐπιμονή τῆς ἐρώτησης τοῦ Ἀξελοῦ. Χωρίς ἀπάντηση στό ἐσωτερικό τῶν λογικῶν συστημάτων, αὐτῶν τῶν ἴδιων, σκοπεύει τά ὅριά τους καί τό προβληματικό τους ξεπέρασμα. Ἡ ἐξερεύνηση τῆς λογικῆς γιά νά κλονιστοῦν τά δεσμά εἶναι τό κριτήριο αὐτῆς τῆς πορείας. Ἡ ἀναίρεση ἐκείνης τῆς εἰδικῆς λογικῆς ἤ ἡ ἐξαίρεση τῆς λογικῆς σειρᾶς μέσα στό σύνολό της, θά ἦταν χωρίς νόημα καί μάταιη. Ἀλλά τό νά ἐρωτᾶ τά θεμέλιά της, νά προσπαθεῖ νά σκεφθεῖ τό ἐρώτημα τῆς ὕπαρξής της καί τῆς ἱστορικῆς της κυριαρχίας, μένουν ἴσως γιά νά ἀποδώσουν ἕνα τελευταῖο φόρο τιμῆς, μιά ὕστατη *συμβολή* στή λογική, πού θά ἄνοιγε σέ μιά νέα σκέψη *«πλατιά καί ἤρεμη, καθορισμένη καί μακρινή»*.

Μιά σκέψη αὐτοῦ τοῦ τύπου πού ὁ Ἀξελός καλεῖ καί ἀναγγέλει, δέν θά ἦταν ὡστόσο παράλογη, ἄ-λογη ἤ μή λογική. Σφαιρική, θά περιελάμβανε καί θά ὑπερέβαινε ὅλες τίς ἐξατομικευμένες λογικές, κάνοντας νά παίξουν μαζί, μέσα στίς ρήξεις τους καί τίς ἀλληλουχίες τους, ὅλα τά μερικά συστήματα πού καθένα τους δέν ἐκφράζει παρά ἕνα κομμάτι τοῦ κόσμου. Θά ἦταν μιά σκέψη τοῦ «παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου», πού μᾶς κατακλύζει καί μᾶς «παίζει» χωρίς ποτέ νά μποροῦμε νά τή φθάσουμε στό σύνολό της ἤ στήν «ἀλήθεια» της. Γιατί ὁ Κόσμος δέν ὑπακούει σέ κανένα ἐξωτερικό κανόνα, τούς περιέχει ὅλους καί τούς κομματιάζει ρυθμικά μέσα στό ξεδίπλωμα τοῦ χρόνου.

Ποιητική σκέψη, θά ξεπερνοῦσε τήν ἀρχαία ἀντίθεση μεταξύ λογικῆς καί ποίησης. Γιατί αὐτός ὁ διαχωρισμός, ἐάν ἐπέτρεψε στή λογική νά πραγματοποιήσει τή σκέψη κάτω ἀπό μεγαλειώδεις μορφές, τελικά σήμερα, τίς κατέστησε ἐχθρές. Ὁ Ἀξελός ὑπενθυμίζει ὅτι *«σκεφτόμαστε μέ τά ἔνστικτά μας, τίς ὁρμές μας καί τίς αἰσθήσεις μας — μέ ὅλον τόν πλοῦτο τῆς εὐαίσθητης σωματικότητάς μας — σκεφτόμαστε μέ τίς ἔντονες ἐπιθυμίες μας καί τίς διαθέσεις μας, τίς συγκινήσεις μας καί τά αἰσθήματά μας, μέ ὅλον τόν πλοῦτο τοῦ διαισθητικοῦ ψυχισμοῦ μας — σκεφτόμαστε μέ τίς ἀναπαραστάσεις μας, τίς φαντασιώσεις μας καί τή φαντασία μας, σκεφτόμαστε μέ τά διανοητικά καί νοηματικά μας σχήματα, μέ τίς πνευματικές μας δομές καί «τελικά» μέ τή σκέψη μας περισσότερο, παρά μέ τή διάνοια.»*

Αὐτό σημαίνει ὅτι θά μπορούσαμε νά ξεπεράσουμε μέ μιᾶς τή λογική καί νά φθάσουμε διά μιᾶς σέ μιά σκέψη ὁμόλογη στήν πολυμορφία τοῦ παιχνιδιοῦ τοῦ κόσμου; Βέβαια ὄχι. Τό δρασκέλισμα μόνο εἶναι δυνατό παρ' ὅλο πού παραμένει ἀπίθανο. *«Μποροῦμε μόνο νά ποῦμε,* ἀπαντᾶ ὁ Ἀξελός, *ὅτι τά ποιητικοστοχαστικά μετέωρα, ὅπως ὁ Ἡράκλειτος, ὅπως ὁ Rimbaud, θά διασχίσουν τόν οὐρανό τῶν ἀνθρώπων καί τῶν κοινωνιῶν, ἐκπέμποντας σήματα πού δέν θά συλλαμβάνονται παρά μερικά...»*

Ἕνα σύστημα *μπορεῖ* πάντοτε νά ἐκτίθεται σχηματικά, νά ἑρμηνεύεται ἀκόμα καί μέ ἀπορρόφηση τῆς μιᾶς λογικῆς μέσα σέ μιά ἄλλη. Μιά σκέψη τόσο κινούμενη, γεμάτη, προφητική, δέν μπορεῖ νά κλειστεῖ σέ καμιά «σύνοψη». Αὐτές οἱ γραμμές δέν εἶναι παρά μιά σεμνή πρόσκληση στό ταξίδι. Γιατί διαβάζουμε Ἀξελό σά νά πλέομε, συνεπαρμένοι ἀπ' τά πυκνά κι ἐλαφρά κύματα. Ἀνεπίκαιρο τό γράψιμό του. Ἄκαιρη ἡ ἐρώτησή του. Ἀλλά ὅπως λέει, *«τό ὅτι τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς δέν θέλει ν' ἀναγνωρίσει τήν ἐπικαιρότητα τῆς ἐρώτησης, δέν μειώνει σέ τίποτε τήν ἐρώτηση ἀλλά μᾶλλον τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς».*

Roger-Pol Droit

Στόν Κώστα γιά νά θυμᾶται καί νά θαυμάζει τίς προσωπικές τους καί τούς δρόμους τους.

Κώστας Ἀξελός

(Ἀθήνα, Βόμβοι 77)

Συνέντευξη μέ τόν ΚΩΣΤΑ ΑΞΕΛΟ

Π. Τζερμιᾶς: — Ὑπάρχει, κύριε Ἀξελέ, στήν ἐποχή μας κάποιο σύμπτωμα παρακμῆς; Θά μποροῦσε νά πῆ κανείς, δηλαδή, εἰδικά στόν τομέα αὐτόν πού χαρακτηρίζουμε σκέψη γενικώτερα, καί φιλοσοφική σκέψη εἰδικώτερα;

Κ. Ἀξελός: — *Στά ἑκατό τελευταῖα χρόνια, σ' αὐτό δηλαδή πού ὀνομάζουμε σύγχρονο κόσμο. Ὁ σύγχρονος κόσμος δέν φαίνεται νά ἔχη σκέψη. Περισσότερο ἀκόμα, θά ἔπρεπε νά ὑποστηρίξη κανείς, κι' αὐτό ὑποστηρίχτηκε καί ὑποστηρίζεται, ὅτι δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό σκέψη· δηλαδή οἱ σκέψεις οἱ περασμένες καί οἱ διάφορες ἰδεολογίες καθώς καί οἱ τεχνικοεπιστημονικές θεωρίες τοῦ ἀρκοῦν μαζί μέ τήν ἐπιπεδότητά του στήν καθημερινή ζωή. Ὑπῆρξαν μεγάλοι στοχαστές, ὁ Nietzsche, ὁ Husserl, ὁ Heidegger, αὐτοί ὅμως εἴτε παρερμηνεύτηκαν μ' ἕνα λογοτεχνικό ἤ κουτό ἤ διαστρεβλωτικό τρόπο ἤ ἑρμηνεύτηκαν τέλεια ἀκαδημαϊκά, μόνο πανεπιστημιακά, δηλαδή ἔπαψαν νά λειτουργοῦν σάν σκέψη, γιατί ἡ σκέψη δέν εἶναι μόνο ἡ σκέψη τοῦ μεγάλου στοχαστή ἀλλά κι' ὁ κόσμος της.*

Π.Τ.: — Εἶδα ὅτι κάνετε κάποια διαστολή νομίζω ἀνάμεσα σέ στοχαστές καί φιλοσόφους, γιατί μιλούσατε συνεχῶς τώρα γιά στοχαστές. Εἶναι συνειδητή αὐτή ἡ διαστολή;

Κ.Α.: — *Ἡ ἀντιδιαστολή εἶναι καί νομίζω πρέπει νά εἶναι πολύ σαφής. Πρίν ἀπό τόν Πλάτωνα, εἴτε στήν Κίνα ὁ Λάο Τσέ, εἴτε στήν Ἑλλάδα ὁ Ἡράκλειτος καί ὁ Παρμενίδης, δέν εἶναι φιλόσοφοι, εἶναι στοχαστές. Ἡ φιλοσοφία ἀρχίζει μέ τόν Πλάτωνα καί τελειώνει μέ τόν Hegel. Ἡ φιλοσοφία εἶναι τό σύστημα ἰδεῶν πού περιέχει καί περιέχεται ἀπό τίς τρεῖς βασικές ἰδέες: τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ καλοῦ καί τοῦ ὡραίου, δηλαδή τήν λογική, τήν ἠθική καί τήν αἰσθητική. Μετά τόν Ἕγελο, ὁ Marx, ὁ Nietzsche, ὁ Heidegger εἶναι πάλι ὄχι φιλόσοφοι γιατί ξέρουν ὅτι στέκονται σ' ἕνα χῶρο πού ἔχει γιά σκοπό του τό ξεπέρασμα τῆς φιλοσοφίας. Δέν εἶναι λοιπόν φιλόσοφοι, ἀλλά στοχαστές. Τήν ἴδια κάπως προσπάθεια κάνουν ὡρισμένοι μαζί μου. Σήμερα, ἐλάχιστοι ἄνθρωποι τήν θεωροῦμε τήν προσπάθεια αὐτή βασικά στοχαστική καί μεταφιλοσοφική.*

Π.Τ.: — Σύμφωνα μ' αὐτόν τόν ὁρισμό τῆς φιλοσοφίας πού βέβαια ἔχει κάπως ὑποκειμενικό χρῶμα, δηλαδή μέ τήν ἔννοια τοῦ ὅτι δέν ἀνταποκρίνεται τελείως στή συνηθισμένη ἔννοια τῆς φιλοσοφίας ὅπως τήν δέχονται ἄλλοι, ἐξαιρεῖται ὁ Ἡράκλειτος καί τόν ἐξαιρέσατε ἐσεῖς τόν Ἡράκλειτο, ἕναν φιλόσοφο ἤ, ἄν θέλετε, μέ τήν δική σας τερμινολογία, ἕναν στοχαστή πού σᾶς ἔχει ἀπασχολήσει πάρα πολύ καί νομίζω σέ πολύ νεανική ἡλικία. Γιατί αὐτή ἡ ἐξαίρεση ... τοῦ Ἡράκλειτου;

Κ.Α.: — *Πρῶτα ἀπό ὅλα θάθελα νά διευκρινήσω αὐτό πού εἴπατε γιά τόν ὑποκειμενικό χαρακτήρα τοῦ διαχωρισμοῦ φιλοσοφίας καί σκέψης. Αὐτός ὁ διαχωρισμός δέν εἶναι ὑποκειμενικός ἀλλά τόν προδιαγράφει ὁ Hegel ὁρίζοντας ὁ ἴδιος τό τέλος τῆς φιλοσοφίας καί τήν ἀρχή μιᾶς ἄλλης σκέψης, τόν περιέχει ὁ Marx, τόν ξαναπαίρνει ὁ Nietzsche καί τόν διατυπώνει μέ πάρα πολύ μεγάλη καθαρότητα ὁ Heidegger καί αὐτό πού κάνω ἐπακολουθεῖ τούς τέσσερεις προηγούμενους στοχαστές. Ἄρα εἶναι μόνο οἱ καθηγητές τῆς φιλοσοφίας, οἱ διάφοροι δοκιμιογράφοι πού ἐξακολουθοῦν νά μιλοῦν γιά φιλοσοφία, ἐνῶ πρόκειται πιά γιά ἄλλο πράγμα: γι' αὐτό πού πρέπει νά ὀνομασθῆ σκέψη. Γιατί ξεχώρισα τόν Ἡράκλειτο; Κατ' ἀρχήν δέν ξεχώρισα μόνο τόν Ἡράκλειτο. Ὅλοι οἱ προσωκρατικοί ὁ Θαλῆς καί ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Ἡράκλειτος καί ὁ Παρμενίδης καί ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅλοι αὐτοί εἶναι προφιλόσοφοι. Τό ἐπίθετο φιλόσοφος φαίνεται ν' ἀρχίζει μέ τόν Ἡράκλειτο. Τό οὐσιαστικό ὅμως ἡ φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία σάν συστηματική ἰδεῶν καί ἀκόμα περισσότερο σάν σχολή φιλοσοφίας, τήν Ἀκαδημία, ἀρχίζει μέ τόν Πλάτωνα καί ἐπίσης τελειώνει, μέ τήν αὐτοσυνείδηση τοῦ τέλους της, στόν Ἕγελο.*

Π.Τ.: — Ναί, ἀλλά γιά νά διευκρινήσω καί γώ τήν ἐρώτησή μου, τήν προηγούμενη, ὅσο νάναι, αὐτός ὁ διαχωρισμός ἀνάμεσα στήν φιλοσοφία καί στόν στοχασμό πού τόν δέχομαι τώρα γιά τήν συζήτηση αὐτή, αὐτός ὁ διαχωρισμός δέν δείχνει κάποια στάση ἀπελπισίας, κάποια στάση ἀπαισιοδοξίας;

Κ.Α.: — *Ὄχι. Θάλεγα δείχνει τή συνείδηση τοῦ τέλους μιᾶς μεγάλης ἱστορικοφιλοσοφικῆς περιόδου: τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, τοῦ Χριστιανικοῦ Μεσαίωνα καί τῆς Μοντέρνας Εὐρώπης καί τήν ἀρχή μιᾶς νέας ὑπόθεσης, θάλεγα, καί ἴσως μέ μιά ὡρισμένη ἀπελπισία ἀλλά καί μ' ἕνα ὡρισμένο χιοῦμορ, τήν κουρασμένη ἀρχή μιᾶς νέας ὑπόθεσης πού ὀνομάζω Πλανητική ἐποχή καί Πλανητική σκέ-*

ψη, πού δέν ἔχει πιά τήν λογική τῆς ἀλήθειας, τήν λογική τῆς καλοσύνης μέ τήν ἠθική καί τήν λογική τοῦ ὡραίου μέ τήν αἰσθητική, ἀλλά εἶναι σκέψη τῆς πλάνης καί τῆς περιπλάνησης, εἶναι σκέψη τοῦ Κόσμου, τοῦ Κόσμου ὄχι τοῦ ἀληθινοῦ, οὔτε ὅμως καί τοῦ Κόσμου τοῦ ψεύτικου, ἀλλά τοῦ Κόσμου τοῦ ἴδιου (μέ Κ κεφαλαῖο) πού ξετυλίγεται σάν παιχνίδι.

Π.Τ.: — Ναί. Ἀλλά νά θυμηθεῖτε τό πρῶτο μου ἐρώτημα, κύριε Ἀξελέ. Σᾶς ρώτησα ἄν ζοῦμε κάπως σέ μιά ἐποχή παρακμῆς καί μοῦ εἴπατε ναί. Εἶναι αὐτός ὁ στοχασμός, αὐτή ἡ σκέψη — ἐπίτηδες δέν τήν ὀνομάζω φιλοσοφία — μιά σκέψη παρακμῆς;

Κ.Α.: *— Ἄ, ὄχι. Ἡ σκέψη αὐτή, λόγω τοῦ ὅτι εἶναι καί σκέψη τῆς παρακμῆς, ξεπερνάει κατά πάρα πολύ μεγάλα βήματα τήν παρακμή καί δείχνει ἕναν ἄλλον ὁρίζοντα τοῦ ὁποίου ὅμως τήν καθαρότητα δέν θά μπορέσουν νά ἰδοῦν πάλι ποτέ οἱ ἄνθρωποι, γιατί ἡ νέα αὐτή σκέψη — «νέα», μέσα σέ εἰσαγωγικά, νέα, χωρίς εἰσαγωγικά — δέν εἶναι πιά σκέψη τῆς οὐτοπίας, τῆς ἐσχατολογίας, τοῦ αὔριον, πού εἶναι καλύτερο ἀπό τό χθές. Θά εἶναι ἀλλοιώτικη καί ἴδια ὅμως.*

Π.Τ.: — Ποῦ ἐκδηλώνεται λοιπόν αὐτή ἡ παρακμή;

Κ.Α.: *— Ἡ παρακμή ἐκδηλώνεται στήν οἰκουμενική ἔλλειψη σκέψης, στό τέλος τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, γύρω στό 1960 θά ἔλεγα, μετά τόν κυβισμό καί τήν ἀφηρημένη ζωγραφική· στό τέλος τῆς μεγάλης ποίησης — ἔχουμε μιά λυρική στιχουργία ἤ ἕναν ἐλεύθερο στίχο, δηλαδή τελείως ἀνώδυνα καί ἀσήμαντα πράγματα. Ἡ παρακμή ἐκδηλώνεται ἐπίσης στό τέλος τῆς μεγάλης πολιτικῆς καί στήν ἐποχή ἁπλῶς τῆς γραφειοκρατικῆς διοίκησης τῶν ἀνθρώπων καί τῶν πραγμάτων.*

Π.Τ.: — Ξεπερνάει δηλαδή ἀκόμα καί τά πλαίσια τῆς σκέψης αὐτή ἡ κρίση καί ἡ παρακμή;

Κ.Α.: *Ἡ κρίση καί ἡ παρακμή ἀγκαλιάζουν μέν τή σκέψη, εἶναι τό ἀναγκαῖο — τί θά πεῖ ἀναγκαῖο; — εἶναι τό ὑπάρχον κάδρο της, ἀλλά ἡ ἴδια πάλι σκέψη ὄχι παρακάμπτει τήν παρακμή, ἀλλά ὑπερβαίνει τήν παρακμή, κάνει ἕνα βῆμα ἔξω ἀπ' αὐτήν, γιατί θεμελιώνει τήν παρακμή, ὁρίζει τήν παρακμή καί σάν ἀποτέλεσμα ὅλης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, Ἑβραιοχριστιανικῆς καί Δυτικοευρωπαϊκῆς μεταφυσικῆς.*

Π.Τ.: — Αὐτή ἡ μετα-φιλοσοφική προσπάθεια, ἡ δική σας καί τῶν συνεργατῶν σας καί αὐτῶν πού ἴσως καί ἀνεξάρτητα ἀκολουθοῦν τόν ἴδιο δρόμο, ποιά σχέση ἔχει, πιό εἰδικά, πρός τίς ἐκδηλώσεις τῆς παρακμῆς, πού γι' αὐτές μιλήσατε; Βρίσκεται σέ μιά σχέση ἀντιθετική, δηλαδή προσπαθεῖ νά τήν ξεπεράσει τήν κρίση αὐτή ἡ μεταφιλοσοφική προσπάθεια καί νά χαρίσει στήν ἀνθρωπότητα ἕνα καλύτερο μέλλον ἤ τό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος τήν ἀφήνει ἀδιάφορη, εἶναι κάτι πού εἶναι ἔξω ἀπό τά πλαίσιά της;

Κ.Α.: *— Τό μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος ἐνδιαφέρει καίρια αὐτή τή σκέψη, πού μπορεῖ νά ὀνομασθεῖ νέα σκέψη, ἴσως καλύτερα ἄλλη σκέψη, πού τήν ὀνομάζω Πλανητική σκέψη ἤ καί Μελλοντική σκέψη, δηλαδή τή σκέψη πού ἀφορᾶ τό Μέλλον καί ἐγγράφεται στό μέλλον. Ἡ νέα αὐτή σκέψη σκέφτεται σάν βασικό θέμα της τόν χρόνο. Ὅλη ἡ ὡς τώρα σκέψη, ἀπό τότε πού ὑπάρχει σκέψη πάνω σ' αὐτόν τόν πλανήτη, σκέφτηκε τόν χρόνο ἐνιαῖα καί τριπλά: ἕνα παρελθόν μακρινό πού ἦταν καλό, ἕνα παρόν πού ἦταν καί εἶναι πάντα κακό καί ἕνα μέλλον πού θά γινότανε θεσπέσιο. Αὐτή ἡ τριχρονία πρέπει νά ἐγκαταλειφθεῖ. Οὔτε τό παρόν εἶναι κακό ἁπλῶς, οὔτε τό παρελθόν ἦταν θαυμάσιο, οὔτε τό μέλλον, ἀκόμα λιγότερο, θά γίνει μαγευτικό. Ὁ χρόνος εἶναι σύγχρονα τρίχρονος σέ κάθε μία ἀπό τίς τρεῖς του διαστάσεις, κυλάει σάν κύκλος, ρέει σάν ποτάμι καί τό μέλλον παραλαμβάνει πάντα τό παρόν καί τό παρελθόν καί δημιουργεῖ ἐπίσης πάντα τά νέα δεινά, πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε· θά μπορούσαμε νά προβλέψουμε ἐπίσης ὁρισμένες μικρές λύσεις. Δηλαδή, αὐτό πού ἡ νέα σκέψη ἐγκαταλείπει, εἶναι κάθε οὐτοπία καί κάθε ἐσχατολογία γιά ἕναν καλύτερο ἄνθρωπο, γιά ἕναν καλύτερο κόσμο, εἴτε ἀπόλυτα εἴτε ἐμπειρικά ὁρισμένους. Μέ τήν παρακμή τί κάνει; Πρῶτ' ἀπ' ὅλα τήν διαπιστώνει, ἀλλά τήν διαπιστώνει ὄχι ὅπως τή διαπιστώνει ἡ ἐφημερίδα, τήν διαπιστώνει εἰς βάθος, εἰς πλάτος καί στήν καταγωγή της, γιατί ἡ καταγωγή τῆς παρακμῆς εἶναι καί μεταφυσική. Ἡ μεταφυσική στάση τοῦ ἀνθρώπου, μᾶλλον: ἡ μεταφυσική στάση πού ὑπέταξε τόν ἴδιον τόν ἄνθρωπο, ἡ ἀρχαία Ἑλληνική, ἡ Ἑβραιοχριστιανική καί ἡ Εὐρωπαϊκή καί Μοντέρνα καταλήγουν σ' αὐτόν τόν χῶρο τῆς ἀπέραντης παρακμῆς πού, ὅπως τόν ἀπεκάλεσε ὁ Nietzsche, εἶναι ὁ χῶρος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μηδενισμοῦ. Σήμερα θά ἔπρεπε νά μιλᾶμε γιά ἕναν Πλανητικό μηδενισμό.*

Π.Τ.: — Ὑπάρχουν ὅμως, ὅπως ξέρετε ὁ ἴδιος ἄνθρωποι, κύριε Ἀξελέ, πού σᾶς μέμφονται ἤ, ἄν θέλετε, μέμφονται τούς στοχασμούς σας γιά νά ξαναγυρίσω στήν ὁρολογία τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἀκριβῶς ἡ σκέψη αὐτή εἶναι μιά ἐκδήλωση τῆς παρακμῆς. Τί ἔχετε νά πεῖτε πάνω σ' αὐτό;

Κ.Α. *— Ἀπαντῶ μέ τήν ἀδιαφορία. Κάθε πράγμα μπορεῖ νά ἑρμηνευτεῖ μέ ὅλους τούς δυνατούς τρόπους. Κατά κάποιο τρόπο λαβαίνει χώρα στήν ἐποχή τῆς παρακμῆς αὐτή ἡ σκέψη, ἀλλά θά ἦταν βέβαια ἀστεῖο νά ποῦμε ὅτι ὁ τάδε στοχαστής ἤ ὁ τάδε*

καλλιτέχνης πού κάνουν τή δουλειά τους σέ μιά ἐποχή τῆς παρακμῆς ἐκφράζουν τήν παρακμή. Πέρα ἀπό τήν παρακμή ἐκφράζουν κάτι ἀρχαϊκό, γι' αὐτό καί ὁ νοσταλγικός χαρακτήρας κάθε μεγάλου ἔργου, καί ἐκφράζουν κάτι τό μελλοντικό, γι' αὐτό πάντα ὁ προδρομικός χαρακτήρας τοῦ μεγάλου ἔργου καί λέω ἐπίτηδες προδρομικός καί ὄχι προοδευτικός. Θά ἦταν, λόγου χάρη, γελοῖο νά πεῖ κανείς γιά τούς Ἑβραίους προφῆτες ὅτι ἦταν προοδευτικοί. Τί ἦτανε; Προφητικοί. Θά ἦταν γελοῖο νά πεῖ κανείς τόν Ἰωάννη τόν Βαπτιστή προοδευτικό, ἐνῶ ἦταν αὐτός πού ἀνάγγελνε αὐτόν καί αὐτό πού θἄρθει. Θά ἦταν γελοῖο νά πεῖ κανείς τόν Rimbaud ἤ τόν Nietzsche προοδευτικούς, ἐνῶ ἤτανε ἄνθρωποι προδρομικοί, πού ἄνοιγαν τόν δρόμο στό μέλλον. Τό προοδευτικό στρατόπεδο εἶναι συνήθως τόσο ἐνταγμένο στό ὑπάρχον, ὥστε ἀποτελεῖ μόνο τήν ἄλλη ὄψη τοῦ ἴδιου νομίσματος. Μόνο αὐτός πού ἀνοίγει ἕνα νέο δρόμο, πού ἀνοίγει νέους ὁρίζοντες ἀνοίγεται πραγματικά καί ἀνοίγει καί τούς ἄλλους ἀνθρώπους στό μέλλον.

Π.Τ.: — Αὐτό μοῦ φέρνει στό νοῦ, κύριε Ἀξελέ, ὅτι ξεκινήσατε σάν Μαρξιστής, καί στά πλαίσια τοῦ Μαρξισμοῦ, ὅπως τουλάχιστον τελικά ἔχει καθιερωθεῖ, παίζει μεγάλο ρόλο αὐτή ἡ ἔννοια τῆς προόδου, τῆς προοδευτικότητας, τοῦ προοδευτικοῦ στρατοπέδου κλπ. Κάνετε ὅμως σήμερα μιά κριτική σ' αὐτό τό λεγόμενο προοδευτικό στρατόπεδο. Πῶς στέκεται ἡ δικιά σας θέα τοῦ στοχαστή ἀπέναντι στό φαινόμενο τό σημερινό τῶν διαφόρων μαρξιστικῶν τάσεων;

Κ.Α.: *— Τόν Marx τόν θεωρῶ σάν τόν πιό μεγαλοφυή ἐπίγονο τοῦ Ἑγέλου. Ὁ Μαρξισμός θά μποροῦσε καί θά ἔπρεπε νά ὁρισθεῖ σάν ἡ ἰδεολογία, δηλαδή ἡ ψευδής συνείδηση καί ἡ λαθεμένη δικαιολογία τῆς γραφειοκρατείας, ἐκεῖ πού ἐπικρατεῖ, ἤ ἡ ψευδής συνείδηση, ἡ ἰδεολογία αὐτῶν πού θέλουν νά πάρουν τήν ἐξουσία ἱστορικά, καί ὄχι μόνο σέ μερικά κιτάπια ἤ σέ μερικά κεφάλια νέων ἤ γέρων ὑποτιθέμενα ὑπέρ- ἐπαναστατῶν, ἔτσι λειτουργεῖ ὁ Μαρξισμός. Ὁ Μαρξισμός στάθηκε τό ὄργανο τῆς τεχνικοποίησης τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Ἀσίας χάρις στήν Δυτικοευρωπαϊκή μεταφυσική καί τεχνική. Ὁ προορισμός του δηλαδή δέν στάθηκε νά ἐπαναστήσει κατ' ἀρχήν τήν Δυτική Εὐρώπη, ὅπως τό προέβλεπε ὁ Marx, ἀλλά ἐπαναστάτησε τήν Ρωσία, τήν Κίνα, ἄλλες χῶρες· καί σήμερα ἀκόμα δρᾶ σάν ἰδεολογία γραφειοκρατική τῶν Ἀνατολικῶν καί Ἀσιατικῶν χωρῶν. Σημαίνει ἄρα ὅτι εἶναι ἀρνητικός; Μοῦ φαίνεται περίεργο πάντα ἀπέναντι σέ ἱστορικά φαινόμενα νά λέει κανένας, καί ἰδιαίτερα ὁ στοχαστής, ἄν εἶναι θετικά ἤ ἀρνητικά. Περισσότερο πρέπει νά ποῦμε τί εἶναι, πρέπει νά ἰδοῦμε αὐτήν τήν παγκόσμια γραφειοκρατική κοινωνία πού δέν διαφέρει καί πάρα πολύ εἴτε στήν Δύση εἴτε στήν Ἀνατολή: τό οὐσιαστικό της περιεχόμενο εἶναι τεχνογραφειοκρατικό.*

ΕΡΟΡΤΕΙΑ

K. Tsatsos ☆ *Le Droit et la Société*
O. Gigon ☆ *Das Sein der Welt und das Sein des Philosophen*
G. Babiniotis ☆ *The Uniqueness of the Word*
K. Axelos ☆ *L' avenir de la technique*
Via Negationis. Four Propositions on Words and Silence.
E. Moutsopoulos ☆ *Y a-t-il une Méthode par excellence en Historiographie Philosophique?*
S. Kyriazopoulos ☆ *Der geopolitische Begriff des Ἄπειρον bei Anaximander*
E. Bouratinos ☆ *Moving toward an age of Return*
T. Antoniou ☆ *Existentielle Dialektik des Goettlichen und Menschlichen bei Nikolei Berdjajew*
K. Friar ☆ *The "Chronicle" of Tákis Sinópoulos*
T. Sinópoulos ☆ *Poems*

Distribution office: Mrs. G. Drakopoulos,
11 Ikarias Str., Kifisia, Athens Greece
Per issue: $.12.